

Národopisný věstník

ETHNOGRAPHIC JOURNAL | FOUNDED 1906

XL (82) / 2023 / 1

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

Ethnographic Journal

Založen 1906

Ročník XL (82), 2023, číslo 1

DOI: 10.59618/NV.2023.1.00

Vydavatel / Publisher:

Česká národopisná společnost, z. s., (Czech Ethnological Society)
Národní třída 3, 117 20 Praha 1, Czech Republic

Národopisný věstník je vědecký recenzovaný časopis vydávaný vrcholným profesním sdružením české etnologie Českou národopisnou společností, z. s., který je zaměřen na studium tradiční lidové kultury středoevropského prostoru, současných kulturních forem vyrůstajících z lidových tradic a témat z oblasti historické etnologie. Národopisný věstník dnes představuje druhý nejdéle vydávaný oborový vědecký časopis české etnologie. The Národopisný věstník/Ethnographic Journal is a peer-viewed journal published by the Czech Ethnological Society, top professional association of Czech ethnology; the journal focusses on the study of traditional folk culture in Central Europe, current cultural forms built on folk traditions, and themes from historical ethnology. The Ethnographic Journal is the second longest-running academic journal of Czech ethnology.

Vedoucí redaktor / Editor-in-Chief:

doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D., (Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, Brno, CZE)

Redaktor / Editor:

Mgr. Aleš Smrčka, Ph.D., (Česká národopisná společnost, Praha, CZE)

Redakční rada (domácí členové) / Editorial Board (domestic members):

PhDr. Karel Altman, CSc., (Akademie věd České republiky, Etnologický ústav, Brno, CZE), PhDr. Helena Beránková (Česká národopisná společnost, Praha, CZE), doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., (Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, Brno, CZE), PhDr. Markéta Holubová, Ph.D., (Akademie věd České republiky, Etnologický ústav, Praha, CZE), Mgr. Marta Kondrová (Slovácké muzeum, Uherské Hradiště, CZE), PhDr. Sandra Kreisslová, Ph.D., (Karlova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav etnologie, Praha, CZE), PhDr. Helena Mevaldová (Česká národopisná společnost, Praha, CZE), Mgr. Markéta Palowská (Ostravské muzeum, Ostrava, CZE), Mgr. Aleš Smrčka, Ph.D., (Česká národopisná společnost, Praha, CZE), PhDr. Tereza Šlehoferová, Ph.D., (Západočeská univerzita v Plzni, Filozofická fakulta, Katedra antropologie, Plzeň, CZE), doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D., (předseda redakční rady; Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, Brno, CZE)

Redakční rada (zahraniční členové) / Editorial Board (international members):

Anna Drożdż, PhD, DLitt, (Uniwersytet Śląski, Instytut Nauk o Kulturze, Katowice, POL), prof. Gero Fischer (Universität Wien, Institut für Slawistik, Wien, AUT), doc. PhDr. Hana Hlôšková, CSc., (Slovenská akadémia vied, Ústav etnológie a sociálnej antropológie, Bratislava, SVK), Małgorzata Michalska, Ph.D., (Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych, Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej, Wrocław, POL), Miloš Rašić, MA, (Srpska akademija nauka i umetnosti, Etnografski institut, Beograd, SRB), Dr. Marketa Spiritova (Ludwig-Maximilians Universität München, Fakultät für Kulturwissenschaften, Institut für Empirische Kulturwissenschaft und Europäische Ethnologie, München, DEU)

Periodicita / Frequency: 2x ročně / Biannually

Toto číslo vychází s podporou / This number is published with the support of:

Grantová podpora Odboru regionální a národnostní kultury Ministerstva kultury České republiky

Registrační číslo MK ČR E 18932

ISSN 1211-8117 (Print), ISSN 2571-0982 (Online)

Národopisný věstník

ETHNOGRAPHIC JOURNAL

XL (82) / 2023 / 1

Založen 1906

Obsah

Studie

Magdalena Maňáková: <i>Výchova folklorem a pro folklor. Učitel v transmisi lidové kultury ve škole a folklorním souboru</i>	5
Anna Jagošová: <i>Od tradice k performanci – slovácký verbuňk</i>	29
Petr Drastil: <i>Obchůzka královniček ve Svatobořicích-Mistříně. K současnému stavu obyčejové tradice</i>	41
Kristýna Blechová: <i>Křestní čepečky ze sbírky Muzea Vysočiny Pelhřimov v širším kulturním a historickém kontextu</i>	62
Daniel Drápala: <i>Bytový dům pro zemědělce: k procesu adaptace městských standardů bydlení v prostředí vesnických sídel</i>	84

Materiály

Jiří Hanzal: <i>Neznámý výrobek cikánských kovářů na Moravě 18. století</i>	115
---	-----

Příspěvky dopisovatelů

Josef Šmíra: <i>Hřebíkárný ve Frýdlantě nad Ostravicí a okolí</i>	119
---	-----

Personalia

<i>Jaroslav Kramařík (1923–1974). Sto let od narození budovatele socialistické etnografie (Miroslav Válka)</i>	121
<i>Poděkování Josefu Kandertovi (Alena Křížová)</i>	123
<i>Vzpomínka na Mirjam Moravcovou (Alexandra Navrátilová)</i>	125
<i>PhDr. Alena Plessingerová, CSc. (17. 1. 1928 – 16. 3. 2023) (Jan Pohunek, Jiří Langer)</i>	126
<i>Kruh se uzavřel: se vzpomínkou na Věru Kovářů (Daniel Drápala)</i>	131

*

<i>Pozdrav k životnímu jubileu Marii Náplavové (Ludmila Tarcalová)</i>	134
<i>Šedesát let v Polabském muzeu. Životní jubileum Jany Hrabětové (Hana Šídová)</i>	135
<i>K jubileu Ireny Štěpánové (Daniel Dědovský)</i>	137

Knihy

- Stopy lidského umu. Předindustriální technické provozy na území někdejšího panství Rožnov (Jarmila Pechová).....* 141
- Rokycansko a Plzeňsko v lidových písních, pověstech a zvykosloví ze sbírky Martina Kozáka (Zita Skořepová).....* 144
- Výroční obyčejová a obřadní kultura na Valašsku. Její geneze a identifikace na počátku třetího tisíciletí (na příkladech z Rožnovska, Valašskomeziříčska a Vsetínska) (Eva Večerková) .....* 147

Zprávy

- Zápis vorařství na Reprezentativní seznam nemateriálního kulturního dědictví lidstva UNESCO (Aleš Smrčka) .....* 152

Výchova folklorem a pro folklor. Učitel v transmisi lidové kultury ve škole a folklorním souboru na příkladu regionu Horňácko

Education through Folklore and for Folklore. The Teacher in the Transmission of Folk Culture at School and in Folk Ensembles, Using the Example of the Horňácko Region

PhDr. Magdalena Maňáková, Ph.D.

Národní ústav lidové kultury, Zámek 672, 696 62 Strážnice, CZECH REPUBLIC
magdalena.manakova@nulk.cz
ORCID: 0009-0004-4188-1905

Abstract

The fundamental social contact of a child includes his or her family and immediate environment, which influences the development of his or her personality and affects his or her cultural and social integration. These influences are gradually extended by the school and teachers who guide the child to adopt not only new knowledge but also life standards and values, including those based on folk traditions. The presented study aims at answering questions dealing with the role of the school as an educating and often the only cultural institution in the village, in the period of the changing position of the school and teacher in the community. It addresses the influence of the teacher on children in the realm of folk culture transfer and on the tie between and teacher, the pupil, and the region where they are active. Using theoretical basis, the text presents particular examples in Horňácko, a noticeable region in the southeast Moravia, from the nineteenth century to the present day. Although contemporary research shows the influence of regional education and national Framework Curricula for School Education, individual approaches of particular teachers are dominant.

Keywords

Folk culture – school – education – children’s folklore – Horňácko (south-eastern Moravia)

Acknowledgement / Funding

Studie je výstupem vědeckovýzkumné činnosti Národního ústavu lidové kultury Strážnice v rámci výzkumného úkolu „Dětský svět 20. a 21. století“.

Tradiční lidová kultura byla vždy mnohvrstevnatá a zároveň synkretická. Představovala soubor prvků hmotné i duchovní kultury, které byly spojeny s člověkem ve všech fázích jeho života, včetně té první, kterou je dětství. V rámci lidové kultury je to pak především dětský folklor, který je definován jako soubor slovesných, hudebních, tanečních a dramatických projevů mezi dětmi.¹ Otázka dětského folkloru je však v současnosti už poněkud jiná, než jak tomu bylo ve venkovském prostředí v době, kdy lidová kultura byla určujícím prostředím každodenního života. Předmětem etnologického či antropologického výzkumu v současnosti je spíše kultura dětí, která v sobě zahrnuje celou škálu projevů, jež souvisí se světem dítěte.

Zásadním sociálním kontaktem dítěte je rodina a nejbližší okolí, jež má vliv na rozvoj jeho osobnost a působí na jeho kulturní a sociální zařazení. Postupně se k těmto vlivům přiřazují škola a pedagogové, kteří dítě vedou k přejímání nejen nových poznatků, ale i životních norem a hodnot, včetně těch, které vycházejí z lidových tradic. Nejen sociální kontakt, ale rovněž kontakt s kulturou má významný podíl na utváření identity dítěte, tedy vědomí o tom, kdo jsem a kam patřím.² V období 19. a 1. poloviny 20. století čerpali pedagogové zvláště na venkově mnohé poznatky z tradiční lidové kultury přímo od svých žáků, kteří jim je přinesli ze svých rodin. Dnes je tomu jinak – ne všechny děti získají tyto poznatky ve své rodině, ale mají tu možnost získat je od svých pedagogů. Teprve zprostředkovaně je vnáší zpět do svých domovů, a rodina se tak zase stává tím, kdo může integrovat vybrané tradiční hodnoty zpět do komunity. Znovu se tím obnovuje kulturní kontinuita s minulými generacemi.

Výzkumy zaměřené na školu a její aktivity ve vztahu k lidové kultuře ukazují, že to byli právě učitelé – kantoři – rektoři, kteří do venkovských lokalit přinášeli základy vzdělání, jež zde ještě na přelomu 19. a 20. století nebylo samozřejmé. Byli ale také těmi, kteří odhalili, že síla jejich svěřenců neroste jen s nově nabytými znalostmi, ale opírá se také o vztah k rodnému prostředí a jeho kultuře.

Zapojování prvků z oblasti tradiční lidové kultury do školní výuky je v pedagogice již poměrně dlouho diskutovanou otázkou.³ Často bylo voláno po jejich zařazení do preprimárního i primárního vzdělávání a uznání jejich důležitosti ve výchově. Jak výzkumy a praxe ukazují, i když jsou vzdělávacími předpisy povoleny, záleží na konkrétní osobnosti učitele, zda je uvede v život v rámci školy, mimoškolního vzdělávání, náplně volného času nebo i prožívání společnosti

1 POSPÍŠILOVÁ, Jana: Dětský folklor. In: Jančář, Josef a kol.: *Lidová kultura na Moravě. Vlastivěda moravská. Země a lid*. Nová řada, sv. 10. Strážnice – Brno: ÚLK – Muzejní a vlastivědná společnost, 2000, s. 265.

2 SCHAUEROVÁ, Alena – MAŇÁKOVÁ, Magdalena: Cesta ke kulturní identitě žáků základních škol. *Acta musealia*. Supplementa č. 1. Zlín: Muzeum jihovýchodní Moravy, 2013, s. 76.

3 Lze jmenovat např. mezioborové konference pořádané na půdě Národního ústavu lidové kultury: Společensví dětí a kultura (1997), Kde jsme doma (1997), Ke kořenům domova (1990), Folklor pro děti a děti pro folklor (2000) aj.

Obr. 1. Děti na cestě do školy. Javorník, 1910. Foto Atelier Chlud. Archiv NÚLK Strážnice.

komunity. Často je neváže ani souvislost s Rámcovými vzdělávacími programy, ale ony přesto navazují na jim známý fakt, že je to právě folklor a další projev lidové kultury, které jsou v souladu se základními didaktickými zásadami – postupovat od známého k neznámému a od blízkého ke vzdálenému,⁴ což se v pedagogické praxi velmi osvědčuje.

V souvislosti s učiteli a jejich vztahem k lidové kultuře můžeme však hovořit o transmisi ještě v jiných kontextech. Jeví se jako přirozené, že propojení školy a života ve venkovském prostředí se odráží v dalších momentech vzdělání a výchovy. Mohou být do nich zahrnuty prvky, jež vytvářejí situace, které se dítěte bezprostředně dotýkají a které může doslova zažít na „vlastní kůži“, což je neúčinnějším pedagogickým prostředkem. Dítě si hmotné i abstraktní věci představuje jako příběhy odehrávající se v trojrozměrném prostoru a čase, proto se jeví jako velmi přínosné využít vyprávění „příběhu dávno zaniklých časů“. S tím je spojeno rovněž pěstování hrdosti a vztahu k lokalitě, regionu, vlasti, a to už

4 Děti „...vedia už v pomerne skorom školskom veku, kde sa napr. vyskytuje Golský prúd a všetky náležitosti s tým súvisiace, ale nevedia, ako sa volá najbližší kopec za ich domom, či prečo sa tak volá!“ JÁGEROVÁ, Margita: Možnosti aplikácie folklórnych prejavov vo výchovnovzdelávacom procese. In: Zeleiová, Jaroslava (ed.): *Etnopedagogické a muzikoterapeutické paradigmy v hudobnej pedagogike*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2009, s. 411.

Obr. 2. Děti před školou v Javorníku, 1910. Foto Atelier Chlud. Archiv NÚLK Strážnice.

od útlého věku. Při takto zprostředkovaných informacích je vysoká pravděpodobnost jejich transmise pro další generace. Slovy slovenské etnoložky Margity Jágerové, *nemohu být přece hrdý na něco, co neznám a není mi to blízké.*⁵

Vybraným terénem pro výzkum se stalo Horňácko, region ležící na jihovýchodní Moravě, do něhož spadá deset obcí. Jeho archaická tradiční lidová kultura a jeho rezidua byla a jsou zdrojem studia řady badatelů, ale také inspirací pro mnohé umělce, kteří tuto oblast popularizovali již od konce 19. století. V době příprav Národopisné výstavy československé v roce 1895 byli obyvatelé této oblasti poprvé konfrontováni s myšlenkou, že jejich kultura není něco samozřejmého, ale jedná se o ojedinělý relikv je jejich předků. Především místní učitelé byli těmi, kteří díky své vzdělanosti pochopili důležitost hodnot lidové kultury a originalitu jejich projevů.

Pohled do historie regionu Horňácko od jeho nejstarších dějin až do 30. let 20. století ukázal, jak mnoho významných osobností, které utvářely jeho historii, bylo učitelů.⁶ Tento vliv se samozřejmě zvyšoval spolu s rozvíjejícím se a dostupnějším školstvím, ale souvisel také s osobnostmi učitelů. Řada z nich pocházela z tohoto kraje, jiní si po příchodu vytvořili pevné vazby s oblastí, jež

5 Tamtéž.

6 MIČKA, Antonín: *Z dějin horňáckého školství*. Boskovice: Albert, 2011.

od druhé poloviny 19. století přitahovala intelektuály svou archaickou lidovou kulturou.

Jaká tedy byla role školy jako vzdělávací a často jediné kulturní instituce v obci a s jakými problémy se škola i učitelé museli potýkat? Jak a čím ovlivňoval učitel mnohé generace školou povinných dětí? Či jaká vazba vznikala mezi učitelem, žákem a prostředím?

Role školy a postavení osobnosti učitele

Škola je definována v nejširším významu slova jako prostor ke společnému vychovávání a vyučování. Slovo je řeckého původu a z něj také pochází i latinský pojem schola. Podle Didaktiky Jana Amose Komenského by měly být školy dílnami lidskosti a povznášet člověka, osvětlovat jeho rozum, šlechtit lidský cit, sílit vůli a připravovat jej pro důstojný život. Velmi výstižně bývá škola označována jako organický střed, stojící mezi rodinou a společností, což je v oblasti lidové kultury a předávání tradičních hodnot prostorem k vědeckému zkoumání z mnoha možných úhlů pohledu. Při pedagogickém působení vstupují do vztahu dva hlavní subjekty – učitel (pedagog) a žák. Jejich vzájemný vztah je dán sociálními statusy a rolemi z nich vyplývajícími. Mezilidský vztah pak ovlivňuje průběh i výsledek učitelova vyučování, žákova učení se i kvalitu jejich vzájemné spolupráce.⁷

Německý filozof psycholog a psychoanalytik Erich Fromm (1900–1980) je autorem výroku: „*Učitel nebyl jenom a ani ne hlavně zdrojem informace; jeho funkcí bylo především přenášet určité lidské způsoby.*“ Přenos vlastních životních zkušeností, pravidel chování a nabytých vědomostí vždy byl a je jednou ze základních vlastností každého dobrého pedagoga. Nezbytnou hodnotou je ovšem také chuť a odvaha předávat je dál a posouvat kupředu druhého člověka.

Jako kantor či rektor býval označován nejen vesnický učitel, ale i zpěvák kostelního kůru. O kantorech-učitelích, kteří působili v obcích mezi jinými obecními představiteli, lze v historických pramenech najít řadu informací. Vykreslení vývoje jejich postavení předznamenává změnu postojů k němu samotnému a následně další vývoj vzdělávání jako celku. V 18. století měl kantor nižší plat než obecní pastýř. Svůj nedostatečný výdělek doplňoval psaním matrik a úředních listin, vedením obecní či školní kroniky, opisováním knih a modliteb i jejich iluminováním. Z 1. poloviny 18. století se na Slovácku dochovala velmi bohatá tradice rukopisných iluminovaných kancionálů, které pořizovali venkovští písmáci, rektoři, učitelé apod.⁸

7 „Vztah učitel a žák“. In: *Pedagogický lexikon* [online]. Dostupné z: <https://wiki.rvp.cz/Knihovna/1.Pedagogický_lexikon/V/Vztah_učitel-žák> (cit. 11. 8. 2021).

8 JANČÁŘ, Josef a kol.: *Lidová kultura na Moravě*. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada, sv. 10. Strážnice, Brno: ÚLK; Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 2001, s. 356.

Do tereziánských reforem v polovině 18. století bývali učitelé většinou nemajetní, nevlastnili půdu ani dům a byli finančně závislí na obci. Od ní stejně jako od faráře měli dostávat stravu a část peněz. Zbytek financí, který jim měl zajistit alespoň prostý život, si vydělávali hrou při muzikách a svatbách.⁹ Jejich zdrojem příjmů často byly dary z koledování. Obchůzky kantorů se svými žáčky jsou doloženy v českých zemích již od středověku. Pravidelnými koledními obchůzkami byly obchůzky na sv. Dorotu, na svátek Všech svatých, hody, na sv. Kateřinu, mikulášská obchůzka a koleda na Nový rok. Zprávu o koledování na Tři krále zaslal také Martin Prášek z Kuželova Luboru Niederlemu při přípravě monografie Moravské Slovensko.

Vedle koledních obchůzek byly dalšími příležitostmi k výdělku i jiné kalendářní obyčeje a slavnosti, kterých se kantor účastnil. Po svátku Tří králů to byl především masopust (ostatky, fašánek), kdy učitel často hrával na taneční zábavě. Při slavení Velikonoc se kantor účastnil zpívání pašijí, za což dostával také finanční odměnu.¹⁰ Na Zelený čtvrtek dostávali kostelní služebníci vejce jako památku Poslední večeře Páně a také v Pondělí velikonoční je zmiňováno koledování učitelstva při pomlázce. Zdrojem příjvů byla rovněž účast na slavení Božího těla ve čtvrtek po Nejsvětější Trojici a vyhrávání na procesích s tím spojených. Za zpěv byli učitelé odměňováni v procesích při tzv. prosebných dnech.

Na svátek sv. Jiří a sv. Havla byli dosazováni učitelé na nová místa a také pobírali odměny či přídavek za vykonanou práci. Pověštinou naturálními odměnami, např. koláči nebo slavnostním obědem na faře, bývali obdarováni učitelé při poutích či hodech. Nezanedbatelným byl také finanční příjem ze zcela světských zábav a oslav.¹¹

Od 16. století se objevují zmínky o redukci počtu koledování, přestože byly ve školských kruzích velmi oblíbené. Jejich existence prý obtěžovala veřejnost a nelíbila se ani církevním představitelům. Dle dokladů lidé často vnímali koledu spíš jako sváteční chvíli a sousedskou poctu, při níž rektor neměl právo žádat dary, ale jen vinšovat k svátečnímu dni. U učitelů samotných se vyskytují zprávy

9 TROJAN, Jan: *Kantoři na Moravě a ve Slezsku v 17.–19. století*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2000, s. 150.

10 Jan Trojan např. uvádí zápis z Velké n. V. z roku 1686: „Jan Walder, rektor velický je zaznamenán v kostelních účtech odměnou za zpívání pašijí 1 zl 20 kr“. TROJAN, Jan: *Kantoři na Moravě a ve Slezsku v 17.–19. století*, c. d., s. 64.

11 Ve školní kronice ze Stříbrnic na Uherskohradištsku je dochováno o místním učiteli Tomáši Markovi, který zde učil v letech 1800–1830, následující: „Byl velmi oblíben, zastával úřad obecního písaře, kapelníka atd. Ani jeden křest, úvod, svatba, pohřeb, kup a prodej, muzika se bez něho neobešla. Byl neobmezeným pánem, jehož každý poslouchal od pudmistra až po pastýře. Při muzikách musela se chasa řídit dle toho, jak hrál. Za to se mu dostalo od občanů všeho, co jich komora skýtala“. PAVLICOVÁ, Martina: *Lidová kultura a její historicko-společenské reflexe (mikrosociální sondy)*. Brno: ÚEE, 2007, s. 67.

Obr. 3. Školní fotografie. Javorník, 50. léta. 20. století. Soukromý archiv.

o jejich ukončení až v průběhu 18. století, protože i jim samotným se již zdálo koledování nedůstojné, až hraničící s žebrotou.¹²

Vzdělání ve 2. polovině 17. a během 18. století bylo pro stát čím dál více potřebné, a proto rostla potřeba vzdělaného úřednictva, orientujícího se v zemědělství i průmyslu. Do té doby probíhalo vzdělávání podle jednotlivých panství; nyní dochází k dohledu fary nad školou. Učitel ve venkovské škole byl ve starších obdobích povětšinou člověkem bez vyššího vzdělání. Kantorem se totiž stávali vysloužilí vojáci a řemeslníci, kteří se ve světě alespoň naučili číst a psát. Po zavedení povinné školní docházky roku 1774 se začalo měnit i postavení učitelů. Byly jim přidělovány prázdné a nepotřebné domky v obci a učitel se osamostatňoval od faráře a farnosti. Teprve za reformy Marie Terezie v druhé polovině 18. století docházelo k zavádění kurzů pro vzdělávání učitelů. Z našeho dnešního pohledu by se dalo říci, že se jednalo jen o rozvoj metodiky než obsahu učiva.

12 „Ve Strážnici 1802 učitel J. Zdražilík, rector chori, žádá obecní radu, aby se mu tříkrálová koleda anebo lépe řečená žebrota změnila v jistý plat. Všude v okolí se prý rektorům od obcí odvádí koleda v jisté sumě. On skrze to toulání i s jeho preceptory celých 14 dní zameškává, ale se z truňku jemu a preceptorům podaného zdraví nejen kazí, ale i v opojehlivosti zvyk bere.“ TROJAN, Jan: *Kantoři na Moravě a ve Slezsku v 17.-19. století*, c. d., s. 129-130.

Podle těchto nařízení mělo být ve školách vyučováno čtení, psaní, počítání a náboženství. Přelom 17. a 18. století s sebou také přinesl odlučování škol od farních sítí a nejedna obec vystavěla školu za vlastní náklady.¹³

Nejstarší horňácké školy, fungující při farnostech v obcích strážnického i ostržského panství, byly ovlivněny jejich příslušností k českobratrské církvi. Pro ni bylo typické vyučování elementárním základům čtení, psaní, počítání a náboženství. Učitelem často býval bratrský duchovní čekatel nebo bratrský učitel. V kronice obce Velká nad Veličkou lze dohledat nejstaršího konkrétně jmenovaného rektora na Horňácku Jana Waldera (1686). Na Nové Lhotě (1732) a v Lipově (1741) se objevují nepřímé doklady o vyučování také před polovinou 18. století. Po zavedení povinné školní docházky roku 1774 je již doložena škola ve Velké, sloužící také pro Javorník, a škola v Kuželově pro obě Vrbky. Toho roku vznikla i škola v Lipově, která měla být určena i pro děti Louky.

Překážkou k rozšiřujícímu se systematickému vzdělání nejen na Horňácku ovšem stál v cestě hlavně nezáměr ze strany venkovských lidí, proto bývala často školní výuka v novověku označována jako „sezónní“. Děti trávily svůj čas pro rodinu nutnou pomocí v hospodářství a domácnosti, ale také morální zaujetí pro školu jak u dětí, tak u rodičů bylo četným zdrojem kritiky.¹⁴ Získané vzdělání ovšem představovalo jediný způsob, jak se děti z nižších sociálních poměrů mohly vymanit z koloběhu manuální práce. *„Méně výrazně najde se odpor ke škole i v jiných našich krajích. Bývá setřen tím, že se lid chopil snahy novodobé civilizace poskytnout vzdělání pokud možno každému, a užívá jí ve prospěch skutečného života: škola mu však není na to, aby byl člověk co nejlépe pro sebe vzdělán, leč na to, aby děti dosáhly její pomocí společensky příjemnějšího, méně lopotného života, než měli rodiče.“*

Horňácko v období od 80. let 19. století

Příchod odborných badatelů na Horňácko a jeho objevení pro kulturní svět lze datovat do 80. let 19. století. V obci Suchov v té době vzniklo volné sdružení obdivovatelů tradiční lidové kultury Horňácka Súčovská republika.¹⁵ Zakladateli

13 DVOŘÁKOVÁ-MALÁ, Dana – HOLÝ, Martin – STERMECK, Tomáš – ZELENKA, Jan a kol.: *Děti a dětství. Od středověku na práh osvícenství*. Praha: Historický ústav, 2019, s. 361–364.

14 Ve školní kronice lipovské čteme k roku 1866: „Školní docházka dětí je velice špatná, rodiče se vymlouvají na velikou bídu, že musí děti posílat na výdělek.“ Podobně v novohotské školní kronice je zapsáno ještě v roce 1918: „Co zaráží správce školy, je návštěva, která je prabídna a prý obvyklá, protože užívání školních dětí za pasáky husí a ovcí považuje se za nutnější ne docházka školní a přechází z pokolení na pokolení. Jsou případy, že přijde do třídy i jen 1 žák, ve všech třídách sotva 20 dohromady; a je teprve květen. Nepomáhá bubnování ani upomínání lístky.“ FROLEC, Václav – JEŘÁBEK, Richard – HOLÝ, Dušan: *Horňácko. Život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat*. Brno: Blok, 1966, s. 27–28, 40.

15 Psaní názvů není jednotné. Obec se v dnešní době úředně jmenuje Suchov. Známa Bystřinova kniha vyšla pod názvem Súčovská republika, i když v mnoha článcích a statích se lze setkat i s podobou Súčovská republika.

Obr. 4. Obchůzky „lucek“ v základní škole. Kuželov, 2010. Foto M. Macková. Soukromý archiv.

spolku byli z Hané pocházející učitel Matuš Běňa a spisovatel Ferdinand Dostál, později píšící pod pseudonymem Otakar Bystřina, horňácký rodák Jan Hudeček z Hrubé Vrbky, učitel Alois Fiala, původem z Jimramova, veliký sběratel Martin Zeman, malíř Joža Uprka z Hroznové Lhoty a student práv František Odrážka z Hané. K poukázání na vliv pedagogů na lidovou kulturu Horňácka jsou ovšem stěžejní učitelé – Matuš Běňa a Alois Fiala. Běňa svou pedagogickou dráhu zahájil na Horňácku jako podučitel ve škole ve Velké. Od roku 1881 působil jako „samostatný rector“ a správce školy na Suchově. Ta měla v té době jednu místnost o velikosti 36 m², ve které se najednou mělo učit až 150 žáků. Třída samotná byla velmi neutěšená – netěsnící okna, dřevěná prkna na podlaze prohníla, rozbitá kamna, plíseň a rozlámané lavice. Děti sedávaly v lavicích, ale i ve skupinkách na zemi.

Stěžejními prameny pro toto vytyčené téma jsou však Běňovy „průkopnické kresby duše horňáckých dětí“ v knihách *Ze slovácké vísky* (1911) a *Děti Slovácka – velké i malé* (1918). Byl ve své době jediným zdrojem poznání dětského světa na Horňácku; předkládal ve své beletrii příběhy skutečných dětí, jejich život naplněný prací, školním vzděláváním, ale i hrami a trávením volného času. Jako učitel zprostředkoval Matuš Běňa ve své tvorbě řadu bezprostředních

dětských reakcí na školní prostředí, na jejich setkání se vzdělaným člověkem i na vnímání autority učitele.¹⁶

Druhý člen Súchovské republiky Alois Fiala nastoupil na podučitelské místo ve Velké po Běňovi. Narodil se 1861 v Jimramově a na Horňácko se přistěhoval i se svým starým otcem. Byl významným organizátorem horňácké výstavy a jeho cesta s horňáckými dětmi do Prahy na Národopisnou výstavu československou se stala tématem rozsáhlého článku *Z paměti o cestě s dětmi slováckými na Národopisnou výstavu v Praze.*¹⁷ Děti podle něj zaujaly Pražany bezprostředností a živelným předvedením svých her, které vzbuzovaly dojem autentických her, nikoli předvádění pro diváky: „*Chlapci citivše hlubokou kyprost pod nohama (byloť tu hojně písku) a představivše si rozkoš hry v takové pohodě na boso, ihned, jak by na pasinku doma byli, jal se v párech vzájemně se vyzouvat. Dělo se to způsobem nejrozmanitějším a rovněž komickým. Ani na pasinku doma nemohli by toto bezděčné číslo programu po stránce komické velkolepěji provést, nežli se stalo tu.*“¹⁸ Alois Fiala končí svůj popis her poznámkou, že by chtěl všechny dětské hry „slovácko-horňáckých“ dětí sebrat a jako samostatný soupis předat zpět do rukou mládeže. Zda se mu práce na soupisu her podařila, ovšem doložit nemůžeme, protože pravděpodobně nevznikl, nebo se alespoň nedochoval. Vedle dětských her předváděly děti také zvykoslovné a obřadní prvky z jarního zvykoslovného cyklu – vynášení Moreny, přinášení létečka, a také královníčky z Javorníka a Suchova.

Z hlediska literární tvorby je třeba z členů Súchovské republiky zmínit i Ferdinanda Dostála. Jeho kniha Súchovská republika je vzpomínkovým dílem, ve kterém vedle republikánů zachycuje i postavičky na Slovácko přistěhovalé,

16 „*Onehdy stojíme ve dveřích, Jurka praská a žene; úča (učitel) dodá si kuráže a povídá: ‚Ná, Jurko, kedy přindeš do školy?‘ Jurka jako by ani nebyl slyšel; ale vrhnu na nás takový pohled, že jsme jej celý den komentovali. ‚Ja di ty porad s tú tvoju hlúpú školu, že ťa to nemrzí – taká laptanica – robíť sa mosí – statky hnať – to je inší škola!‘. ‚To bude práce, dostati toho synka do školy;‘ povídá úča, a prece, co jest celá súchovská škola bez Jurky? Inspektor má hned po ruce výčitky: ‚Neumíte si získati důvěry rodičů a lásky dětí.‘ – Jak ho jen usmířiti a navnaditi? ‚Mrzutá věc!‘ povídá si úča, ‚třeba hledati útěchu a zapomenutí v úsilovné práci. Ostatně beztoho již zde máme hody, kdy dle starodávných súchovských názorů počíná škola.‘” BĚŇA, Matuš: *Děti Slovácka velké i malé*. Praha: Nakladatel B. Kočí, 1918, s. 126.*

17 FIALA, Alois: *Z paměti o cestě s dětmi slováckými na Národopisnou výstavu v Praze*. *Komenský 24*, 1896, č. 44, s. 637.

18 Unikátní je vedle zachycení samotné atmosféry mezi dětskými účastníky také fakt, že Fiala podrobně popisuje hrané hry a předkládá tak první podrobné popisy dětských her z Horňácka: „*pasení srnek, na řemesla, na hada, na krivokrytého, díža, létí zvonů, točení koles*“. Pro ukázkou barvitého a velmi podrobného popisu hry chlapců lze uvést dnes již neznámou hru „na mružigača“. „*Za divokou hrou následuje hra „na krivokrytého“: Ze dvou počítáním odsouzených hráčů jeden jde mružigat (odejde, aby neviděl, co a jak se dítě bude), druhý pak lehne si na zem mezi dvěma řadami hráčů, kteří kabáty svými tak ho přikryjí, aby povolany mružigač nerozpoznal, kde je hlava. Ohmatávati ovšem není dovoleno. Nepodaří-li se mu toto rozpoznání, jest mu běhati ulicí trestu. Každý z hráčů ulicí trestu tvořících jest povinen běžícího švihnout. Kdo by tuto povinnost nevykonal, stihne ho služba mružigače.*” FIALA, Alois: *Z paměti o cestě s dětmi slováckými na Národopisnou výstavu v Praze*. *Komenský 24*, 1896, č. 52, s. 735-736.

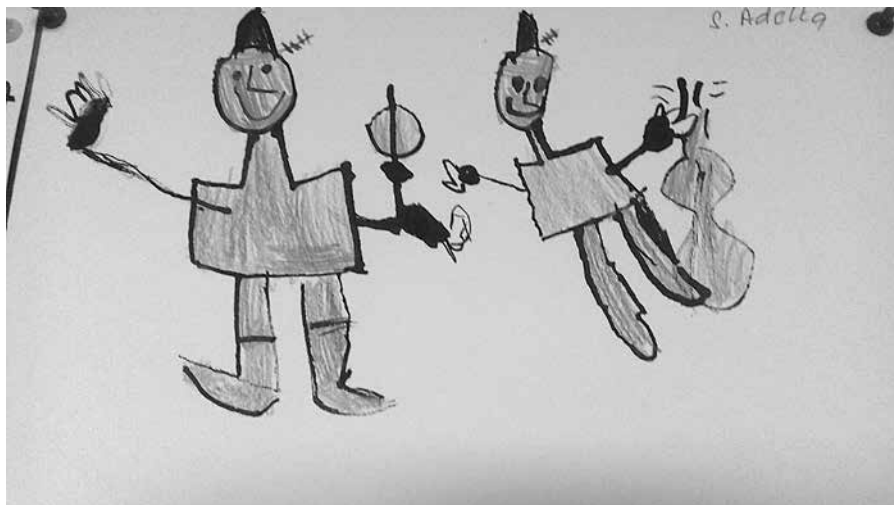
Obr. 5. Fašánek v základní škole. Velká nad Veličkou, 2019. Foto J. Švrčková. Archiv ZŠ.

velické úředníky, Židy – obchodníky, také mzdu, kterou odměňovali Súčovjané svého učitele i tresty pro rodiče, kteří nepovažovali školu za tak důležitou, aby tam děti posílali po celý rok.¹⁹

Velmi významnou literární, organizační, ale i pedagogickou osobností této doby byl Rudolf Kynčl (1895–1958). Podle pamětníků byl vynikajícím učitelem a v dětech dokázal mimo jiné vzbudit zájem o folklor a mnohé z těchto projevů nezůstalo zapomenuto právě jen díky jeho aktivitě, kdy děti přinášely do školy často poznatky od svých prarodičů. „Vedl své žáky, aby si uchovali svůj dialekt, prostřednictvím dětí a jejich školních slohových úkolů získával zajímavé prameny o pověrách, vyprávěnkách a přírodách ze života dětí a dospělých.“²⁰ Rudolf Kynčl patřil k nejvýznamnějším hornáckým spisovatelům a z řad učitelů k neplodnějším vůbec. Jedním z důležitých tematických okruhů jeho tvorby byly

19 V době jarního oteplování a prvního vyhánění dobytka a drůbeže na pastvu, přestaly děti do školy chodit a vracely se až s prvními mrazíky. „Súčovjané nemají této „ústavy“ ve velké lásce – a neměli nikdy. „Ná, na co nám školy treba? Člověk potrebuje tech menších děcek, aby pěstovaly ty ešče drobnější a húsky pásly, – a tech větších zasěj na polu a při dobytku treba! A tá ledačina ledajaká, rectorisko, že prej do školy, enom děcka do školy! A jak jich něpošlem, už do Hodonína, a pokuta za pokutú!“ BYSTRINA, Otakar: *Súčovská republika*. Súčov: Moraviapress, 1999, s. 11. 3. doplněné vydání.

20 -P-: Rudolf Kynčl – uječek Matěj Škrobák. *Malovaný kraj* 11, 1975, č. 3, s. 17.

Obr. 6. Fašane zachycený na kresbě dítěte mateřské školy. Velká nad Veličkou, 2019.
Foto M. Maňáková. Soukromý archiv.

texty o dětech. Toto téma se odráží jak v jeho poezii, tak zejména v humoristické tvorbě.

Propojení dětského folkloru s pedagogickou praxí

Hornáčtí pedagogové a spisovatelé v jedné osobě zachytili dětský svět přelomu 19. a 20. století ve svých beletristických dílech. Byli to ale také oni, kdo si v tomto prostředí poprvé začali uvědomovat, že předávání zanikající lidové kultury lze v dětech pěstovat cíleně a využívat dětského folkloru k prezentaci hornácké lidové kultury obecně.

Výchozí charakteristikou vymezení dětského folkloru je bezprostřední návaznost dvou období. To první je determinováno na jedné straně narozením a na straně druhé dobou, než jsou děti samy schopny samostatných projevů. Děti, které jsou vlastními tvůrci folkloru, tvoří skupinu či období druhé.²¹ Zvláštní postavení z hlediska autorství má dětský obřadní folklor, kde se úzce propojuje tvorba dospělých s tvorbou dětí, ale děti jsou při obřadu a obyčejí hlavními aktéry.²² Dětský folklor je naplněn prvky pohybovými, hudebními, slovesnými, dramatickými či

21 LEŠČÁK, Milan – SIROVÁTKA, Oldřich: *Folklor a folkloristika. O ľudovej slovesnosti*. Bratislava: Smena, 1982, s. 149.

22 SCHAUEROVÁ, Alena: Dětský folklor. In: Ondrušová, Vlasta – Uhlíková, Lucie (eds.): *Na pomoc folklorním souborům a muzikám (1)*. Strážnice: NÚLK, 2006, s. 6.

výtvarnými, „jimiž se děti bavily ve chvílích volna v různých ročních obdobích, nebo kterých používaly při některých zvykoslovných příležitostech, souvisejících s dětským zvykoslovím v rámci zvyků a obřadů výročních.“²³ Dnes lze na dětský folklor nahlížet také jako na formu vyplnění volného času ať už ve škole o přestávkách nebo po vyučování. Radí se tak přirozeně vedle odpočinku, rekreace, zábavy, nejružnější zájmové činnosti, dobrovolného vzdělávání či dobrovolné společensky prospěšné činnosti k dalším náplním trávení volného času.²⁴ Podle Oldřicha Sirovátky je významným rysem dětské nehmotné kultury jeho kontinuita. Její neodmyslitelnou vlastností je také diferenciacie sociální skupiny od skupin jiných, kde se děti sdružují a provozují společné aktivity, či odlišení skupiny dětí od skupiny dospělých, vyčlenění v rámci dětského kolektivu podle věku, pohlaví, místa, ale i osobní vymezení vůči autoritám jako jsou učitelé, rodiče, vedoucí apod.

Přenesení prvků tradiční lidové kultury do jiného než původního přirozeného prostředí či na scénu je označováno jako jeho „druhá existence“ neboli folklorismus: „Pod pojmem folklorismus rozumieme spoločensko-kultúrny proces prejavujúci sa v rozličných vývojových obdobiach v rozličných kultúrnych a spoločenských podmienkach ako sprostredkovávanie, využívanie ľudovej kultúry pre ňu v neprirodzených podmienkach (priestore, čase, a najmä funkcii).“²⁵ Počátky folklorismu lze v širším smyslu datovat už do období, kdy se projev lidové kultury dostávaly do prostoru šlechtických dvorů či sloužily k pobavení měšťanstva. Jeho rozvoj se však vztahuje zejména k 19. století a k době národní emancipace v Evropě. V českých zemích vrcholí národně uvědomovací období ke konci 19. století uspořádáním již zmíněné Národopisné výstavy československé.²⁶ Dnes stejně jako v minulosti musí být daný pedagog, choreograf či organizátor přenášející prvky tradičního folkloru precizním znalcem daného prostředí, pracovat s nabytými vědomostmi a poznatky, ale také být schopen selekce, sebekritiky a nadhledu.

Byli to učitelé hornáckých škol, kteří ve spolupráci se sběratelkou a etnochoreoložkou Zdenkou Jelínkovou zakládali ve Velké nad Veličkou v roce 1972 dětský regionální folklorní festival Mladé Hornácko. Prvotní myšlenkou vzniku festivalu však nebylo pouhé přenesení prvků na pódium, ale pokračování v předávání lidových tradic, které mohou pokračovat jen skrze novou generaci, jež si je osvojí, ponese dále, a to i za cenu přenosu přes roli učitelů ve škole a folklorním

23 JELÍNKOVÁ, Zdenka: *Dětský folklór a práce v dětském folklórním kroužku. Metodický materiál pro vedoucí dětských folklórních souborů*. Edice dětského folklóru I. Brno: Městské kulturní středisko, 1982, s. 7.

24 ČECH, Tomáš: *Efektivní využívání volného času jako součást životního stylu dětí v postmoderní společnosti*. Pedagogická orientace 12, 2002, č. 2, s. 108-113.

25 LEŠČÁK, Milan – ŠVEHLÁK, Svetozár (eds.): *Folklór ako umenie socialistickej spoločnosti. Folklór a scéna*. Zborník príspevkov k problematike štylizácie folkloru. Bratislava: Osvetový ústav, 1973, s. 14.

26 PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie (eds.): *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997, s. 6.

souboru. Za nejdůležitější poslání byla považována výchova budoucích zpěváků, tanečníků a muzikantů pod vedením místních primášů a učitelů. Těžištěm práce s dětmi byly školy všech obcí regionu. Každá z nich se soustředila na folklorní a obyčejový repertoár své obce a snažila se dodržovat odlišnosti v lidovém oděvu, nářečí, písních i tancích. Učitelé zde byli a stále jsou vedle své pedagogické praxe ve škole i těmi, kdo se podílí na vedení dětských folklorních souborů. Oni byli a jsou těmi, kdo v sobě spojují své vlastní prožívání rodinných a výročních obyčejů, prožitky ze zapojení do činnosti souborů ve svém mládí, ale i studium literatury a výzkumy mezi pamětníky, které synkreticky spojují do svého působení v současném folklorním hnutí na Horňácku²⁷.

Pedagogická činnost ve škole

O prostředí ovlivňujícím učitele z Horňácka ve smyslu jejich činnosti ve folklorním hnutí lze ovšem hovořit i druhotně ve smyslu vlivu na jejich činnosti na půdě školy. Jejich působení na poli folklorismu je poměrně dobře doložitelné, ale činnost přímo při vyučovacím procesu a pedagogickém působení se zřetelem na lidovou kulturu je méně objasněnou otázkou.

V této souvislosti je potřeba připomenout počátek využívání prvků tradiční lidové kultury ve školní výuce v obecném českém měřítku. Ve druhé polovině 19. století se začala lidová kultura vědomě využívat a zařazovat do pedagogického procesu. Nositeli těchto aktivit byli většinou učitelé, již byli osloveni s přípravami regionálních výstavek a posléze i s přípravou Národopisné výstavy československé. Pedagogové vyslyšeli výzvy pořadatelů a začali shromažďovat hmotné předměty pro výstavu, ale i zapisovat slovesnost, tance, hry, obyčeje. Národopisný referent při Okresní osvětové radě v Jihlavě František Háva označil tyto zapálené učitele jako ty, „kteří sami vyšli z venkovských chalup a působili na venkově, takže po celý život neztratili živý styk s národopisným prostředím.“²⁸

Učitelé při vlastní sběratelské činnosti začali také vnímat možné cílené působení folkloru na osobnost a smýšlení dítěte. „*Nic se tak nehodí pro pěstování vlasteneckého ducha u mládeže jako národopisné učivo.*“²⁹ V popředí jejich zájmu byla lidová slovesnost a hra. Jejich prostřednictvím se do škol přenášely

---

27 Na Horňácku působila řada pedagogů, kteří ovlivnili životnost zdejších lidových tradic a přispěli k výchově pěveckých a tanečních osobností, později také ke vzniku dětských folklorních souborů a k rozvoji folklorního hnutí vůbec. Patřil k nim mj. Vladimír Klusák st., jeho syn Vladimír Klusák, učitelky ručních prací Kateřina Zemanová, Anna Klusáková a Vlasta Zemanová, z nichž poslední jmenovaná do svých učebních osnov zahrnula všechny horňácké vyšivačské techniky; Leoš Zeman, Olga Pšurná, Dagmar Severová, Luděk Mikáč st., František Okénka, Anna Šajdlerová, Anna Lerchová, Božena Zálešáková, Antonín Mička a mnozí další.

28 HÁVA, Fr. [František]: Zařazení národopisného učiva do škol. *Vlastivědný věstník moravský* 2, 1947, č. 1–2, s. 90 (zvláštní otisk).

29 Tamtéž.

Obr. 7. Pochovávání basy v mateřské škole. Hrubá Vrbka, 2021. Kronika mateřské školy.

prvky z přirozeného prostředí venkovského dítěte.³⁰ Dětem byly bezprostředně známé a učitelé je začali používat jako výchovného a vzdělávacího prostředku. Lidová kultura se rovněž stala východiskem pro poznání kořenů národní kultury a prostředkem k vlastenecké výchově.

Na počátku 20. století již opadlo masové nadšení ke sběratelským počínům a zájem zůstal mnohdy právě jen v řadách učitelů. Oni sami však často v různých statích poukazují na velmi pomalé a nesystematické zařazování prvků lidové kultury do školní výuky. Stále byly používány pedagogické materiály, které podle jejich úsudku nesloužily tak dobře svému cíli, jako by tomu bylo u přirozených projevů lidové kultury.

Meziválečné osnovy s prvními jasně vymezenými vzdělávacími cíli se opíraly hlavně o využití lidové slovesnosti, a to jak regionální, tak celonárodní. Materiál z nejbližšího okolí měl dítě vést ke vztahu ke svému kraji a k místu, kde žije. Naopak materiál tzv. celonárodní měl vést hlavně k utvoření vazby se svým

30 SCHAUEROVÁ, Alena: Folklor ve škole v meziválečném Československu. *Folia ethnographica* 42, 2008, s. 185.

Obr. 8. Vynášení „moreny“ v mateřské škole. Hrubá Vrbka, 2015. Kronika mateřské školy.

národem a povzbuzovat vlastenectví. Vedle učebnic se objevují také první metodické příručky pro konkrétní školní praxi.³¹

Učebnice zaměřující se na kreslení a ruční práce doporučovaly, aby se dívky i chlapci věnovali lidovým vzorům z keramiky, hraček, obřadního pečiva aj. Děti neměly pouze vzory poznávat a obkreslovat, ale inspirovat se jimi a dále samostatně tvořit. Významnějším uplatněním lidové kultury ve výuce byly školní čítanky obsahující pranostiky, říkadla, hádanky, pohádky, pověsti a také texty písní často doplněné o notový zápis a popis tance. Ten byl vhodný hlavně do tělocviku, a to s důrazem na nácvik tanečních kroků (valčík, mazurka, řezanka aj.) a zapojení české, moravské či slezské besedy. Lidové tance doporučuje kniha provádět při besedách s rodiči, dětských dnech, školních slavnostech

jako oživení divadelních her pro děti, ale i v tělocvičných jednotách sokolských nebo při tanečních zábavách dospělých.³² Pedagogové měli mít na zřeteli, že využití prvků tradiční lidové kultury je pro rozvoj dítěte nezbytný a prospěšný, ale ty jsou vždy „výhradním majetkem dětí“ a tak by k nim mělo být přistupováno.³³

Po vzniku Československa začaly být školy budovány na principech moderního demokratického státu, což vyžadovalo zásadní reformu z hlediska organizace, obsahu i didaktiky vzdělávání. Výchova měla podle slov pedagožky Aleny Schauerové spočívat v zakotvení jazykovém a v tradicích lidové kultury. „Folklorní tradice měly ve škole své pevné a přirozené místo. Byly přesvědčivým

31 „Škola je na prvním místě povolána, aby zachránila, co ještě zachrániti se dá, aby nedovolila zničiti, co nevědomostí a neznalostí lidu a liknavostí mnohdy i povolanych činitelů na zmar přichází, ať je to z oboru umění výtvarného nebo slovesného.“ SVOBODA, Otakar: Lidová tradice v české škole. *Český lid* 12, 1903, s. 335.

32 OHAŇKOVÁ, Krista: *Národní tance ve výchově tělesné*. Lysá nad Labem: Alois Holub, 1923.

33 ŠVÁCHA, Vladimír: *Národní honičky československé*. Příležitostně vzdělávací spisy dědictví Komenského. Praha: Štorkán a Jaroš, 1912, s. 14.

výrazem národního charakteru školy v meziválečném Československu a byly i potvrzením smysluplnosti národních emancipačních snah.³⁴ První komplexně pojaté reformované učebnice vznikly až v roce 1933 a o tradice lidové kultury se opíraly ve výuce jazyka a slohu, zpěvu, kreslení, v ručních pracích i tělocviku. Podobně jako je tomu dnes, bylo i tehdy aktuální mluvit o využití umění ve výchově a vzdělávání, o nezbytnosti uměleckého smýšlení i uplatňování postupů směřujících k výchově „uměním k umění“.

Ve 40. letech 20. století se pracovní skupina v čele s univerzitním profesorem Vladimírem Úlehlou zasazovala o zařazení národopisného studia i do základního školského zákona. Spolu s kolegy z VI. sekce Zemské kulturní rady podali návrh na Ministerstvo školství a osvěty, aby byl „národopis pojat do základního školského zákona, a to do učebních osnov všech stupňů“.³⁵ Požadovali také, aby učitelé dostali možnost stručným a zřejmým způsobem poznat, co je to národopis a jaké jsou jeho vzdělávací možnosti, aby vznikl souhrn národopisného učiva, zpracovaného pro každý okres a určeného pro 1. a 2. stupeň škol, či aby nebyl „pěstován“ národopis pouze ve zpěvu, ale i jazykovém vyučování, ručních pracích či technické výchově.³⁶

Zanícení pro lidovou kulturu, projevované po celé období meziválečné v době těsně před druhou světovou válkou z touhy po posílení národnostního citění ještě vzrostlo.³⁷ Ovšem po válce se vyspělé školství z období první republiky postupně přizpůsobilo sovětskému vzoru, což ovlivňovalo každodenní praxi škol téměř další půlstoletí.³⁸

Teprve po sametové revoluci počátkem 90. let 20. století se výrazněji začaly znovu objevovat snahy škol zapracovat prvky tradiční kultury do vyučovacího procesu. Jednalo se většinou o individuální aktivity ředitelů nebo jednotlivých učitelů. Tato otázka se ale otevřela na odborných diskuzích s celonárodní platností. V roce 1995 se na půdě Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici uskutečnila konference zemí střední a východní Evropy, zabývající se *Doporučením o ochraně tradiční kultury a folklóru*,³⁹ kterou přijala generální konference Organizace spojených národů pro vzdělání, vědu a kulturu v listopadu 1989. Jednou z jeho kapitol je i *Zachovávání tradiční a lidové kultury*, která se zabývá také vzdělávacími zařízeními a zainteresovaným zemím doporučuje, aby zakotvily do školních i mimoškolních osnov vyučování tradiční a lidové kultury

34 SCHAUEROVÁ, Alena: Folklor ve škole v meziválečném Československu, c. d., s. 185.

35 VÁCLAVÍK, Antonín: Národopisná práce na Moravě. *Vlastivědný věstník moravský* 2, 1947, s. 9.

36 HÁVA, Fr. [František]: Zařazení národopisného učiva do škol, c. d., s. 2.

37 SCHAUEROVÁ, Alena: Děti a folklor. In: Lázňovská, Lenka (ed.): *Dítě a umění*. Praha: NIPPOS, 2007, s. 68.

38 SCHAUEROVÁ, Alena: Folklor ve škole v meziválečném Československu, c. d., s. 185-192.

39 Doporučení 25. generální konference UNESCO o ochraně tradiční lidové kultury a folklóru. Paříž 1989.

za účelem podpory porozumění mezi rozdílnými kulturami a světovými názory.⁴⁰ Závěry konference ukázaly, že přestože je předávání nemateriálního kulturního dědictví mladým lidem a budoucím generacím jednou z klíčových otázek, většina zúčastněných zemí stejně jako Česká republika nedisponuje jednotným systémem výchovy k tradiční lidové kultuře.

V 90. letech 20. století se uskutečnily na půdě současného Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici dva víceoborové projekty, jež při spolupráci psychologie, pedagogiky a etnologie směřovaly k posouzení role lidové kultury v utváření kulturní identity, lokálního povědomí a vztahu k domovu – zejména u dětí navštěvujících folklorní soubory.⁴¹ V letech 1996–1998 proběhlo terénní šetření na půdě brněnského Ústavu pro etnografii a folkloristiku AV ČR, kde byl řešen kolektivní grantový projekt *Kultura dnešních dětí a mládeže se zvláštním zřetelem k folklorním projevům* a o několik let později projekt zkoumající život a kulturu dětí v Brně.⁴² V letech 2003–2007 řešilo Národní informační a poradenské středisko pro kulturu výzkumný projekt vybraných uměleckých aktivit pro utváření osobnosti dítěte ve věku povinné školní docházky, jehož výsledky byly publikovány v roce 2007 ve sborníku *Dítě a umění*.

Od 90. let 20. století se začínají české školy vracet k výuce regionální výchovy. Ty lze definovat jako jedinečnou podobu didakticky zpracovaných koncepcí s obsahem zaměřeným na výchovu a vzdělávání při poznání místního regionu.⁴³

Rámcové vzdělávací programy (RVP), kterými se řídí od roku 2004 současné vzdělávání, vymezují závazné národní rámce vzdělávání pro jeho jednotlivé etapy jako předškolní, základní a střední vzdělávání. Školní úroveň pak představují školní vzdělávací programy, podle kterých se uskutečňuje výuka na jednotlivých školách. RVP podávají specifikaci úrovně klíčových kompetencí, kterých má být dosaženo na konci vzdělávání a vymezují vzdělávací obsah. S učivem o vlastním regionu by se podle těchto norem měli žáci setkat již na 1. stupni základní

40 „Národní kulturní identita je v současné multikulturní společnosti cestou nejen proti unifikaci, kterou cítíme jako problém, ale i cestou k respektu jiné kultury.“ SCHAUEROVÁ, Alena: Tradiční kultura v přípravě budoucích učitelů. *Pedagogická orientace* 6, 1996, č. 18–19, s. 117.

41 Výsledky výzkumů byly publikovány ve sbornících *Kde jsme doma* (1997) a *Ke kořenům domova* (1999).

42 POSPÍŠILOVÁ, Jana – UHLÍKOVÁ, Lucie: *Folklor dětí a jeho etnologický výzkum. Metodologická příručka*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2014, s. 8–9.

43 Metodiku tvorby regionálních učebnic jako výchovně-vzdělávacího prostředku regionální výuky vydalo brněnské školské zařízení pro enviromentální vzdělávání Lipka v roce 2012, které také vlastní nejrůznější knihy vzniklé z takto zaměřených projektů. Zaměření na regionální kulturu je zde ale velmi nestejně obsaženo a nelze v žádném případě mluvit o ztotožnění pojmu regionální učebnice s etnologickým pohledem na region a jeho kulturu. Rozborem regionálních učebnic se zabývala např. Petra Pitelková z Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy Praze v roce 2012 v diplomové práci *Hodnocení regionálních učebnic vydaných v Česku po roce 1990. Ukázka tvorby pracovní učebnice o Krnovsku*. Práce je zaměřena na problematiku pojmu region na základě dostupné odborné literatury, na zakotvení výuky učiva o místním regionu v Rámcových vzdělávacích programech České republiky a na koncepci tvorby regionální učebnice. Práce je dostupná také na <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/100719/> (cit. 15. 2. 2021).

školy, kde je toto učivo součástí vzdělávací oblasti Člověk a jeho svět. V rámci tematických okruhů Místo, kde žijeme, Lidé kolem nás, Lidé a čas a Rozmanitost přírody žáci poznávají svou obec a její nejbližší okolí a učí se chápat základní vazby mezi přírodou a společností v místní krajině. Na 2. stupni základní školy je okruh témat o regionu zařazen ve dvou vzdělávacích oblastech: Člověk a společnost (vzdělávací obor Výchova k občanství, Témata naše škola, obec, region, kraj a vlast) a Člověk a příroda (vzdělávací obor zeměpis, tematický okruh Česká republika).

Učitelům se v rámci výuky s RVP nabízí možnost aplikovat poznatky různých oborů na problematiku vlastního regionu a přiblížit tak výuku konkrétním potřebám reálného života a propojení učiva s děním v okolí školy. V otázce poznávání příslušné oblasti se stává významnější role osobnosti a samotné aktivity učitele než předepsaný rámec učiva.⁴⁴ Na pomoc učitelům v tématech s prvky tradiční lidové kultury, ale i na rozsáhlé výzkumy z 90. let navázal v roce 2008 projekt Národního ústavu lidové kultury s názvem *Tady jsme doma – Regionální folklor do školy*, který se pokouší o návrat prvků hmotné i nemateriální kultury do výuky mateřských a základních škol.⁴⁵

Výzkumy z posledních let prováděné mezi vedoucími a zároveň pedagogy na základních školách na Horňácku ukázaly, že jsou si vědomi nepopíratelných hodnot místní lidové kultury, ale jejich zařazování do výuky není nijak systematické ani pravidelné. Nejčastěji se objevují lidové písně v hodinách hudební

Obr. 9. Dětský folklorní soubor Lúčánek z Louky. Velká nad Veličkou, 2019. Foto M. Maňáková. Archiv NÚLK Strážnice.

44 PITELKOVÁ, Petra: *Hodnocení regionálních učebnic vydaných v Česku po roce 1990. Ukázka tvorby pracovní učebnice o Krnovsku*. Diplomová práce. Praha: Karlova univerzita, 2012, s. 12.

45 Projekt „Tady jsme doma“ spočívá v motivování učitelů využít místní lidovou kulturu a zapojit ji ve všech předmětech vyučování, např. formou projektového vyučování. Poznávání regionálních tradic pomáhá budovat kulturní identitu dítěte, navázat pevný a odpovědný vztah k místu bydliště a je východiskem pro poznávání kultury celonárodní i kultur cizích.

Obr. 10. Národopisný kroužek Javorníček. Velká nad Veličkou, 2019. Foto M. Maňáková. Archiv NÚLK Strážnice.

výchovy nebo motiv ornamentu či lidového oděvu v hodinách výtvarné výchovy. Výjimečně se ve školách pracuje s lidovým tancem, místní slovesností či hmotnou kulturou, a to i přes to, že na rozdíl od jiných regionů je zde dostatek listinných i hmotných materiálů, pamětníků či objektů odkud lze čerpat informace nebo zařadit jejich návštěvu do výuky.

Etické hodnoty lidové kultury

Přestože je po mnoho desítek let dokazováno a dnešními výzkumy potvrzeno, že pro dítě je získávání informací, které jej bezprostředně obklopují, jichž se může „dotknout a zažít je na vlastní kůži“, nejvhodnějším prostředkem pro výchovu, není jich stále dostatečně využíváno. Přímý emoční zážitek je ve vzdělávání nejdůležitější, lidskou paměť je nejdéle uchován a je vysoká pravděpodobnost jeho transmise pro další generace.⁴⁶ „*Výchova folklorem a pro folklor umožňuje rozvíjet i dětské etické vlastnosti, např. zodpovědnost, empatii, dochvilnost, vnitřní*

46 JÁGEROVÁ, Margita: Možnosti aplikácie folklórnych prejavov vo výchovnovzdelávacom procese. In: Zeleiová, Jaroslava (ed.): *Etnopedagogické a muzikoterapeutické paradigmy v hudobnej pedagogike*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2009, s. 411.

ukázněnost, schopnost překonávat překážky; umožňuje rozvíjet sociální vztahy.⁴⁷ Etické poselství obsažené v projevech tradiční lidové kultury, tolik prospěšné pro výchovu dětí, se po staletí nevytratilo. Etické hodnoty jako láska k bližnímu, čestnost, altruismus (postoj a jednání ve prospěch druhého), pravdomluvnost, statečnost, úcta k právům jiných či ochrana slabších jsou také otázkami, jak jsou ve společnosti tyto hodnoty předávány. Tyto a další ctnosti nejsou lidskému jedinci vrozeny, nýbrž se jim učí od nejtělejšího mládí, mimo jiné prostřednictvím říkadel, písní, pohádek, zvyků a obyčejů, které jsou součástmi lidové kultury.⁴⁸

Na všech úrovních těchto snah je ovšem spojující myšlenka, že využití prvků tradiční lidové kultury ve výuce je nutno spojit s individuálním přístupem učitele, kdy na jeho znalostech, kreativitě či schopnostech závisí, jaké prvky tradiční lidové kultury a jakým způsobem je do dětského vzdělávání zapojí.

Velický učitel Karel Klusák v roce 1912 napsal: „*Jest povinností inteligenta, aby rozuměl dialektu krajiny, ve které žije. Není to požadavek přehnaný, je to pouze obměna toho, co žádáme po mladých lidech, aby nechodili po světě s očima zavázanýma.*“⁴⁹

Literatura a prameny

BĚŇA, Matúš: *Děti Slovácka velké i malé*. Praha: Nakladatel B. Kočí, 1918.

BYSTRINA, Otakar: *Súchovská republika*. Súchov: Moraviapress, 1999. 3. doplněné vydání.

ČECH, Tomáš: Pozice učitele v soudobé společnosti a negativní fenomény ztěžující jeho práci. In: Sedlář, P. (ed.). *Sborník příspěvků 1. ročníku Konference k aktuálním tématům pedagogické praxe*. Uherský Brod: Občanské sdružení Tenebrae fascarum, 2012, s. 7-12.

ČECH, Tomáš: Efektivní využívání volného času jako součást životního stylu dětí v postmoderní společnosti. *Pedagogická orientace* 12, 2002, č. 2, s. 108-113.

Doporučení 25. generální konference UNESCO o ochraně tradiční lidové kultury a folklóru. Paříž 1989.

DVOŘÁKOVÁ-MALÁ, Dana - HOLÝ, Martin - STERMECK, Tomáš - ZELENKA, Jan a kol.: *Děti a dětství. Od středověku na práh osvícenství*. Praha: Historický ústav, 2019.

FIALA, Alois: Z paměti o cestě s dětmi slováckými na Národopisnou výstavu v Praze. *Komenský* 24, 1896, č. 44, s. 637; č. 52, s. 763.

FROLEC, Václav - HOLÝ, Dušan - JERÁBEK, Richard: *Horňácko. Život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat*. Brno: Blok, 1966.

47 SCHAUEROVÁ, Alena: Odkaz tradic lidové kultury ve výchově. In: Ondrušová, Vlasta (ed.): *Na pomoc folklorním souborům a muzikám 2*. Strážnice: NÚLK, 2007, s. 6-10.

48 KRIST, Jan (ed.): *Společenství dětí a kultura. Sborník příspěvků*. Strážnice: ÚLK, 1997, s. 5.

49 ÚLEHLA, Vladimír: *Živá píseň*. Praha: Fr. Borový, 1949, s. 187.

- HÁVA, Fr. [František]: Zařazení národopisného učiva do škol. *Vlastivědný věstník moravský* 2, 1947, č. 1–2, s. 90–92. Zvláštní otisk.
- JÁGEROVÁ, Margita: K problematice aplikácie poznatkov tradičnej kultúry vo výchovnovzdelávacom procese. *Slovenský národopis* 57, 2009, č. 3, s. 411–413.
- JÁGEROVÁ, Margita: Regionálna výchova a prvky tradičnej kultúry vo výchovno-vzdelávacom procese na Slovensku – história, súčasný stav, perspektívy. *Etnologické rozpravy* 22, 2015, č. 1, s. 65–77.
- JANČÁŘ, Josef a kol.: *Lidová kultura na Moravě*. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada, sv. 10. Strážnice – Brno: ÚLK – Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 2001.
- JELÍNKOVÁ, Zdenka: *Dětský folklór a práce v dětském folklórním kroužku. Metodický materiál pro vedoucí dětských folklórních souborů*. Edice dětského folklóru I. Brno: Městské kulturní středisko, 1982.
- KLUSÁK, Karel: *Hornácké město*. Malé tisky č. 3. Brno: Moravské museum, 1957.
- KOMENSKÝ, Jan Amos: *Didaktika velká*. Brno: Komenium, 1948.
- KRIST, Jan (ed.): *Společenství dětí a kultura. Sborník příspěvků*. Strážnice: ÚLK, 1997.
- KRIST, Jan (ed.): *Folklor pro děti a děti pro folklor*. Strážnice: ÚLK, 2000.
- KYNČL, Rudolf: *Od kolébky do hrobu. Paměti uječka Matěja Škrobáka II*. Vyškov na Moravě: F. Obzina, 1943.
- KYNČL, Rudolf: *Srdečka v rozmarýně. Paměti uječka Matěja Škrobáka IV*. Vyškov na Moravě: F. Obzina, 1945.
- LÁŽŇOVSKÁ, Lenka (ed.): *Dítě a umění*. Praha: NIPOS, 2007.
- LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha: Paseka, 2006.
- LEŠČÁK, Milan – ŠVEHLÁK, Svetozár (eds.): *Folklór ako umenie socialistickej spoločnosti. Folklór a scéna*. Zborník príspevkov k problematike štylizácie folklóru. Bratislava: Osvetový ústav, 1973.
- LEŠČÁK, Milan – SIROVÁTKA, Oldřich: *Folklór a folkloristika. O ľudovej slovesnosti*. Bratislava: Smena, 1982.
- MIČKA, Antonín: *Evangelické školství na Hornácku. Malovaný kraj* 17, 1981, č. 6, s. 8–9.
- MIČKA, Antonín: *Z dějin hornáckého školství*. Boskovice: Albert, 2011.
- NIEDERLE, Lubor (ed.): *Moravské Slovensko. Národopis lidu československého*. Díl 1 a 2. Praha: Národopisné Muzeum Československé, 1922–1923.
- OHAŇKOVÁ, Krista: *Národní tance ve výchově tělesné*. Lysá nad Labem: Alois Holub, 1923.
- ONDRUŠOVÁ, Vlasta – UHLÍKOVÁ, Lucie (eds.): *Na pomoc dětským folklórním souborům a muzikám 1. Tradiční lidová kultura a výchova*. Strážnice: NÚLK, 2006.

- ONDRUŠOVÁ, Vlasta (ed.): *Na pomoc folklorním souborům a muzikám 2*. Strážnice: NÚLK, 2007.
- P-: Rudolf Kynčl – uječek Matěj Škrobák. *Malovaný kraj* 11, 1975, č. 3, s. 17.
- PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie (eds.): *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997.
- PAVLICOVÁ, Martina: *Lidová kultura a její historicko-společenské reflexe (mikrosociální sondy)*. Brno: ÚEE, 2007.
- PAVLICOVÁ, Martina: *Cestami lidového tance. Zdenka Jelínková a česká etnochoreologie*. Brno: MU, 2012.
- PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie: Mimo svůj čas, prostor i význam – lidové tradice na jevišti. In: Příbylová, Irena – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k folklorismu: Na scéně a mimo scénu*. Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko, 2015, s. 9–24.
- PITELKOVÁ, Petra: *Hodnocení regionálních učebnic vydaných v Česku po roce 1990. Ukázka tvorby pracovní učebnice o Krnovsku*. Diplomová práce. Praha: Karlova univerzita, 2012.
- POSPÍŠILOVÁ, Jana: Dětský folklor. In: Jančář, Josef a kol.: *Lidová kultura na Moravě. Vlastivěda moravská. Země a lid*. Nová řada, sv. 10. Strážnice – Brno: ÚLK – Muzejní a vlastivědná společnost, 2000, s. 265–269.
- POSPÍŠILOVÁ, Jana: Co si školáci vyprávějí. In: Pospíšilová, Jana (ed.): *Rajče na útěku: Kapitoly o kultuře a folkloru dnešních dětí a mládeže s ukázkami*. Brno: DOPLNĚK ve spolupráci s EÚ AV ČR, 2003, s. 16–73.
- POSPÍŠILOVÁ, Jana – UHLÍKOVÁ, Lucie: *Folklor dětí a jeho etnologický výzkum. Metodologická příručka*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2014.
- SCHAUEROVÁ, Alena: Tradiční kultura v přípravě budoucích učitelů. *Pedagogická orientace* 6, 1996, č. 18–19, s. 117–120.
- SCHAUEROVÁ, Alena a kol.: *Kde jsme doma*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997.
- SCHAUEROVÁ, Alena a kol.: *Ke kořenům domova*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1999.
- SCHAUEROVÁ, Alena: Dětský folklor. In: Ondrušová, Vlasta – Uhlíková, Lucie (eds.): *Na pomoc folklorním souborům a muzikám 1*. Strážnice: NÚLK, 2006, s. 6–10.
- SCHAUEROVÁ, Alena: Folklor ve škole v meziválečném Československu. *Folia ethnographica* 42, 2008, s. 185–192.
- SCHAUEROVÁ, Alena – MAŇÁKOVÁ, Magdalena: Cesta ke kulturní identitě žáků základních škol. *Acta musealia*. Supplementa č. 1. Zlín: Muzeum jihovýchodní Moravy, 2013, s. 76–78.
- SCHAUEROVÁ, Alena – MAŇÁKOVÁ, Magdalena: *Regionální folklor do škol. Manuál pro učitele*. Strážnice: NÚLK, 2015.
- SVOBODA, Otakar: Lidová tradice v české škole. *Český lid* 12, 1903, s. 335–336.

ŠVÁCHA, Vladimír: *Národní honičky československé*. Příležitostné vzdělávací spisy dědictví Komenského. Praha: Štorkán a Jaroš, 1912.

TROJAN, Jan: *Kantoři na Moravě a ve Slezsku v 17.-19. století*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2000.

ÚLEHLA, Vladimír: *Živá píseň*. Praha: Fr. Borový, 1949.

ÚLEHLA, Vladimír: *Duše lidu*. Brno: MU, 1998.

ZELEIOVÁ, Jaroslava (ed.): *Etnopedagogické a muzikoterapeutické paradigmy v hudobnej pedagogike*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2009.

VÁCLAVÍK, Antonín: Národopisná práce na Moravě. *Vlastivědný věstník moravský* 2, 1947, s. 9.

Vztah učitel a žák. In: *Pedagogický lexikon* [online]. Dostupné z:

<https://wiki.rvp.cz/Knihovna/1.Pedagogický_lexikon/V/Vztah_učitel-žák> (cit. 11. 8. 2021).

Slovácký verbuňk jako tradice i performance

Slovácko Verbuňk as a Tradition and Performance

Mgr. et Mgr. Anna Jagošová

Ústav etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Celetná 20, Praha 1,
CZECH REPUBLIC

anickajagosa@centrum.cz

ORCID: 0000-0002-3840-5252

Abstract

The Slovácko *verbuňk* is a solo male dance of jumping nature. Originally, it was part of military recruiting and was danced by soldiers or, much more often, by the recruiters. *Verbuňk* had many functions. Some of them, for example the psychological and the symbolic and social ones, have already disappeared, some others, such as the identification, erotic, and competitive ones have survived to date. It is due to the competitive feature of the dance that a "dance race" has been organized at the International Folklore Festival in Strážnice since its foundation; the Festival has given rise to the *Contest for the Best Dancer of the Slovácko Verbuňk*. This has significantly changed the form of the Slovácko *verbuňk* – for example, the Contest has suppressed the improvisation, but increased the awareness of the dance and attracted many dancers who want to learn it. The performance of the Slovácko *verbuňk* by child dancers is a phenomenon of the last twenty years. This fact has its supporters and opponents among Slovácko *verbuňk* dancers and leaders of folk ensembles.

Keywords

Folk dance – Slovácko *verbuňk* – folklorism – National Show of Child *Verbuňk* Dancers – Contest for the Best Dancers of the Slovácko *Verbuňk* – Slovácko (south-eastern Moravia)

Slovácký verbuňk, mužský individuální tanec skočného charakteru, byl roku 2005 zařazen mezi *Mistrovská díla nemateriálního světového dědictví UNESCO*. Už tehdy ale platilo, že slovácký verbuňk je interpretován v různých prostředích. Na jedné straně byla a stále je možnost setkat se s ním v přirozených tanečních situacích, jako jsou tradiční festivity (např. hody), na druhé straně je interpretován na pódiu. A to jak ve formě, která je k vidění při tradičních událostech, tak jako výraz takřka scénické interpretace. Tou je individuální pódiová interpretace tance, která je k vidění především při *Soutěži o nejlepšího tanečníka slováckého*

verbuňku pořádané v rámci MFF Strážnice. Během výzkumu¹ trvajícího pět let jsem si kladla otázku nakolik jej narůstající zájem a částečná institucionalizace, které jistě podpořila soutěžní forma i zápis do UNESCO poznamenaly, co verbuňku jeho současná podoba vzala a co mu dala. Cílem této studie je přispět na základě poznatků z terénního výzkumu k debatě o podobě slováckého verbuňku v 21. století.

Stručně z historie slováckého verbuňku

Vůbec první zmínka o tanci, který mohl být vzdáleně podobný verbuňku nebo se alespoň tančil ve vojenském prostředí, se objevuje ve spisu Josepha Rohra z roku 1804. Autor popisuje skupinu chlapců, kteří za zvuku hudby během odchodu do kasáren rozličně poskakují kolem důstojníka. Z roku 1819 pochází záznam, který se nachází v Guberniální sbírce a začíná slovy *Juž sem přišel, daj že mi*. Lze ji zřejmě pokládat za vůbec první píseň s touto poznámkou.² Otázkou zůstává, nakolik se opravdu jedná o píseň k tanci verbuňk a také, zda v tomto případě slovo „verbuňk“ nese identický význam jako dnes. Od poloviny 19. století se jako písně k verbuňku začínají prosazovat především písně tzv. novouherského typu.³

Verbuňk dle badatelky Jitky Matuszkové pochází ze slova Die Werbung/werben (najímat, odvádět/odvod na vojnu), přičemž právě při odvozech na vojnu se zprvu uplatňoval.⁴ Tančili jej buď vojáci-tanečníci, nebo později sami odvedenci. Odvedenci se tancem loučili a zároveň přijímali novou roli – z mládence se stával voják. Na tomto místě hovoříme o jedné z funkcí slováckého verbuňku – funkci psychické. Chlapec se tancem smíruje se svým novým stavem, loučí se symbolicky s rodinou a se svou milou. V některých případech kvůli vojenským povinnostem chlapci poprvé opouštěli rodný kraj. To vše měl odvedencem zatančený verbuňk demonstrovat – úzkost, ale zároveň odhodlání k nové životní roli. S odvodem na vojnu se také pojí funkce symbolicko-sociální, která stejně

1 Text vychází z výzkumu (2015–2018) *Soutěže o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku* a navazujícího dvouletého výzkumu (2018–2020) *Národní přehlídky dětských verbířů*. Během obou výzkumů bylo osloveno celkem 54 respondentů z řad tanečníků slováckého verbuňku, akterů *Soutěže o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku* i *Národní přehlídky dětských verbířů*, srov. JAGOŠOVÁ, Anna: *U muziky su ja chlap. Současnost slováckého verbuňku*. Ostrava: Šmiragroup, 2022.

2 Srov. MATUSZKOVÁ, Jitka: *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska. Mužské taneční projevy II. Verbuňk na Podluží*. Strážnice: Ústav lidové kultury Strážnice, 2001.

3 Jedná se o písně vzniklé na konci 18. a začátku 19. století a později. Od starší vrstvy písní se odlišují specifickou harmonizací, a především čtyřdílnou formou melodie (v druhé části písně se melodie zvyšuje o kvintu, třetí díl písně je obměněn, čtvrtá část je identická, nebo velmi podobná jako část první), charakteristický je tečkovaný rytmus, modulace v rámci druhé nebo třetí části písně vybočuje z původní tóniny, melodie často obsahuje melodické skoky (např. oktávy). Písně novouherského typu pocházejí původně z městského prostředí z Budapešti a okolí, odkud byly sekundárně přejaty do lidového prostředí.

4 Srov. KRIST, Jan Miroslav: *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska. Mužské taneční projevy. Díl I. Verbuňk na Kyjovsku*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 2000.

Obr. 1. Hromadný verbuňk na Mezinárodním folklorním festivalu ve Strážnici.
Foto D. Marada, 2016.

jako ta předchozí dnes svou hodnotu již ztratila. Podstatou symbolicko-sociální funkce byl přechodový rituál, jímž se ze svobodného mladíka stával voják. Pro mnohé chlapce to mohl být i symbolický přechod z dospívání do dospělosti.⁵

Funkcí, jejíž platnost přetrvala dodnes, je funkce obřadní: ať už se verbuňk uplatňoval při svatebních nebo hodových průvodech, či při dalších lidových slavnostech – měl v těchto obřadech své pevné místo. Stejně tak je stále platnou funkce identifikační a reprezentační: tanečník se svým projevem i oděvem identifikuje s oblastí, odkud pochází a zároveň reprezentuje svou obec, oblast, nebo dnes často Moravu, či Českou republiku jako celek. Této funkci velmi dobře odpovídá rozdělení tance do sedmi regionálních stylů. Funkce reprezentační na předchozí vlastně navazuje – tanečník se nejen identifikuje, ale také zastupuje svůj region. Ve funkci identifikační a reprezentační můžeme vysledovat také dřívější snahu mladíka reprezentovat sám sebe v novém stavu – jako odvedenec a voják.⁶

Slovácký verbuňk se od počátku 20. století daleko častěji prezentuje při folklorních slavnostech a vystoupeních folklorních souborů. Lze se domnívat, že právě díky těmto festivům se vyvinul do dnešní podoby. V současnosti rozdělujeme slovácký verbuňk do sedmi regionálních stylů dle charakteristických rysů, jako jsou *cifry* (= kroky a krokové variace), nářečí písně, která tanec

5 Srov. BLAHŮŠEK, Jan – KRIST, Jan Miroslav – MATUSZKOVÁ, Jitka – PAVLIŠTÍK, Karel: *Slovácký verbuňk. Mistrovské dílo ústního a nemateriálního dědictví lidstva*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2006.

6 Srov. tamtéž.

doprovází, nebo kroj tanečníka. Jsou to regionální styl strážnický, horňácký, kyjovský, podlužácký, hanákoslovácký, uherskohradištský a uherskobrodský. Každý z regionálních stylů se vyvíjel samostatně, navzájem se však ovlivňovaly. Jednotlivé regionální styly odrážejí charakteristické rysy té konkrétní oblasti, kterou reprezentují, protože variace cifer typické pro danou oblast vycházejí zpravidla z tanečního stylu výrazné osobnosti či osobností působících v daném regionu. Od druhé poloviny 20. století do charakteristiky regionálních stylů výrazně zasahují také folklorní soubory působící v dané oblasti, jejichž prostřednictvím dochází k určité unifikaci tance, a konečně od 80. let minulého století se na vývoji regionálních stylů slováckého verbuňku podílí také *Soutěž o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku* společně s porotci, kteří jednotlivé tanečnicko-soutěžící hodnotí. Společně s těmito faktory měli na regionální styly slováckého verbuňku vliv badatelé etnochoreologové, kteří některou z variant popsali a označili jako regionální. Z jejich sběrů následně zpravidla čerpaly taneční soubory působící v dané oblasti jako z předepsaného úzu. Právě etnologové a etnochoreologové v 50. letech minulého století položili základy k současnému rozdělení slováckého verbuňku na sedm regionálních stylů.

Do současnosti se společně regionálními styly tance uchovalo také několik funkcí, které na rozdíl od těch výše popsanych mají své uplatnění stále. Dodnes přetrvaly a *Soutěží o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku* byly umocněny na úkor ostatních funkce soutěživá a erotická.⁷ Erotická funkce zdůrazňuje genderovou perspektivu tohoto tance a rozdělení rolí na muže a ženu – aktivního tanečníka a pasivního diváka, resp. divačku. Oba jsou nutnou součástí celku a pokud jedna ze stran chybí, nemůže daná funkce platit. Slovácký verbuňk odpovídá demonstraci genderového stereotypu platného v naší tradiční lidové kultuře: zdravý, silný, asertivní mladý muž, který tyto vlastnosti potvrzuje svým tanečním a pěveckým projevem. Zároveň je charakterem tance – individuální mužský tanec – jasně dána hranice mezi mužem a ženou. Každý z nich má svou roli a nelze ji zaměnit.⁸ Slovácký verbuňk byl a je improvizovanou soutěží mezi jednotlivými tanečníky, a to při jakékoliv taneční příležitosti nezávisle na věku, regionu nebo tanečních schopnostech. Každý z nich se snaží předvést se v co nejlepším světle. Vrátime-li se k funkci soutěživé, je třeba konstatovat, že právě ona je zřejmě tím, co může způsobit přesun verbuňku z kategorie *folklor* do *folklorismu*. Díky vzniku soutěží ve verbuňku se z tance stal především známý pódiový fenomén mající konkrétní jevištní podobu, která se dosti liší od podoby tradiční.⁹

7 Srov. BLAHŮŠEK, Jan – KRIST, Jan Miroslav – MATUSZKOVÁ, Jitka – PAVLIŠTÍK, Karel: *Slovácký verbuňk. Mistrovské dílo ústního a nemateriálního dědictví lidstva*, c. d.

8 Srov. POLHEMUS, Ted: *Dance, Gender, Culture* In: Carter, Alexandra – O'Shea, Janet: *Routledge Dance Studies Reader*. United Kingdom: Routledge, 1998, s. 171-180. <https://doi.org/10.4324/9781315109695>.

9 Například v rámci rodinné obřadnosti. Taková rodinná obřadnost (svatby, oslavy významných výročí) se zpravidla odehrává v rodinách tanečnicků folklorních souborů, muzikantů a obecně členů folklorního hnutí.

Současný slovácký verbuňk v pódiové úpravě má zpravidla následující formu: předzpěv taneční písně; pomalá taneční část; rychlá taneční část. Předzpěv se odbývá (i při tradiční taneční příležitosti) buď zcela sólově, nebo se po několika taktech zazpívaných sólistou přidávají další tanečníci, kteří zpívají rozestavení v půlkruhu, nejčastěji se drží za ramena. Následuje přehrávka taneční písně, kdy tanečník kombinuje různé cifry tak, aby co nejvíce odpovídaly jeho fyzickým schopnostem, melodii písně a také danému regionálnímu stylu. Po pomalé přehrávce lze pokračovat opět zpěvem, není to ale podmínkou. Poslední nejrychlejší taneční část je založena na cifrách v rychlém tempu, časté jsou poskoky a výskoky.

Soutěže ve verbuňku jako prostředek institucionalizace lidového tance

Od vzniku MFF Strážnice se během programu uplatňovalo množství soutěží – ve zpěvu, ve hře na lidové hudební nástroje a mimo jiné soutěž ve verbuňku (také pod označením závody ve verbování). Od 40. do konce 50. let¹⁰ proběhla soutěž ve verbuňku dohromady šestkrát, následně byla přerušena. K obnově došlo až roku 1986 pod názvem *Soutěž o nejlepšího verbíře Slovácka*.¹¹ S obnovenou *Soutěží*¹² zaznamenal slovácký verbuňk nárůst tanečníků, kteří se chtějí prezentovat při soutěžním klání. To zapříčinilo vývoj tance samotného a neustálé zvyšování jeho náročnosti, neboť mezi verbíři narůstá konkurence – počtem tanečníků i náročností tance, který předvádějí. V případě soutěžních vystoupení jsou stále se zvyšující nároky na tanečníka zapříčiněny také tím, že průměrný věk soutěžících se neustále snižuje.¹³ Aby bylo možné každoročně vybrat nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku a zároveň dát prostor všem, kteří mají zájem se *Soutěže* zúčastnit, již od počátku 90. let probíhají tzv. regionální kola *Soutěže*. Ta odpovídají jednotlivým regionálním stylům tance: regionální kolo je pořádáno na Kyjovsku, Podluží, na Hanáckém Slovácku, na Uherskohradištsku a Uherskobrodsku a společné pro Horňácko a Strážnicko. Z regionálního kola vzejde pět soutěžících, kteří se mohou přihlásit do semifinále *Soutěže* pořádaného v rámci MFF Strážnice a ze semifinále se polovina soutěžících probojuje do finálového kola.

V současnosti platí, že většina účastníků *Soutěže* se slovácký verbuňk naučila tančit ve folklorním souboru působícím v obci, odkud tanečník pochází. Pouze minimum oslovených tanečníků se jej naučilo mimo folklorní

10 Dle J. Jančáře (1995) v letech: 1946 – *Soutěž v tanci verbuňku*, 1947 – *Závody ve verbování, lidovém tanci a zpěvu*, 1948 – *Závody ve verbování, tanci a zpěvu*, 1957 – *O nejlepšího lidového umělce v sólovém verbuňku*, 1958 – v rámci soutěží *soutěž ve verbuňku*, 1959 – *soutěž v tanci*.

11 Od roku 1989 až dosud pod názvem *Soutěž o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku*.

12 V tomto příspěvku je používáno *Soutěž* ve smyslu *Soutěž o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku*.

13 Do *Soutěže* se mohou hlásit chlapci od 15 let, tak tomu ale bylo již do jejího obnovení. Při prvním ročníku obnovené *Soutěže*, roku 1986, byl průměrný věk soutěžících okolo 27 let, v roce 2009 už to bylo 20 let, srov. JAGOŠOVÁ, Anna: *U muziky su já chlap. Současnost slováckého verbuňku*, c. d.

soubor – od sourozence, otce, strýce nebo staršího kamaráda. Lze konstatovat, že přenos fenoménu slovácký verbuňk již neprobíhá primárně formou předávání z generace na generaci při tradičních tanečních příležitostech nebo v rodině, ale prostředníkem přenosu se staly folklorní soubory a instituce.¹⁴ Folklorní soubory se však výuce verbuňku ve většině případů nevěnují pravidelně, některé dokonce vůbec. Důvodem je preference párového tance před individuálním a také fakt, že soubory často vedou ženy. Pokud je verbuňku dán prostor při tanečních zkouškách, jde především o cílenou přípravu na konkrétní pódiové číslo, jehož součástí verbuňk je. Ovšem pokud chce tanečník ve slováckém verbuňku soutěžit, účast na zkouškách folklorních souborů nestačí. Možnost, jak se naučit příslušný regionální styl verbuňku, nabízejí semináře verbuňku, které v posledních cca 15 letech pořádají folklorní soubory a taneční lektoři na Podluží, Uherskohradištsku a na Horňácku. Další možností je navštěvovat některé z tanečních legend příslušného regionu – starší tanečnický,¹⁵ bývalé vítěze a současné soutěžící nebo porotce *Soutěže*. Někteří k učení verbuňku využívají také audiovizuálních prostředků, např. videozáznamy tanečníků, kterým se chtějí podobat, uložené na kanálu YouTube. Tanečník dbá na to, aby se učil pouze příslušný regionální styl tance.

Příprava na účast v *Soutěži* vyžaduje především snahu samotných tanečníků. Tanečníci, kteří si již osvojili základní cifry odpovídající tanci z příslušného regionu, se zpravidla snaží napodobit taneční projev někoho, kdo je jim vzorem, případně je jejich projev inspirován několika různými tanečníky. V posledních fázích, kdy mluvíme o zkušených tanečnících, si dotyční vytvoří svůj vlastní projev, v němž jsou více či méně patrné cifry nebo variace cifer regionálních interpretů, kteří zkušené tanečnický nějak oslovili. Budování vlastního tanečního projevu může trvat několik let. Příprava na konkrétní *Soutěž* zpravidla trvá dva až tři měsíce. Záleží na tom, zda se na pódiové vystoupení připravuje nováček nebo zkušený tanečník. V některých lokalitách (především na Podluží a Hanáckém Slovácku) jako příprava poslouží místní festivity – hody nebo krojové plesy. Pokud tanečníci nacvičují konkrétní cifry, využívají jako pomoc zrcadlo nebo (v minimu případů) také videozáznam svého tance, aby měli možnost jej vidět jako celek. Slovácký verbuňk pak ztrácí soutěžní formou prezentace jednu ze svých základních charakteristik, kterou je improvizace založená na aktuálním prožitku a spontánním projevu. Přestože si to uvědomují všichni aktéři *Soutěže o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku*, mnozí na své soutěžní vystoupení

14 To platí především o tanečnících ze Strážnicka, Horňácka, Kyjovska, Uherskohradištska a Uherskobrodsko. Na Podluží a Hanáckém Slovácku, kde je stále mnoho tradičních tanečních příležitostí – četné pořádání hodů – se tanečníci mohou verbuňk naučit právě tam, srov. JAGOŠOVÁ, Anna: *U muziky su já chlap. Současnost slováckého verbuňku*, c. d.

15 Právě díky spolupráci starších tanečníků a mladých zájemců o slovácký verbuňk byly oživeny některé dříve používané cifry.

připravují i tím způsobem, že si předem promyslí choreografii nebo návaznost konkrétních cifer, které se později učí zpaměti. Dle tanečníků je důvodem k této přípravě potřeba předvést co nejvíce cifer odpovídajících danému regionu a snaha zaujmout dobře vystavěným vystoupením diváky a především porotce. Detailní příprava konkrétních cifer je také jednou z forem, jak předejít nervozitě. Vystoupení založená výhradně na improvizaci byla při soutěžích ve verbuňku k vidění ve 40. až 60. letech, později začal převažovat trend alespoň částečně připravených soutěžních vystoupení.

Co se týče přípravy v oblasti zpěvu, verbíře lze rozdělit do několika kategorií. Třetina z oslovených tanečníků se výrazně lépe cítí při tanci než při zpěvu, třetina verbířů je silnější ve zpěvu – často jsou to muzikanti, kteří zároveň tančí verbuňk. Poslední částí, spíše výjimkou, jsou interpreti, kteří nemají výraznější problém s tancem ani zpěvem. Každý z tanečníků si předem vybírá píseň pro své vystoupení v *Soutěži*, a to jak v regionálním kole, tak v semifinále či finále. Název písně a tónina je součástí přihlášky do *Soutěže*. Podmínkou je vybrat píseň, která odpovídá příslušnému regionálnímu stylu verbuňku. Někteří upozorňují na to, že je třeba zvážit i délku písně. Pokud je píseň kratší, tanečník nestihne během přehrávky předvést dostatek figur, pokud je píseň příliš dlouhá, může tanečníkovi dojít během taneční přehrávky dech a není schopen zazpívat další sloku písně.

Tanečníci se na *Soutěž* připravují především proto, že jejich úspěch, nebo neúspěch závisí na hodnocení poroty. Ta se skládá z verbířů, kteří buď již třikrát vyhráli *Soutěž o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku*, nebo jsou považováni za verbířský vzor ve svém regionu. V porotě jsou zástupci Hornácka, Strážnicka, Kyjovska, Hanáckého Slovácka, Podluží, Uherskohradištska i Uherskobrodsko. Porotu seniorů tvoří ti, kteří byli dříve členy „hlavní“ poroty a opět platí, že jsou v ní zastoupeny všechny regiony. K hodnocení tanečníků slouží dvacetibodová škála. V prvních ročnících byly výsledky soutěže především na dohodě porotců, bodový systém se však ukázal jako vícefunkční možnost rozhodování. Body jsou přidělovány následovně: tři body za vzhled kroje, tři body za předzpěv taneční písně, šest bodů za pomalou taneční část, osm bodů za rychlou taneční část. Někteří porotci si s body zaznamenávají také poznámky nebo symboly (plus, minus a podobně). Porota hodnotí, zda tanečník předvádí odpovídající regionální styl, sleduje jeho projev jako celek, hodnotí prožitek tance a také sebevědomí. Vzhledem ke stále vyrovnanějším výkonům soutěžících je pro porotu náročné soutěžící hodnotit. Toto si uvědomují i sami soutěžící a také chápou náročnou pozici poroty v rámci *Soutěže*.

Během *Soutěže* jsou mezi sebou hodnocena provedení všech regionálních stylů verbuňku. Dlouhodobě se mezi verbíři nezávisle na tom, zda jsou aktéry *Soutěže* nebo ne, vede spor, zda mezi sebou lze porovnávat jednotlivé regionální

Obr. 2. Vystoupení dětského tanečníka z Uherskohradištska na MDFF Kunovské léto.
Foto A. Jagošová, 2018.

styly slováckého verbuňku. Díky tomu, že tanečníci mohou sledovat vystoupení všech ostatních účastníků, je od vzniku *Soutěže* daleko častější praxí přejímání cifer od tanečníků z jiného regionu. Otázkou je, zda toto přejímání vítat jako přirozený vývoj tance a obohacování příslušného regionálního stylu nebo alespoň projevu konkrétního tanečníka, nebo zda jej potlačovat. O potlačování přirozeného vývoje verbuňku se dle některých respondentů zasloužila porota a hodnocení verbířů. Porota posuzuje, zda je daný verbuňk regionálně „čistý“ a může upozornit interpreta na odchylky a penalizovat jej nižším bodovým hodnocením. Zhruba polovina aktérů *Soutěže* souhlasí s funkcí poroty, která je arbitrem dodržování regionálních stylů v jejich ryzi podobě, polovina považuje tuto

praxi za zabraňující přirozenému vývoji tance. Domnívají se, že slovácký verbuňk se konzervuje a ztrácí svou živost.

Nahlížení na soutěžní formu tance

Soutěž o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku vyvolává polemiku, zda se z lidového tance, živého statku lidové kultury, nestala soutěžní disciplína. Jistě se jedná o formu scénického předvedení lidového tance. Daný tanečník se skrze svůj projev identifikuje nejen s touto formou projevu, ale také se všemi náležitostmi *Soutěže* a jejími pravidly. Nabízí se prostor pro úvahu nad tím, jak sami tanečníci vnímají tuto dvojí linii zacházení se slováckým verbuňkem – na jedné straně spontánní projev například při hodové zábavě, nebo v některém z průvodů, kde není třeba přemýšlet o výběru písně a nad konkrétními kroky, na straně druhé vystoupení před zaplněným stadionem ve Strážnici a nutnost předem si vybrat píseň, uvědomit si, proč a jak bude jeho vystoupení vypadat. Tanečníci,¹⁶ kteří se aktivně účastní soutěží ve verbuňku, si tuto dvojakost nutně uvědomují, respektují ji a pro účast na soutěži se samostatně rozhodují s předchozí znalostí všech pravidel a náležitostí.

Jako pozitivní důsledek existence *Soutěže* vnímají její aktéři rozvoj verbuňku, větší zájem o něj ze strany diváků i aktivních tanečníků. *Soutěž* také dopomohla k zapsání slováckého verbuňku na seznam UNESCO a tím k rozšíření povědomí o tomto fenoménu mezi veřejností. Je také pravidelnou součástí živého televizního vysílání TV Noe a poprvé v červnu 2021 byla vysílána na programu ČT ART. Slovácký verbuňk také dle názoru dotázaných daleko více žije i mimo *Soutěž*. Mladí tanečníci se chtějí podobat svým verbířským vzorům a tanci se aktivně věnují.

Negativně jsou vnímány snahy dobře zapůsobit na diváky na úkor upozadění podstaty tance a prožitku z něj, případně přílišné upravování projevu pro pódiové účely – například rozvolnění zpěvu na začátku sloky a pozdější přechod do tempa duvaje.¹⁷ Existence poroty a hodnocení obecně, snaha o napodobování konkrétních tanečníků a také touha po vítězství díky přesně předvedenému příslušnému regionálnímu stylu způsobily unifikaci tance. Byl vytvořen konkrétní regionální styl na základě názoru poroty a preferencí úspěšných soutěžících. Jako největší problém vidí aktéři *Soutěže* potlačení improvizace, která by měla být lidovému tanci vlastní.

Vývoj konkrétního regionálního stylu tance, který je výrazně ovlivněn jeho prezentací v rámci soutěží, lze ilustrovat na příkladu Horňácka. Zde můžeme sledovat vývojovou linii od počátku 20. století dodnes. S počátky horňáckého

16 Zde je vycházeno z rozhovorů s tanečnicí slováckého verbuňku, které proběhly v rámci terénního výzkumu v letech 2015–2020.

17 Jedná se o specifický způsob doprovodu lidových písní v 2/4 taktu; houpatý smyk akcentující vždy sudou dobu v taktu. Hrají jej kontrabas a viola, či housle (violová či houslová kontra).

verbuňku souvisí tanec *Jací tací* – označovaný také jako verbuňk – založený na jedné jediné cifře. Následuje období mezi dvěma válkami, kdy je horňácký verbuňk často zachycován na filmových záznamech a opět se jedná o opakování několika málo cifer. V dalších obdobích se tento regionální styl vyvíjel jako většina ostatních: obohacování projevu o další cifry, rozšiřování počtu písní.¹⁸ S obnovením *Soutěže o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku* přichází v případě horňáckého verbuňku tak jako v jiných regionech, ovšem zde o něco výrazněji, fenomén přebírání tanečního projevu jednoho z tanečníků-účastníků soutěže. V případě Horňácka jde o projev Ladislava-Jožíčka Jagoše, který se jí účastnil v 90. letech. Jeho vliv je patrný na tanečnicích z Horňácka, především ze souboru Lipovjan dodnes a projev inspirovaný jím je dnes reprezentací lipovské varianty horňáckého verbuňku. K vývoji tohoto regionálního stylu je třeba také dodat, že se o vlivu soutěže na něj zmiňoval v 90. letech i prof. Dušan Holý, který poukazyval na to, že vlivem soutěže ve verbuňku začínají tanečníci vkládat mezi sloky taneční druhou sloku zpívanou, což dle jeho příspěvku na semináři o slováckém verbuňku běžné v této oblasti před masovou oblibou soutěže nebylo.¹⁹

Dětszí tanečníci slováckého verbuňku

Od roku 2007 je po vzoru *Soutěže o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku* pořádána v Uherském Hradišti *Národní přehlídka dětských verbůřů*.²⁰ Dětszí tanečníci soutěží – přestože jde o přehlídku – ve třech kategoriích: I. kategorie (tři nebo méně než osm let včetně), II. kategorie (devět až dvanáct let), III. kategorie (třináct až patnáct let). Dětszí tanečníci absolvují totožnou přípravu jako dospělí, musejí také nejdříve projít regionálními koly a teprve potom se mohou účastnit *Přehlídky*, která má stejná kritéria a bodovou stupnici jako *Soutěž*.

Děti se s verbuňkem mohou poprvé setkat v rodině – tančí jej starší bratr, otec, dědeček nebo jiný mužský rodinný příslušník, nebo při výročních obyčejích. Ovšem zpravidla je místem prvního setkání s tancem vystoupení folklorních souborů dospělých. Chlapci, kteří se účastní *Přehlídky*, zpravidla navštěvují dětský folklorní soubor. Vedoucí folklorních souborů lze rozdělit na dvě poloviny v závislosti na tom, jak přistupují ke slováckému verbuňku v interpretaci dětí. První z nich považuje interpretaci verbuňku dětmi jako dobrý předstupeň pro budování tanečního projevu v dospělosti. Druhá polovina striktně nesouhlasí, neboť se domnívá, že slovácký verbuňk je tancem pro mladé muže, nikoliv pro děti, které navíc nemohou dobře pochopit jeho význam. To se odráží i v náplni

18 Srov. KRIST, Jan Miroslav – PAVLÍK, Jan: *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska. Mužské taneční projevy. Díl VI. Verbuňk na Horňácku*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 2003.

19 Srov. KRIST, Jan Miroslav – PAVLIŠTÍK, Karel: *Slovácký verbuňk v teorii a praxi*, c. d.

20 V textu je uváděno místo jen *Přehlídka*.

tanečních zkoušek. V některých dětských souborech je zvykem, že určitá část tanečních zkoušek je věnována nácvičku verbuňku pod vedením dospělého verbíře. Dětem, které nechodí do folklorního souboru nebo navštěvují soubor, jenž se verbuňku vůbec nevěnuje, často s přípravou individuálně pomáhají verbířské osobnosti jejich regionu.

Je zajímavé sledovat rozložení popularity slováckého verbuňku v podání dětí napříč jednotlivými částmi Slovácka: na Hornácku je verbuňk jako sólový tanec v podání dětí striktně odmítán, na Strážnicku je situace podobná. Na základě výzkumu provedeného v letech 2018–2020 autorkou této studie je tato situace závislá především na rozhodnutí vedoucích folklorních souborů, tradici dané lokality a také na naprosto zanedbatelné poptávce rodičů po výuce verbuňku – v porovnání s poptávkou v ostatních slováckých subregionech. Děti z obou subregionů se neúčastní *Národní přehlídky dětských verbířů*. Kyjovsko tvoří přechod mezi odmítavým postojem a podporou tohoto novodobého fenoménu. Chlapci z Kyjovska se *Přehlídky* účastní pravidelně a probíhá zde také regionální kolo pro účast na *Přehlídce*. Uherskobrodsko a Uherskohradištsko pořádá společné regionální kolo pro dětské tanečníky, kterého se zpravidla účastní více než 15 dětí. Verbuňk v podání dětí je především na Uherskohradištsku natolik populární, že je již několik let pořádán vedle semináře verbuňku pro dospělé také seminář pro děti. Hanácké Slovácko má také své zástupce na *Přehlídce*, a tedy i své regionální kolo. Snad nejpopulárnější jsou dětské tanečníky verbuňku na Podluží. Jaroslav Švach,²¹ propagátor verbuňku v podání dětí, pořádá několikaměsíční seminář pro dětské tanečníky a mnoho z nich se po úspěšném absolvování regionálního kola účastní *Přehlídky*.

Z pohledu porotců je velmi náročné hodnotit výkony dětí, a to především v I. kategorii. V některých případech je spíše hodnocena odvaha vystoupit na podium než taneční nebo pěvecký výkon. Přesto se i mezi nejmladšími dětmi najdou velmi nadaní tanečníci, kteří se takřka vyrovnají dospělým.

Závěrem

Soutěž o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku se velkou měrou podepsala na současné podobě slováckého verbuňku. Taneční i pěvecké výkony verbířů v rámci *Soutěže* i mimo ni odpovídají vystoupení profesionálních tanečníků a zpěváků. Srovnáme-li soutěžní vystoupení od roku 1986 dodnes, je vidět výrazná proměna: do soutěže se hlásí stále více mladších tanečníků a jsou také lépe připraveni na svá soutěžní vystoupení. U pravidelných účastníků soutěží je patrná ztráta improvizace, ale také tvorba svého individuálního stylu tance.

21 Jaroslav Švach je zpěvák, tanečník, bývalý vedoucí Břeclavanu, Břeclavánku nebo Žižkovjanku a také zakladatelem dětské pěvecké soutěže *O malovaný tulipán Boženy Šebetovské* (koná se od roku 1987 v Břeclavi). Mnoho let podporuje dětské interpretu lidových písní a slováckého verbuňku.

Sledujeme-li identického tanečníka několik ročníků po sobě, lze si všimnout velmi nepatrných rozdílů v tanečním projevu a v návaznosti cifer. Slovácký verbuňk se přiklání jak v případě své živé formy (tanec při rodinné obřadnosti a lidových slavnostech), tak v případě *Soutěže o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku* spíše blíže k folklorismu. Za nový fenomén lze považovat masový nárůst zájmu o verbuňk mezi dětskými tanečníky a také jejich prezentaci v rámci *Národní přehlídky dětských verbířů*. I díky této formě institucionalizace je ovšem zaručena životnost tance pro další generace, a především jeho předávání a povědomí o něm.

Literatura

- BLAHŮŠEK, Jan – KRIST, Jan Miroslav – MATUSZKOVÁ, Jitka – PAVLIŠTÍK, Karel: *Slovácký verbuňk. Mistrovské dílo ústního a nemateriálního dědictví lidstva*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2006.
- JAGOŠOVÁ, Anna: *U muziky su já chlap. Současnost slováckého verbuňku*. Ostrava: Šmíragroup, 2022.
- JANČÁŘ, Josef: *Strážnická ohlédnutí. 50 let Mezinárodního folklorního festivalu ve Strážnici*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1995.
- KRIST, Jan Miroslav – PAVLIŠTÍK, Karel: *Slovácký verbuňk v teorii a praxi*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1993.
- KRIST, Jan Miroslav. *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska. Mužské taneční projevy. Díl I. Verbuňk na Kyjovsku*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 2000.
- KRIST, Jan Miroslav – PAVLÍK, Jan: *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska. Mužské taneční projevy. Díl VI. Verbuňk na Hornácku*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 2003.
- MATUSZKOVÁ, Jitka: *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska. Mužské taneční projevy. Díl II. Verbuňk na Podluží*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 2001.
- POLHEMUS, Ted: *Dance, Gender, Culture*. In: Carter, Alexandra – O'Shea, Janet: *Routledge Dance Studies Reader*. United Kingdom: Routledge, 1998, s. 171–180. <https://doi.org/10.4324/9781315109695>

Svatodušní obchůzka královniček ve Svatobořicích-Mistříně. K současnému stavu obyčejové tradice

Whitsunday Procession of Královničky in Svatobořice-Mistřín.
The Current Condition of the Customary Tradition

Bc. Petr Drastil

Ústav evropské etnologie FF MU, Arna Nováka 1, 602 00 Brno,
CZECH REPUBLIC
473709@mail.muni.cz
ORCID: 0009-0007-5960-9354

Abstract

Applying the micro-historical approach, the presented study maps fifteen years of the renewed tradition of Královničky [Little Queens] in the Slovácko village of Svatobořice-Mistřín (District of Hodonín, Czech Republic). The treatise contains an analysis of transformations that the custom has undergone for the quite short time of its existence. Attention was paid both to the initiating impetuses and motivations leading to the revival, and to the role of persons and groups that have taken part in organizing the custom. One of the major objectives was to analyse the social and other functions that the Královničky (tied to Pentecost) are fulfilling towards the actors and the whole local community.

Keywords

Ethno-cultural tradition – folklorism – Královničky [Little Queens] – motivation – social function – Svatobořice-Mistřín (District of Hodonín)

Acknowledgement / Funding

Terénní výzkum byl finančně podpořen z Dárcovského fondu Aleny Plessingerové a Josefa Vařeky při České národopisné společnosti Praha za rok 2022.

Úvod

Roku 2007 došlo ve slovácké obci Svatobořice-Mistřín (okr. Hodonín) k obnově obchůzky královniček, kterou řadíme do spektra takzvaných královských obřadů a obyčejů,¹ o jejichž místě vzniku, původním významu nebo funkci koluje řada

---

1 MIŠUREC, Zdeněk: Královské obyčeje. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 2. svazek*. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 425–427.

domněnek a teorií, avšak žádnou z nich se nepodařilo spolehlivě dokázat.² Jedná se totiž pravděpodobně o velmi archaické obyčejy, které bychom našli převážně u slovanských etnik. Pro současný stav je však podstatné, že došlo k propojení těchto obřadů a obyčejů s křesťanským svátkem letnic (svatodušních svátků).

Následující text se snaží nastínit motivace a impulzy, které vedly k obnově současných královniček ve výše uvedené lokalitě. Dalším cílem je zachytit a vysvětlit důvody změn, kterými si obyčej ve sledované lokalitě za pouhých patnáct let svojí existence prošel. Posledním z hlavních vytyčených úkolů je odhalení sociálních funkcí, jaké královničky směrem k jejich aktérkám, potažmo celé vesnické komunitě naplňují. K následné analýze bylo využito modelu Maslowovy pyramidy potřeb.³ Těchto cílů bylo dosaženo za pomoci polostrukturovaných rozhovorů s aktéry obnovy, organizátory a bývalými aktérkami obyčejy. Dále bylo využito rozhovorů strukturovaných s obyvateli obce a dotazníků zasláných současným nositelkám královniček. Součástí výzkumu bylo rovněž vlastní zúčastněné pozorování královniček v obci a jejich následného předvádění na Národopisném festivalu kyjovského Dolňácka roku 2022.

Z historie královniček na kyjovském Dolňácku

Jednu z prvních zpráv o královničkách na kyjovském Dolňácku nám podává Josef Klvaňa ve druhém svazku monografie Moravské Slovensko, když uvádí, že na konci 19. století byly ještě prováděny v severní části tohoto etnografického subregionu v obcích Bukovany a Sobůlky. Obchůzka zde měla charakter koldy, kdy průvod krále s královnou schovaných pod zástěnou z nevěstiny plachty obcházel vesnici a takzvané *ptačky* vybíraly dary na královnu s králem. Věková skladba nositelek se pohybovala mezi sedmi až osmi lety.⁴ Analogickou podobu měly rovněž královničky v Netčicích u Kyjova, které se v této lokalitě odehrávaly vždy o svatodušním pondělí, a to až do vypuknutí válečných událostí v roce 1914. Na rozdíl od dvou uvedených obcí se zde obchůzky účastnila nejmladší i školní děvčata.⁵ Popis obyčejy nám ukazuje, že vykonávat roli krále nebo královny bylo pro místní děvčata určitou prestiží: „*Již dlouho před svátky hádávala se děvčata, která bude královnou a která králem.*“⁶ Další zprávy o praktikování obyčejy v obci pocházejí od Zdenky Jelínkové, Miroslava Mayera a Ladislava Setinského z let 1950–1951, které ukazují na podobný průběh a podrobněji nás

2 Jednotlivé teorie jsou podrobně v celoevropském kontextu rozebrány ve studii chorvatského etnologa LO-ZICA, Ivan: Kraljice u akademiji. *Narodna umjetnost* 37, 2000, č. 2, s. 67–85.

3 ATKINSONOVÁ, Rita – ATKINSON, Richard – SMITH, Edward – BEM, Daryl – HOEKSEMA, Susan Nolan: *Psychologie*. Praha: Victoria Publishing, 1995, s. 559.

4 CHOTEK, Karel – NIEDERLE, Lubor: Zvyky a obyčejy. In: Niederle, Lubor (ed.): *Moravské Slovensko II*. Praha: Národopisné muzeum československé, 1922, s. 778–779.

5 MĚŠÍČKOVÁ, Jarmila: Královničky v Nečicích u Kyjova. *Zahrada Moravy* 2, 1925, č. 9, s. 140–142.

6 Tamtéž, s. 140.

informují o věku královniček, jenž se pohyboval v rozmezí od osmi do patnácti let.⁷

Podobně jako tomu bylo i v dalších oblastech Moravy, také zde se na konci 19. či začátku 20. století můžeme setkat s královničkami v jejich „druhé existenci“. Vliv na tuto skutečnost měl především tiskem šířený návod, který v roce 1889 sestavila Lucie Bakešová na základě svých, potažmo Sušilových sběrů z Brněnska a Podhorácka. Uvedená sběratelka v králenkém obřadu totiž spatřovala jisté doklady české národní identity.⁸ Díky těmto aspektům se tak obyčej začal praktikovat i v místech, kde již zanikl nebo vůbec neexistoval a doplňoval programy různých spolkových či vlasteneckých slavností. Příkladem ve zkoumaném regionu je obec Milotice, kde byly královničky poprvé nacvičovány v rámci místní „Skupiny všeodborového sdružení křesťanského dělnictva“. Toto uskupení (činné v letech 1906 až 1921) pořádalo mimo jiné z ekonomických pohnutek hojně navštěvované výlety. Častou součástí těchto výletů byly taneční zábavy a patrně od roku 1910 také prezentace královniček, a to z podnětu místního faráře Josefa Dorazila.⁹ Kromě

**VESELO U KYJOVĚ BUDOVA
VESELO U KYJOVĚ BUDE.**

SLOVÁCKÝ ROK
V SRDCI SLOVÁČKA V KYJOVĚ
o „Letnicích“ ve dnech 4. a 5. června 1922.

I. POŘAD 4. ČERVNA:

- 0 10 hod. dopol. Koncert naslehlíli.
- 0 2 hod. dopol. Krojový průvod na slavnosti v Mlýnské náhradě.
- 0 3. hod. odpoled. na slavnosti:
- 1. VEZENÍ A STŘEŽENÍ MÁJE - Traven
- 2. PÁSAK - Věsta
- 3. SEKUTY - Sevláček Marozov
- 4. POU ŠÁBLA BAREVYŠAN - Kama
- 5. ŠAMÁČKA - Vlnov
- 6. KRÁLOVNIČKY - Mlotice
- 7. ŠTRAKA - Mlotice - Sevláček.

II. POŘAD 5. ČERVNA:

- 0 10. hod. dopol. Koncert na náměstí.
- 0 11. hod. dopol. Jízda královniček - Vlnov.
- 0 2. hod. dopol. Krojový průvod na slavnosti v Mlýnské náhradě.
- 0 3. hod. odpoled. na slavnosti:
- 1. OZÁSTIA - Jelen - Koláro - Zedavice
- 2. ŠTRAKA - Mlotice - Sevláček
- 3. ZAHÁJENÍ HROU - Lenčič
- 4. TÍMÁNÍ ŠTRAKA - Bohušovice
- 5. ŠEŇEK - Bohušovice - Sevláček
- 6. MĚLČENÍ KÁČERA - Boršov - Mlotice
- 7. KÁČENÍ MÁJE - Sevláček.

ÚČINKUJE PŘES 2000 OSOB.

VSTUPNÉ NA JEDEN DEN: Sedadlo na bráně 20 Kč, ohoz 6 Kč, dětský stánek 2 Kč.

Pa oba dny večer o 8. hodině: 1. Slovácká veselice na slavnosti - hudební slovácká. 2. Veselice Lenčičana v Zátočce - hudební slovácká. 3. Veselice Vělničan ve vlnovce slavnosti na slavnosti - hudební slovácká. - Vstupné na každou veselici včetně dětský 2 Kč.

Podrobný program, mapy všech tisků, volné informace v Bývalé a představení vlnovce u Masarykovo slavnosti banky v Kyjově.

- 7 JELÍNKOVÁ, Zdenka: Dětské průvody a obchůzky jarního cyklu. In: Tarcalová, Ludmila (ed.): *Slavnostní průvody. Sborník příspěvků z konference Subkomise pro lidové obyčaje MKKK v Olomouci*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1994, s. 93.
- 8 PAVLICOVÁ, Martina: Postavy z dějin české etnochoreologie II. *Národopisná revue* 3, 1993, č. 1-2, s. 8.
- 9 BOČKOVÁ, Miroslava - SELUCKÁ, Veronika: *Milotice. 1341-1945*. Milotice: Obec Milotice, 2003, s. 213-214.

Obr. 1. Královničky z Labut u Kyjova uvedené na plakátu Slováckého roku 1922. Zdroj: <https://www.facebook.com/StaronovyKyjov/photos/pcb.381091153383049/381090883383076>.

těchto kulturních podniků byl obyčej scénicky předváděn milotickými děvčaty v rámci programu majálesu kyjovského gymnázia roku 1919.¹⁰ Patrně již pod hlavičkou zdejší sokolské jednoty pak měly být královničky předvedeny v roce 1922 také i během Slováckého roku v Kyjově, avšak z tohoto záměru sešlo.¹¹ Nicméně během této události byl obyčej s jasnou inspirací ve výše uvedeném návodu předveden děvčaty z Labut u Kyjova.¹² (Obr. 1.)

Kromě Slováckého roku v souvislosti s takzvanou druhou existencí královniček ve zkoumaném regionu nesmíme opomenout Národopisný festival kyjovského Dolňácka v Miloticích,¹³ který vznikl v roce 1972. Mezi jednotlivými tematickými pořady festivalu bychom pak často našli ty, které si kladly za cíl představit publiku výroční obyčej tohoto regionu. Není tedy ničím překvapivým, že do programu byly občas zařazeny i královničky. V nedávné době je ve svém repertoáru měla například děvčata ze souboru Motovidlo z Kyjova¹⁴ nebo roku 2022 právě sledovaný soubor Krušpánek ze Svatobořic-Mistřína.

Takzvaná druhá existence královniček se však nedotkla „pouze“ pódiových vystoupení, ale docházelo též k jejich obnově či zcela novému ustavení formou občůzky, jako tomu bylo v Kyjově. V tomto městě je roku 2003 společně s dalšími dětskými výročními obyčejí obnovil místní dětský folklorní soubor Kyjovánek.¹⁵ Vzhledem k charakteru lokality coby historického sídla byla občůzka situována do jeho části Boršov (bývalá samostatná obec), který aktérky školního věku prošly průvodem spojeným s koledami u vybraných domů. Veškeré dění následně zakončilo pásmo královských tanců, inspirovaných sběry Františka Sušila.¹⁶ Obyčej zde však postrádal duchovní funkci. Tato skutečnost tak mohla být jeden z faktorů, že obnovený obyčej se zde neudržel.

Královničky ve Svatobořicích-Mistříně z historické perspektivy

Pokud bychom pročítali zdejší obecní kroniky či záznamy národopisců o obci, nenalezneme mezi nimi žádnou zprávu o tom, že by zde byla někdy v historii konána občůzka královniček. Z uvedených pramenů se nám dochovaly „pouze“

10 KLVAŇA, Josef: *Výroční zpráva obecního gymnasia v Kyjově na konci školního roku 1918–1919*. Kyjov: vlastním nákladem, 1919, s. 13.

11 BOČKOVÁ, Miroslava – SELUCKÁ, Veronika: *Milotice. 1341–1945*, c. d., s. 208.

12 Usuzují tak dle programu ke Slováckému roku v Kyjově v roce 1922, kde je podrobně popsána celá choreografie královských tanců, včetně patrně nářeční úpravy. Program je dostupný z: <https://www.facebook.com/StaronovyKyjov/photos/pcb.381091153383049/381090883383076> (cit. 6. 9. 2022).

13 Více o důvodech jeho vzniku viz SYNEK, František: *Obraz národopisné slavnosti. Slovácký rok v Kyjově 1921–1999*. Kyjov: Region, spol. s r. o., 1999, s. 21–22.

14 Celé jejich vystoupení z večerního pořadu „Bývávalo a už není“ z roku 2018 dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=fCZ1F5Q2mvo> (cit. 7. 9. 2022).

15 Dostupné z: <http://archiv.fos.cz/encyklopedie/objekty1.phtml?id=75314> (cit. 7. 9. 2022).

16 SUŠIL, František: *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými*. Brno: Karel Winiker, 1860, s. 755–762.

zmínky o jiných výročních koledních občůzkách. Pro účely práce je třeba vyzdvihnout především obyčejně spjaté se Smrtnou nedělí, a to vynášení smrti v Mistříně a takzvané „chození s jedličkú“ ve Svatobořicích. Oba zvyky byly svým charakterem i podobou navzájem velmi podobné. V obou lokalitách totiž chodily děti po koledě především ke svým známým, příbuzným či k sousedům. Zásadní rozdíl lze najít v období jejich zániku: tradice první jmenované kolední občůzky skončila na konci 19. či začátku 20. století,¹⁷ druhá se udržela až do 50. let 20. století. Další rozdíl bychom našli ve skladbě sociální základny obou obyčejů. Zatímco aktérkami vynášení smrti byla mladší děvčata, u „chození s jedličkú“ to byly dle sběratelky Milady Bimkové děti obou pohlaví. Podrobný popis obyčejů nám nabízí tato badatelka v publikaci *Pomněnky*, která je věnována dětskému folkloru na kyjovském Dolňácku.¹⁸ Vyobrazení koledy mladých děvčat ve svátečním kroji s nazdobenou jedličkou pak nalezneme ve zde populární lokální monografii *U žůdra* od brněnského novináře Martina Ševely z roku 1943.¹⁹

Velmi kusé zprávy o královničkách přicházejí až z období po skončení 2. světové války, kdy byly ve Svatobořicích tančeny místními školními děvčaty při jednom ze zdejších kulturních podniků. Ucelené zprávy následně pocházejí z druhé poloviny 60. let. V této době totiž pod patronátem zdejších organizací Národní fronty docházelo, tak jako ostatně v celé republice, i ve Svatobořicích k prvomájovým a dožínkovým oslavám. Oslavy zahrnovaly mimo jiné také průvod a následné vystoupení místních folklorních souborů, které navíc doplňovala sevcičená taneční pásma zdejších školních dětí, z nichž výraznou většinu tvořila děvčata. Vystoupení nacvičovala sokolská cvičitelka Marie Kosíková, která (zřejmě i z důvodu věkové a genderové skladby akterek) zvolila královničky jako číslo programu, s nímž děti vystoupily během prvomájových slavností na místním fotbalovém hřišti. Kromě samotného předvádění tance navíc v jednom roce šly královničky s králem a královnou pod baldachýnem i v prvomájovém průvodu. Hlavními kritérii pro výběr krále a královny byla tehdy pro Marii Kosíkovou výška tanečnic. Následný výběr do těchto rolí byl pro jednu z akterek i její rodinu poctou a prestiží.²⁰

Charakteristika společenského života Svatobořic-Mistřína

Jak již bylo výše naznačeno, současná obec se skládá ze dvou původních vesnic,²¹ které bychom našli přibližně čtyři kilometry jihozápadně od Kyjova.

17 SOkA Hodonín, Oú-Mis, Pamětní kniha obce Mistřín, 1926–1963, inv. č. 63, fol. 188–189.

18 BIMKOVÁ, Milada: *Pomněnky. Dětská říkadla, písně, hry a tance z Dolňácka*. Dolní Bojanovice: Zdeněk Kaňa, 1990, s. 11.

19 ŠEVELA, Martin: *U žůdra*. Brno: Petrov, 1943, s. 95.

20 Kellnerová, Marie (nar. 1958); výzkum 21. 5. 2022.

21 První písemná zmínka o Mistříně pochází z roku 1228 a o Svatobořicích z roku 1349. Nejen k novodobé historii obou obcí viz SYNEK, František a kol.: *Svatobořice-Mistřín. Půlstoletí života obce. 1964–2014*. Svatobořice-Mistřín: Obec Svatobořice-Mistřín, 2014.

K následnému spojení těchto lokalit, jež v době slučování již tvořily stavebně jedno území, došlo roku 1964 (dobová tendence vytvořit větší hospodářské a politické celky). Navzdory počátečnímu nepochopení vyjádřila tomuto kroku podporu většina občanů obce.²² Z etnografického hlediska lze zkoumanou lokalitu řadit ke slováckému subregionu – kyjovskému Dolňácku.²³

V roce 2022 zde žilo 3 466 obyvatel²⁴ (v posledních letech je tento počet stabilní).²⁵ Na české poměry relativně vysoké procento z nich se hlásí k římskokatolické církvi (25, 2 %), avšak v obcích zkoumané oblasti Kyjovska toto číslo nevybočuje z průměru.²⁶ Tato skutečnost má za následek početné a činné farní společenství, které je svými členy silně provázáno s místní komunitou zájemců o lidové tradice obce či regionu.²⁷

K této části zdejšího venkovského společenství bychom měli dodat, že jeho členové bývají nejčastěji sdruženi kolem folklorních souborů v obci, jakými je Slovácký krúžek a Lúčka Svatobořice-Mistřín, které jsou navíc v současné době spojeny do jednoho celku. Musíme ovšem dodat, že folklorní hnutí mělo v obou obcích dlouhou tradici. Po vzoru zejména pražského a brněnského slováckého krúžku vznikl válečným letům navzdory roku 1940 také v Mistříně Slovácký krúžek,²⁸ ve Svatobořicích byl ustanoven o sedm let později. Spojení obou obcí se do činnosti těchto uskupení promítlo na spolupráci při různých vystoupeních, např. na festivalu ve Strážnici. Pod jejich patronátem byly pořádány také slavnosti výročního cyklu. V roce 1999 bylo uvedené uskupení ze Svatobořic přejmenováno na Slovácký krúžek Svatobořice-Mistřín a od roku 2003 i se souborem Lúčka organizuje společně hody,²⁹ což je v současné době největší společenská událost v životě obce, jak ostatně prokázal i terénní výzkum.

Ve Svatobořicích-Mistříně však fungují i jiná formální uskupení, jako je například místní fotbalový klub SK Spartak Svatobořice-Mistřín nebo sbory dobrovolných hasičů, které až do současnosti ovšem působí v jednotlivých částech

22 VLACHOVSKÝ, Hynek: *Svatobořice 650 let*. Svatobořice-Mistřín: Obecní úřad Svatobořice-Mistřín, 1999, s. 64–65.

23 JEŘÁBEK, Richard: Moravské Slovensko. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 579.

24 Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/pocet-obyvatel-v-obcich-k-112022> (cit. 23. 8. 2022).

25 V posledních čtyřech letech sice u zdejších obyvatel sledujeme vyšší mortalitu než natalitu, avšak nejedná se zatím o nic masového. Údaje jsou dostupné z: https://www.czso.cz/csu/xb/bilance_poctu_obyvatel_v-obcich_jihomoravskeho_kraje (cit. 23. 8. 2022).

26 Dostupné z: <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-objekt&pvo=SLD210092-OB-OK&f=TABULKA&z=T&skupid=4294&katalog=33525&pvo=SLD210092-OB-OK&pvokc=101&pvoch=40746> (cit. 23. 8. 2022).

27 Zářným příkladem je místní farář, který ve svém volném čase zpívá s místním mužským sborem a bývá vedoucím souboru zván na jejich akce; viz Horák, Bedřich (nar. 1971); výzkum 1. 7. 2022.

28 SOKA Hodonín, Oú-Mis, Pamětní kniha obce Mistřín, 1926–1963, inv. č. 63, fol. 224.

29 KELLNER, Tomáš – MARADA, Rostislav: Slovácký krúžek Svatobořice-Mistřín. In: Synek, František a kol.: *Svatobořice-Mistřín. Půlstoletí života obce. 1964–2014*, c. d., s. 147–251.

samostatně. Mezi výrazné sportovní a kulturní organizace pak řadíme též TJ Sokol Svatobořice nebo TJ Orel Svatobořice-Mistřín.³⁰

Zdejší venkovská komunita je tedy rozdělená do více sociálních skupin podle zájmů jednotlivých obyvatel, avšak tyto skupiny jsou často provázány díky činnosti svých členů ve více spolcích či společenských organizacích.

Dětské folklorní soubory Podkověnka a Krušpánek

Kromě uvedených folklorních souborů „dospělých“ v obci fungují také dětské soubory, a to Podkověnka a Krušpánek. Prvně jmenovaný byl založen roku 1982 a v počátcích své existence vykonával činnost podobně jako výše jmenované soubory³¹ pod hlavičkou místního závodu Elektrosvit.³² Roku 1988 však nová vedoucí, kterou byla učitelka Irena Kapková, soubor začleňuje do Folklorního sdružení Kyjovska. Po třech letech, kdy došlo k dalším změnám ve vedení, ovšem Podkověnka již pracuje pod místřínskou Jednotou Orel, s níž se účastní také některých kulturních aktivit. Poslední podstatná změna ve vedení a organizaci souboru nastala v roce 2002, kdy se vedoucí stává učitelka Jarmila Maradová, za jejíhož vedení soubor přešel pod místní základní školu. Zde funguje jako školní kroužek pro žáky od první do čtvrté třídy. Jarmila Maradová jej vede společně s další učitelkou Markétou Varmužovou.³³ Jedna z hlavních motivací jejich činnosti je určitý pocit povinnosti předávat a uchovávat tradici svých předků, kterou vnímají jako vlastní, potažmo i jako součást národního kulturního dědictví.³⁴ Vedle toho je zde patrná i snaha přispět k rozvoji svých žáků, jelikož v očích vedoucích hudba, zpěv a tanec přispívají k jejich „kultivaci“.³⁵

S těmito motivacemi se úzce pojí také nastavená kritéria pro vstup dětí do souboru, jelikož vedení neklade po talentové stránce na děti žádné nároky. Jedinou podmínkou pro vstup do Podkověnky je tak vlastnictví zdejšího alespoň pracovního lidového oděvu.³⁶ Žáci místní základní školy navštěvují soubor především z podnětu rodičů, avšak nelze říci, že z donucení, jak ukazuje následující

30 K historii a činnosti jednotlivých spolků v obci podrobněji viz SYNEK, František (a kol.): *Svatobořice-Mistřín. Půlstoletí života obce. 1964–2014*, c. d., s. 112–239.

31 SOKA Hodonín, MNV Sv, Pamětní kniha obce Svatobořice-Mistřín od roku 1966. Kniha I., neinventarizováno, fol. 79.

32 Soukromý archiv J. Maradové, Kronika souboru Podkověnka I., nestr.

33 MARADOVÁ, Jarmila: Dětský národopisný soubor Podkověnka a dětská muzika. In: Synek, František a kol.: *Svatobořice-Mistřín. Půlstoletí života obce. 1964–2014*. Svatobořice-Mistřín: Obec Svatobořice-Mistřín, 2014, s. 136.

34 Varmužová, Markéta starší (nar. 1976); výzkum 16. 9. 2022.

35 Maradová, Jarmila (nar. 1963); výzkum 24. 3. 2022.

36 Maradová, Jarmila (nar. 1963); výzkum 24. 3. 2022. V této souvislosti je třeba dodat, že značná část místních občanů má doma alespoň nějakou variantu dětského lidového oděvu a v případě nouze tak není problém pro zájemce (např. z řad novousedlíků) tento oděv vypůjčit. Rozšířenost lidového oděvu dokazuje dotazník M. Zálešákové na téma „Lidový oděv ve Svatobořicích-Mistříně“. Dostupné z: <https://www.vyplnto.cz/realizovane-pruzkumy/kroje-svatoborice-mistrin/> (cit. 8. 9. 2022)

výpověď: „*Tak když sem byla fakt jako malá, tak já vím, že sem byla takové děcko, že mi strašně bavilo jako zpívat a tančit, ale jako obecně. No, a to všechno vlastně splňovala ta Podkověnka, že? Takže proto já sem tam tak nějak jakože ráda chodila, aji sama potom jako doma sem si dycky zpívala ty písničky všecky a tak no. Aj prostě v tom kroju mě bavilo chodit.*“³⁷ Tyto vnitřní motivace vycházející z přirozených lidských potřeb pohybu či estetického vnímání hudby a často jsou spojeny i s touhou pokračovat v pozdějším věku v činnosti v souboru Krušpánek. Nelze v tomto ohledu ovšem opomenout také fakt plynoucí ze sociálně integrační funkce sdružování členů uskupení, jelikož řada dětí si zde najde i nové kamarády. Jsou to totiž právě kamarádi, jež mají společně s rodiči velký vliv na příchod nových členů do Krušpánku.³⁸

Dětský folklorní soubor Krušpánek vznikl roku 2001 z iniciativy Ivany Měchurové, a to především z důvodu, aby i starší děti se mohly v obci zapojovat do folklorního dění. Na rozdíl od Podkověnky Krušpánek již od svého začátku fungoval při místní základní škole.³⁹ Aktuálně soubor vedou studentky Anna Hajná a Zuzana Tesaříková, jež sice žije v Kyjově, avšak jako členka souboru je činná i ve zdejší komunitě. Hlavním impulzem k vedení souboru je pro ni následně snaha předat své naučené dovednosti (v tomto případě ovládnání lidového tance a zpěvu) dalším jedincům snoubená s potřebou činnosti v rámci folklorního hnutí.⁴⁰ Pozice vedoucí tak dává respondentce možnost vlastní seberealizace. Naplnění potřeby uznání v rámci místní komunity zmiňuje jako svoji motivaci Anna Hajná, které mimo jiné i vedení souboru pomohlo získat pozici ve zdejším společenství.⁴¹

Mezi činnosti obou sledovaných souborů pak vedle vystupování na různých folklorních festivalech v blízkém⁴² a v případě Krušpánku i vzdáleném okolí⁴³ patří také aktivní účast na hodech, dožínkách či vinobraní v obci samotné. Vedle toho ovšem tyto dva soubory jsou hlavními⁴⁴ pořadateli obnovených výročních občejeů v obci, a to vynášení smrti na Smrtnou neděli a královniček o letnicích.

Proces obnovy královniček

K obnově královniček došlo ve zkoumané lokalitě v roce 2007, kdy obecně česká společnost vykazovala sociální, politickou a hospodářskou stabilitu. Tato doba

37 Varmužová, Markéta mladší (nar. 2001); výzkum 5. 7. 2022.

38 Hajná, Anna (19 let); výzkum 21. 5. 2022

39 SEDLÁČKOVÁ, Dana – SEDLÁČEK, František – VAŠÍČKOVÁ, Kristýna – FRÖHLICHOVÁ, Iveta: Krušpánek v běhu náctiletí, c. d., s. 139–140.

40 Tesaříková, Zuzana (24 let); výzkum 21. 5. 2022. V této souvislosti je třeba dodat, že respondentka je studentkou pedagogicky zaměřeného oboru.

41 Hajná, Anna (19 let); výzkum 21. 5. 2022.

42 Maradová, Jarmila (nar. 1963); výzkum 24. 3. 2022.

43 Hajná, Anna (19 let), Tesaříková, Zuzana (24 let); výzkum 21. 5. 2022.

44 V menší míře na těchto akcích participuje také sjednocený soubor Lůčka a Slovácký krůžek.

byla příznivá pro nejrůznější tvůrčí činnosti občanů, mezi něž bychom mohli zařadit i zkoumanou obnovu či konstruování tradic.

Ve zmíněném roce totiž vedoucí souborů Lúčka, Podkověnka a Krušpánek tehdy hledali další aktivitu pro místní děti.⁴⁵ Tato skutečnost zároveň byla podpořena oslavami 30letého výročí souboru Lúčka, jehož vedení a členové chtěli při této příležitosti společenský život ve své obci něčím ozvláštnit. Vznikl tak zvykoslovný pořad „Rok na vsi“ skládající se z obnovených výročních obyčejů, do jejichž spektra spadaly také královničky. Důležitou roli v tomto ohledu sehrál tehdejší vedoucí souboru Lúčka František Synek (mimo jiné vystudovaný etnolog),⁴⁶ z jehož popudu vzešel nápad na obnovu vynášení smrti a přinášení létečka či právě obchůzky královniček, jež měly být součástí tohoto zvykoslovného pořadu.⁴⁷ Svoje pohnutky k obnově poslední jmenované obchůzky pak sám její iniciátor shrnul tak, že chtěl především vylákat rodiče se svými dětmi v jarních dnech ven.⁴⁸

Jeden z důvodů toho, proč lidé ve vedení zdejších souborů iniciativu k obnově královniček přijali kladně, nabízí Jarmila Maradová, která v jednotlivých tancích spjatých s obyčejem spatřovala prostor pro reprezentaci členek souboru. Na rozdíl od chlapců interpretujících verbuňk totiž děvčatům chyběl v repertoáru tanec určený jen pro ně, kde by navíc docházelo k naplňování jejich dívčí role. Určitý vliv na přijetí však mělo zřejmě i povědomí o tom, že se jedná o zapomenutou lokální, respektive regionální tradici.

Před organizátory následně stály další úkoly. Jedním z nich bylo dát podobu obnovovanému zvyku a určit místo konání obchůzky, které nakonec bylo zvoleno v Mistříně v části Výhnálov, který coby historická náves tvořil společenské centrum obce.⁴⁹ Zde jako zastávky obchůzky královniček byly vytipovány usedlosti tří rodin, přičemž hlavním kritériem výběru byl jejich pozitivní vztah ke zdejšími tradicím. Jednalo se tedy o lidi z vlastní sociální skupiny organizátorů. Tyto domácnosti následně organizátoři vybavili napečenými koláčky, jež pak v průběhu návštěvy královniček vybraná žena z daného domu děvčatům rozdala.⁵⁰

Další úkol spočíval v nácviu královských písní a tanců, pro které jako zdroj inspirace opět posloužily sběry Lucie Bakešové. Tentokrát ovšem vydané a upravené Leošem Janáčkem.⁵¹ Vedení souboru Podkověnka však vzhledem

45 Synek, František (nar. 1956); výzkum 29. 3. 2022.

46 Viz Soukromý archiv J. Maradové, Kronika souboru Podkověnka I., nestr. Na tuto skutečnost však respondenti nekladli nějaký zvláštní význam.

47 Maradová, Jarmila (nar. 1963); výzkum 24. 3. 2022.

48 Dostupné z: https://hodoninsky.denik.cz/kultura_region/kralovnický_20070528.html (cit. 1. 9. 2022).

49 Srovnání například dostupné z: http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?lang=cs&map_root=2vm&map_region=mo&map_list=O_11_IV (cit. 8. 2. 2023).

50 Synek, František (nar. 1956); výzkum 29. 3. 2022.

51 JANÁČEK, Leoš: *Královničky. Staré národní tance obřadné se zpěvy*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954.

Obr. 2. Královničky před domem čp. 687, kde občůzka začíná a končí. Svatobořice-Mistřín. Foto R. Marada, 2011.

k nízkému věku značné části členů provedlo úpravy, které se projeví především v redukci tanců a doprovodných písní.⁵² Vybrané písně byly dále převáděny do místního nářečí.⁵³

Královničky se následně vydaly na svoji první občůzku Mistřínem ve svatodušní nedělní odpoledne 27. května 2007, avšak návaznost na církevní oslavu letnic nebyla tehdy stanovená jako nutná podmínka. Za výchozí a zároveň závěrečný bod občůzky byla zvolena zdejší historická zemědělská usedlost č. p. 687, kde mimo jiné od roku 2007 až do současnosti začíná i průvod na Smrtnou neděli. (Obr. 2.) Průvod za zpěvu králenkých písní obešel (kromě uvedené usedlosti) vybrané dva domy, před nimiž vždy bylo předvedeno pásmo králenkých tanců, po němž hospodyně dané domácnosti děti obdarovala nejčastěji koláči a džusem.

Obchůzky se tehdy účastnila nejmladší děvčata ze souboru Podkověnka, které doplnily starší žákyně ze souboru Krušpánek, z jejichž řad pocházela také

52 Maradová, Jarmila (nar. 1963); výzkum 24. 3. 2022.

53 Synek, František (nar. 1956); výzkum 29. 3. 2022.

Obr. 3. Královničky v podání dětských souborů Podkověnka a Krušpánek a děvčat ze souboru Lúčka. Svatobořice-Mistřín. Foto F. Synek, 2007.

děvčata držící baldachýn a král s královnou. Za nimi kráčeli dětští muzikanti, jimž ovšem pomáhali i jednotlivci dospělého věku. Na konci průvodu pak šla dospělá děvčata ze souboru Lúčka, jež společně s vedoucími pomáhala svým zpěvem dětským aktérům. Obchůzce tehdy přihlíželo přibližně 150 návštěvníků převážně z řad rodičů akterek. (Obr. 3)

Proměna obnoveného obyčeje v čase a jeho současný stav

Uvedenou podobu i místo a čas konání si královničky udržovaly v prvních osmi letech konání obchůzky. Poté však do organizace výrazně zasáhly opravy silničních komunikací v přilehlých ulicích a následná dopravní omezení,⁵⁴ které problematizovaly konání obyčeje v jeho původní podobě. Následkem této skutečnosti tak organizátoři byli nuceni změnit jeho průběh, potažmo celý charakter. Vše začalo již změnou data, které je nyní pevně dodržováno, tak aby korespondovalo se svátkem letnic. Změnil se však čas konání, který byl z odpoledních hodin

⁵⁴ Jednalo se mimo jiné o ulici Pod Kostelem, která byla opravovaná v letech 2017–2019. Podrobněji viz obecní rozpočty k jednotlivým rokům dostupné z: <https://www.svatoborice-mistrin.cz/urad/rozpocet-obce/> (cit. 13. 9. 2022).

přesunut na ráno, kdy začíná v místním kostele svatodušní bohoslužba, již se mohou královničky zúčastnit, a podobně jako chasa v době hodů i ony zde mají vyhrazeno své místo. (Obr. 4.) Po skončení mše následuje jejich příchod před kostel, kde návštěvníkům předvedou pásma králenkých tanců, které ještě jednou zopakují v parku před kostelem. Následně dojde k přesunu před faru, u níž čeká na aktérky (ve výjimečných případech i návštěvníky) občerstvení, které jim připraví dospělá děvčata ze souboru Lúčka, respektive v současné době také ze Slováckého krúžku.

Vliv na tuto podobu zvyku však vedle oprav komunikací měla také určitá úna-va vytipovaných majitelů domů, kam chodila děvčata „koledovat“. Obchůzky navíc měly v očích některých organizátorů relativně malou účast, jelikož jí přihlíželi především blízcí příbuzní děti. Zároveň také řada zdejších lidí i vlivem přívětivého počasí chtěla nedělní odpoledne využít jiným způsobem.⁵⁵ Termín obchůzky, který byl na konci května, navíc kolidoval se závody místřinského sboru dobrovolných hasičů, kterého byla a je řada akterek rovněž členkami. Do změny zároveň zasáhlo náboženské přesvědčení vedoucích souboru Podkověnka, z jejichž popudu došlo k přímé organizační návaznosti obyčeje na svátek křesťanských letnic a s tím i k účasti královniček na dopolední mši.

Musíme ovšem dodat, že v této souvislosti byl a je důležitý postoj místního faráře, který má (i coby člen místního mužského pěveckého sboru) kladný vztah ke zdejším etnokulturním tradicím. Svůj postoj ke královničkám komentuje následovně: *„Beru to všechno jako pozitivně. Určitě bych to jako nezakázal, ale určitě to chci podporovat, že. Jenom prostě ještě chci trošku pochopit ten smysl, proč se to zrovna. [...] Tak vnímám jako vůbec, že ty děti se dají dohromady, že něco nacvičí, že vlastně jako dodržují, drží se těch tradic, které tady vždycky byly, že. Takže určitě v tomto smyslu to podporuji.“*⁵⁶

Uvedené změny při organizaci obyčeje měly za následek změnu sociální skladby jeho diváků. K rodičům, potažmo prarodičům a v některých případech i kamarádů akterek se spontánně přidali účastníci bohoslužby.

Do konání královniček v roce 2020 zasáhla celosvětová pandemie nemoci Covid-19, v jejímž důsledku se tato etnokulturní tradice na dva roky přerušila. Ačkoliv roku 2022 došlo k návratu, vlivem doznívajících opatření na začátku roku byl znemožněn hudební doprovod obyčeje zdejší dětskou muzikou, který tak zajišťovali dospělí muzikanti. V témže roce se také opravoval kostel, takže místem konání se stal kulturní dům ve Svatobořicích, kde se po dobu oprav konaly bohoslužby. Královničky se účastnily mše a poté předvedly tance před kulturním domem.

---

55 Tesaříková, Zuzana (24 let); výzkum 21. 5. 2022.

56 Horák, Bedřich (nar. 1971); výzkum 1. 7. 2022.

Obr. 4. Účast královniček na ranní bohoslužbě. Svatobořice-Mistřín. Foto M. Novotný, 2022.

Sociální funkce a motivace aktérek královniček

Vzhledem k tomu, že nedílnou a podstatnou součástí obyčeje tvoří tanec a zpěv, dochází zde k výše uvedenému naplňování pohybových, emocionálních a estetických potřeb. Tyto skutečnosti pak přispívají k zábavní funkci obyčeje: „*Jakož zpěv, společný zpěv, tak to vždycky je takové prostě dobré a pak ty tanečky. Jako vždycky mě to hrozně bavilo tančit, protože je to zase něco jiného než třeba na hody, jak jsou různé tance, tak zase to bylo něco trošku jiného. Tak asi to se mi nejvíc líbilo.*“⁵⁷ Vliv na tuto respondentkou uváděnou specifickou má zajisté archaická a obřadní povaha královských tanců, která je odlišná od zdejšího obecného tanečního repertoáru. Totéž lze říci i o královských písních, jež jsou společně s tanci pro většinu aktérek nejatraktivnější složkou obyčeje, což má za následek kromě naplňování uvedených potřeb také rozšíření aktivního zpěvního repertoáru dětí. Dotazníkové šetření ukázalo, že takřka všechny písně jsou mezi dětmi stejně oblíbené a dle svých preferencí si je zpívají i mimo samotné předvádění královniček. Všechny pro obřad vybrané písně ze sbírky Leoše Janáčka (kromě písně *Naša královna*) si totiž ve svém soukromí jednotlivě zpívají vždy

57 Řiháková, Adéla (nar. 2003); výzkum 1. 7. 2022.

čtyři až šest respondentek. Jedná se o písně: *Vrby sa nám zeleňajú; Neseme, neseme, májíček; Vyletěl sokol; Hajsa, má králenko, hajsa; Cib, cib, cibulenko; Šohajova mladá žena*. Předvádění písní a tanců lidem z obce dává rovněž vyniknout osobní reprezentaci akterek. Zároveň je ale třeba uvést, že některé aktérky silný vztah k těmto písním a tancům naopak nenaleznou, což může být jeden z hlavních důvodů ztráty oblíbenosti obyčej.

Výrazným prvkem v identifikaci obyčej je také sváteční varianta zdejšího lidového oděvu. Královničky jsou jednou z mála příležitostí v roce, kdy je možno tento kroj obléct, což má pro mnohé zúčastněné velký význam. Tento element naplňuje estetické potřeby nositelů, které jsou spojeny s jejich osobní nebo rodinnou reprezentací: „*Spiš pro mamku je to ta starost, že mě musí obléct do toho kroja, protože to u nás není jen tak. U nás ten kroj je strašně složitý už u těch malých děcek, protože už když sem chodila do toho Krušpánku, tak už máš taký jako plný kroj holčičí a u nás prostě ten kroj je samý špendlík a všecko. A hlavně ty tetičky to furt jako sledují, jak ta holka je oblečená, takže pro tu mamku si myslím, že to byl třeba i stres [...]*“⁵⁸ Lidový oděv je zde silně vnímán jako znak zdejší lokální, potažmo regionální identity. V této souvislosti ovšem musíme dodat, že sociální tlak na dětské nositele není tak výrazný jako na dospělé nositele.

Osobní reprezentace se nejsilněji projevuje u akterek zastávajících role krále nebo královny, kteří jsou od prvního roku až do současnosti vybíráni vedením „staršího“ souboru: „*A když jsem třeba byla král nebo královna, tak to byla pro mě i taká jako pocta, že jako sem něčím jako výjimečná, že ty holčičky tančí jako kolem nás a my sme pod tím baldachýnem, tak jako nejdůležitější. Takže pro Vás je ta pozornost a já bych to možná trochu přirovnala k tomu, když stárkujete, že ste taká ta hvězda prostě, že. Taký to byl dobrý pocit [smích]*“⁵⁹ Tento pocit, jež sdílí i další respondentky, je navíc umocňován odlišným oděvem představitelů krále a královny, kteří jsou jako jediní oblečení takzvaně „po černu“, zatímco zbytek akterů je „po bílu“. Představitelé stěžejních rolí tak na rozdíl od dalších akterek mají na sobě oblečenou černou zástěru, černě vyšívanou košili a límeček. (Obr. 5.) První jmenovaná varianta je totiž zdejší komunitou vnímána jako svátečnější, avšak druhá uvedená je spjata s létem a někteří organizátoři v ní navíc spatřují odkaz na bílou barvu symbolizující Ducha svatého.

V obyčejí je přítomná také funkce sociálně integrační, a to především u nejmladších akterek ze souboru Podkověnka, pro které královničky představují po dobu okolo jednoho až dvou měsíců důvod setkávání při jejich nácvičce.⁶⁰ Dochází zde totiž k setkávání děvčat napříč věkovými kategoriemi. Kromě toho pásmo králenkových tanců bývá u členů tohoto souboru vnímáno jako určitý dív-

58 Varmužová, Markéta, mladší (nar. 2001); výzkum 5. 7. 2022.

59 Tatáž.

60 Řiháková, Adéla (nar. 2003); výzkum 1. 7. 2022.

Obr. 5. Představitelky krále a královny jsou oblečeni „po černu“, zatímco zbytek aktérek je „po bílu“. Svatobořice-Mistřín. Foto M. Novotný, 2019.

čí protipól k chlapeckému slováckému verbuňku, kde může naplno vyniknout reprezentace děvčat jako celku. Vše je navíc umocněno faktem, že zhruba měsíc až dva před konáním obyčeje, kdy děvčata nacvičují uvedené pásmo, členové souboru odděleně nacvičují na dětské jarní verbířské soutěže.⁶¹ Zároveň zde dochází i k interakci jednak děvčat z obou dětských souborů, jednak ze souboru dospělého.⁶² Královničky tak mimo jiné přispívají k posilování skupinové soudržnosti těchto děvčat. (Obr. 6.)

Rozhovory s bývalými aktérkami královniček zároveň ukázaly, že došlo v jejich očích k přijetí obyčeje a k jeho pomyslnému zařazení mezi ostatní tradice obce, které jsou často vnímány jako jeden celek.⁶³ V této souvislosti je třeba poznamenat, že jsou to právě skutečné nebo domnělé místní tradice, které tvoří důležitý prvek zdejší lokální, potažmo regionální identity. Podobně jako hody nebo dožínky hrají tak i královničky pro bývalé aktérky důležitou roli v procesu budování sounáležitosti s místem svého bydliště. Právě probudit tento pocit

61 Maradová, Jarmila (nar. 1963); výzkum 24. 3. 2022.

62 Varmužová, Markéta, mladší (nar. 2001); výzkum 5. 7. 2022.

63 Respondentka A (nar. 2003); výzkum 30. 6. 2022.

Obr. 6. Královničky jsou vnímány jako určitý dívčí protipól k chlapeckému verbuňku. Může naplnit vyniknout reprezentace děvčat jako celku. Svatobořice-Mistřín. Foto P. Drastil, 2022.

v místních dětech si ostatně kladou za cíl i někteří organizátoři obyčej: „*My mosíme ty děcka vychovat. Ty děcka mosijú cítit tady vztah k té obci, té krajině. To je to poslání.*“⁶⁴ Tuto skutečnost si ovšem výrazněji uvědomují bývalí dětští aktéři až ve starším věku.

Motivace a sociální funkce obnoveného obyčej směřem k místní komunitě

Na úvod je třeba poznamenat, že řada místních obyvatel nemá na rozdíl od hodů či dožinek o zkoumaném obyčejí žádné povědomí. Jiná situace ovšem panuje v rámci sociální skupiny sdružené kolem zdejší farnosti nebo zájemců o zdejší lidové tradice, kteří mají poznatky o tomto obyčejí, i když značná část z nich se královniček neúčastní. Zajímavé jsou postoje obzvláště lidí ve středním a důchodovém věku z této society, kteří v dosti případech sice nejsou diváky při prezentaci královniček, ale konání obyčej v obci podporují. Spatřují v něm

⁶⁴ Marada, Rostislav (nar. 1958); výzkum 22. 3. 2022.

především smysluplně využitý čas místních dětí. S touto skutečností souvisí rovněž motivace rodinných příslušníků podpořit výkon svých potomků.

Jak již bylo výše naznačeno, řada obyvatel spojuje královničky s náboženskou otázkou, což souvisí s jejich účastí na bohoslužbě. Při ní samotné krojované aktérky naplňují obřadní či estetickou funkci, jak ukazuje i následující výpověď jedné z organizátorek: „[...] *my vlastně, my podporujeme, my děláme takovou krásnější tu mši. Ty královničky, to je takové [pěkné]., když v tom kroji [...]. A pak se ještě po té mši zatančí, tak je to úplně pěkná taková [slavnost].*“⁶⁵ Respondentkou zmíněná estetická rovina obyčejje je rovněž diváky vnímána také během předvádění králenkých tanců před kostelem. Právě za „pěkně secvičené“⁶⁶ tance či písňe totiž následně (především vedoucí souboru Podkověnka) sklízí u některých obyvatel obce obdiv a respekt. Tato skutečnost vede k upevnění pozice osobností vedoucích souboru, potažmo k nárůstu jejich prestiže v rámci místní komunity, což může mít následně pozitivní vliv na jejich práci učitelek na zdejší základní škole, například při komunikaci s rodiči žáků.

Měli bychom však uvést u příchozích také sociálně integrační funkci. Řada účastníků mše totiž ještě dlouho⁶⁷ po předvedení královniček zůstává a konverzují se svými známými. Svoji roli zde hrála v některých letech⁶⁸ především nabídnuté občerstvení po skončení obyčejje, které svým charakterem (nejčastěji v podobě džusu a koláčů) nepřímo motivuje návštěvníky zůstat. (Obr. 7.) V případě této funkce je třeba zdůraznit význam královniček především pro nejstarší obyvatele, kteří kvůli svému zdraví se již neúčastní velkých společenských akcí v obci, jako jsou například hody či dožínky. Obnovený obyčej pro ně tak (především z důvodu náboženské motivace) tvoří jednu z mála společenských událostí v životě obce, jakou navštěvují.

Obzvláště starší ženy v důchodovém věku jsou motivovány ke své účasti na obyčejji potřebou jisté sociální kontroly nad účinkujícími děvčaty, která se týká dle místních norem „správně“ oblečeného slavnostního kroje. Tato skutečnost, jak ukázala výše uvedená výpověď bývalé aktérky obyčejje, přispívá k udržení této tradice. Zároveň dává těmto ženám možnost se seberealizovat a pocítit vlastní důležitost v rámci místní komunity.

Královničky však podobně jako další výroční obyčejje plní také psychologickou funkci, která aktérům i pravidelným návštěvníkům nebo divákům předěluje rok a roční období: „*Já sem dycky bez toho, abych si něco zjistila, ale jako malá sem si to tak odvodila a nějakým způsobem to mám tak v hlavě pořád, že je smrtka*

65 Maradová, Jarmila (nar. 1963); výzkum 24. 3. 2022.

66 Jedná se o názor, který vyjadřovala značná část respondentů.

67 Roku 2022 to byla zhruba půl hodina, jelikož návštěvníci byli občerstveni.

68 Děje se tak pouze, když zbude občerstvení původně určené dětem.

a přivolává se jaro, že se královničkama přivolává léto a takto sem si to myslela prostě dycky, nevím proč, ale mám to tak zafixované."⁶⁹

Závěr

Výzkum ukázal, že královničky si za patnáct let svého konání vydobily pevné místo v rámci etnokulturních tradic obce. Z výpovědí respondentů následně vyplynulo, že domnělé nebo skutečné tradice obce členové sociální skupiny zájemců o místní lidovou kulturu vnímají jako jeden celek tvořící pilíř jejich lokální či regionální identity.

Etnografický výzkum však zároveň poukázal na to, jak rychle a dynamicky se mohou měnit obnovené obyčeje v současné době a jak důležitou roli hrají aktivní jednotlivci v jejich obnově či následném přetváření, případně udržení. Stěžejní se v tomto ohledu jeví vliv osob, mající v hierarchii zdejší komunity výrazné postavení, jako jsou bývalí vedoucí folklorních souborů, a především pak osobnosti učitelů, jež po generace hrají výraznou roli v rámci formování kulturně společenského života na vesnici. Ti se zde navíc podobně jako v některých jiných etnografických subregionech na Slovácku aktivně a přirozeně zapojují do fungování dětských folklorních souborů.⁷⁰

Cesta, kterou zkoumaný obyčej za necelé dvě desítky let své existence urazil, nám zrcadlí, jakým způsobem může být přetvářen, aby korespondoval s hodnotami a zvyklostmi zdejšího společenství. Tato skutečnost se u královniček projevila především v jejich povaze připomínající pódiové vystoupení, převedením textů písní do místního nářečí a v úzké provázanosti s církevním svátkem letnic.

Pro samotné aktéry obyčeje tkví pak jeho podstata ve specifických tancích a písních, které se ukázaly jako stěžejní pro jeho oblibu či neoblibu mezi nimi. Důležitou roli zde rovněž hraje slavnostní lidový oděv, který je vedle oceňované estetické hodnoty vnímán i jako kulturní dědictví, které je třeba předávat dalším generacím. Samotné královničky pak posilují svojí povahou integritu zdejších dívek činných v místních dětských a mládežnických folklorních souborech. Zároveň zde výrazně dochází k naplňování osobní reprezentace daných dívek, a to obzvláště u představitelky rolí krále a královny, které jsou po generace navzdory rozličným příležitostem spjaty s formami společenské prestiže.

Pro „běžné“ účastníky, respektive diváky obyčeje jsou královničky kromě podpory svých příbuzných především příjemným zpestřením nedělního dne, případně oživením bohoslužby.

Královničky (přestože řada respondentů neznala jejich původní význam) pro mnoho obyvatel obce mají smysl, ať už v rovině čistě hudební a taneční,

---

69 Hajná, Anna (19 let); výzkum 21. 5. 2022.

70 MAŇÁKOVÁ, Magdalena: *Role školy a pedagogů v transmisi lidové kultury na Horňácku*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, 2022, s. 169.

duchovní nebo s odkazem na tradici. Zejména poslední dvě jmenované jsou určujícím elementem pro organizátory obyčeje, jak dokládají slova vedoucích souboru Krušpánek v zamyšlení nad budoucím vývojem královniček: „*Kór tady v dědině si úplně nemyslím, že by ta tradice zanikla, protože prostě za první jako z té církevní stránky, i z té stránky zachování tradic si myslím, že tady v Mistříně a ve Svatkách je to jako hodně [tradiční]. Tady se na tom lpí, aby ty tradice byly prostě dodržovány, jak sou nebo tak, jak se nejdá a zrovna si myslím, že to zrovna v Mistříně se tohle bude hlídat dycky, aby sa neco prostě jen tak nezrušilo.*“⁷¹

Obr. 7. Závěrečné pohoštění královniček. Svatobořice-Mistřín. Foto P. Drastil, 2022.

Prameny

Soukromý archiv Jarmily Maradové,
Kronika souboru Podkověnka I.

Státní okresní archiv Hodonín, Oú-Mis, Pamětní kniha obce Mistřín, 1926–1963, inv. č. 63.

Státní okresní archiv Hodonín, MNV Sv, Pamětní kniha obce Svatobořice-Mistřín od roku 1966. Kniha I., neinventarizováno.

Literatura

ATKINSONOVÁ, Rita – ATKINSON, Richard – SMITH, Edward – BEM, Daryl – HOEKSEMA, Susan Nolan: *Psychologie*. Praha: Victoria Publishing, 1995.

BIMKOVÁ, Milada: *Pomněnky. Dětská říkadla, písně, hry a tance z Dolňácka*. Dolní Bojanovice: Zdeněk Kaňa, 1990.

BOČKOVÁ, Miroslava – SELUCKÁ, Veronika: *Milotice. 1341–1945*. Milotice: Obec Milotice, 2003.

BROUČEK, Stanislav – JEŘÁBEK, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha: Mladá fronta, 2007.

⁷¹ Hajná, Anna (19 let), Tesaříková, Zuzana (24 let); výzkum 21. 5. 2022.

- JANÁČEK, Leoš: *Královničky. Staré národní tance obřadné se zpěvy*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954.
- KLVAŇA, Josef: *Výroční zpráva obecního gymnasia v Kyjově na konci školního roku 1918–1919*. Kyjov: vlastním nákladem, 1919.
- LOZICA, Ivan: Kraljice u akademiji. *Narodna umjetnost* 37, 2000, č. 2, s. 67–85.
- MAŇÁKOVÁ, Magdalena: *Role školy a pedagogů v transmisi lidové kultury na Horňácku*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, 2022.
- MĚŠÍČKOVÁ, Jarmila: *Královničky v Nečicích u Kyjova. Zahrada Moravy* 2, 1925, č. 9, s. 140–142.
- NIEDERLE, Lubor (ed.): *Moravské Slovensko II*. Praha: Národopisné muzeum československé, 1922.
- PAVLICOVÁ, Martina: *Postavy z dějin české etnochoreologie II. Národopisná revue* 3, 1993, č. 1–2, s. 3–13.
- SYNEK, František: *Obraz národopisné slavnosti. Slováký rok v Kyjově 1921–1999*. Kyjov: Region, spol. s r. o., 1999.
- SYNEK, František a kol.: *Svatobořice-Mistřín. Půlstoletí života obce. 1964–2014*. Svatobořice-Mistřín: Obec Svatobořice-Mistřín, 2014.
- SUŠIL, František: *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými*. Brno: Karel Winiker, 1860.
- ŠVELA, Martin: *U žůdra*. Brno: Petrov, 1943.
- TARCALOVÁ, Ludmila (ed.): *Slavnostní průvody. Sborník příspěvků z konference Subkomise pro lidové obyčeje MKKK v Olomouci*. Uherské Hradiště: Slováké muzeum, 1994.
- VLACHOVSKÝ, Hynek: *Svatobořice 650 let*. Svatobořice-Mistřín: Obecní úřad Svatobořice-Mistřín, 1999.

Internetové zdroje

- <http://archiv.fos.cz/encyklopedie/objekty1.phtml?id=75314> (cit. 7. 9. 2022).
- https://hodoninsky.denik.cz/kultura_region/kralovnický_20070528.html (cit. 1. 9. 2022).
- <https://www.czso.cz/csu/czso/pocet-obyvatel-v-obcich-k-112022> (cit. 23. 8. 2022).
- https://www.czso.cz/csu/xb/bilance_poctu_obyvatel_v_obcich_jihomoravskeho_kraje (cit. 23. 8. 2022).
- <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-objekt&pvo=SLD210092-OB-OK&f=TABULKA&z=T&skupId=4294&katalog=33525&pvo=SLD210092-OB-OK&pvoKc=101&pvoch=40746> (cit. 23. 8. 2022).
- <https://www.facebook.com/StaronovyKyjov/photos/pcb.381091153383049/381090883383076> (cit. 6. 9. 2022).

<https://www.svatoborice-mistrin.cz/urad/rozpocet-obce/> (cit. 13. 9. 2022).
<https://www.vyplnto.cz/realizovane-pruzkumy/kroje-svatoborice-mistrin/> (cit. 8. 9. 2022).
<https://www.youtube.com/watch?v=fCZ1F5Q2mvo> (cit. 7. 9. 2022).
http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?lang=cs&map_root=2vm&map_region=mo&map_list=O_11_IV (cit. 8. 2. 2023).

Respondenti

Hajná, Anna (19 let); výzkum 21. 5. 2022.
Horák, Bedřich (nar. 1971); výzkum 1. 7. 2022.
Marada, Rostislav (nar. 1958); výzkum 22. 3. 2022.
Maradová, Jarmila (nar. 1963); výzkum 24. 3. 2022.
Respondentka A (nar. 2003); výzkum 30. 6. 2022.
Řiháková, Adéla (nar. 2003); výzkum 1. 7. 2022.
Sedlářová, Blažena (nar. 1976); výzkum 18. 11. 2022.
Synek, František (nar. 1956); výzkum 29. 3. 2022.
Tesaříková, Zuzana (24 let); výzkum 21. 5. 2022.
Varmužová, Markéta mladší (nar. 2001); 5. 7. 2022.
Varmužová, Markéta starší (nar. 1976); 16. 9. 2022.

Křestní čepečky ze sbírky Muzea Vysočiny Pelhřimov v širším kulturním a historickém kontextu

Christening caps from the collection of the Vysočina Museum in Pelhřimov in a wider cultural and historical context

Mgr. Kristýna Blechová

Historický ústav, Filozofická fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Branišovská 1645/31a, 370 05 České Budějovice, CZECH REPUBLIC

kristyna.blechova@nm.cz

ORCID: 0000-0002-7516-5331

Abstract

The baptismal cap was the most decorative and costly part of the baptismal garment. It was often given to the mother of the newborn by the grandmother or godmother and often passed down through generations. In families, caps were kept as a precious memento of the earliest period of the child's life, and the reinforced form of many of them undoubtedly contributed to their preservation. A not very extensive, but nevertheless interesting collection of caps is kept in the Vysočina Museum in Pelhřimov. When examined, it proved necessary to place them in a broader historical and cultural context. The introductory chapters are therefore devoted to the connection between the use of the baptismal cap and the hooded garment, while the next part is devoted primarily to the question of the protective elements that were applied to these headdresses. Due to the abundance of preserved knitted and crocheted caps, one of the chapters also deals with the aforementioned techniques, especially the lace type of knitting. In the last chapter, selected pieces from the Pelhřimov collection are presented, the description of which usually also refers to more general topics related to baptismal caps.

Keywords

Christening gown – christening cap – protection – children's clothing – knitting – crochet

Acknowledgement / Funding

Příspěvek je výstupem grantového projektu Grantové agentury České republiky 20-14957S: Křestní a bířmovací praxe ve venkovské společnosti 19. století jako projev kulturní a sociální identity obyvatelstva.

Úvod

Oděv z minulých století reprezentující novorozenecký a kojenecký věk se v muzejních sbírkách dochoval jen v malém rozsahu, jeho největší část zpravidla představují součásti křestních souprav, především pak křestní čepečky.¹ Jedná se o nejmóznější a mnohdy také nejnákkladnější část těchto svátečních souborů. Na jednu stranu čepečky vynikaly zdobností i barevností, současně však nesly celou řadu dalších, zejména ochranných funkcí. V rámci analýzy je proto možné využít širokou škálu přístupů. Přestože pokrývky hlavy byly nedílnou součástí křestního souboru, zaslouží si také samostatnou interpretaci.

Čepeček, který novorozenci věnovala zpravidla kmotra, případně babička, byl mnohdy děděn po celé generace a lze na něj nahlížet jako na typ tzv. emocionálního objektu.² Označení odkazuje na množství představ, pocitů i vzpomínek, jež byly do předmětu vkládány. V případě karkulky se jedná o velmi drobnou oděvní součástku, kterou nosilo dítě staré jen několik dní v době, kdy bylo nejohroženější jak ve fyzickém, tak transcendentním slova smyslu. Účelem sváteční pokrývky hlavy, v níž dítě poprvé opustilo domácí prostředí a kout, tak bylo nejen chránit před chladem a svým provedením důstojně reprezentovat rodinu křtěnce, ale současně zabránit jeho ohrožení zlými silami uplatněním apotropajních prvků a symbolů i jejich speciálním umístěním (zakrytí oblasti čelní fontanely).³ Nasazení křestního čepečku předznamenávalo nejen brzké přijetí do společenství křesťanů, ale současně působilo jako integrační prvek v rámci nukleární a v případě mezigeneračního předávání i širší rodiny.⁴

Jako sváteční a rituální oděvní součástky se karkulky uchovávaly v rodinách jako reminiscence na nejranější období života svých členů. Na rozdíl od dalších částí křestního oděvu byly zejména starší typy vyztuženy papírem či kartonem a zpevněny výšivkami i mnoha textilními i galanterními aplikacemi, což také napomohlo k jejich dochování. Nejednalo se však o jakkoli nedotknutelnou „relikvii“, protože po dobu, po kterou byly v rodinách užívány, docházelo k jejich dílčím proměnám v závislosti na vkusu i možnostech majitelek.⁵

Na šestadvacet křestních a kojeneckých čepeček se nachází v Etnografické sbírce Muzea Vysočiny Pelhřimov,⁶ jedná se o dosud nepublikovaný soubor

1 V textu je užíván také alternativní dobový název karkulka.

2 MATHIASSEN, Tove Engelhardt: Protective Strategies and Emotions Invested in Early Modern Danish Christening Garments. *Textile* 14, 2016, č. 2, s. 208–225. <https://doi.org/10.1080/14759756.2016.1139386>

3 Srov. WACHE, Luise: *Die Täuflingstrachten in Österreich*. Wien-München: Manutiuspresse, 1966, s. 74.

4 Užívání stejných křestních oděvních součástek mělo posilovat vzájemný vztah mezi sourozenci. Srov. BARTOŠ, František: *Naše děti*. Praha: Vyšehrad, 1949, s. 15.

5 H. Bretová upozorňuje například na čepeček ze závěru 18. století, k němuž byla připojena strojová krajka. BRETOVÁ, Hana: Lidový oděv a textilie při narození a křtu dítěte. *Sborník Národního muzea v Praze*, řada A, 49, 1995, č. 3–4, s. 45.

6 Děkuji Muzeu Vysočiny Pelhřimov, p. o., za možnost práce se sbírkou i s evidenčními záznamy. Zvláštní poděkování patří vedoucí Dokumentačně-sbírkotvorného oddělení, historičce a etnografce PhDr. Markétě Skořepové, Ph.D., za poskytnutí veškerých informací, konzultace a trpělivost.

tvrdých i měkkých karkulek, který přes svůj nevelký rozsah zahrnuje řadu ze základních typů křestních čepečků, ale také unikáty. Pro bližší popis jednotlivých předmětů se ukázalo jako nezbytné jejich uvedení do souvislosti s čepečky dochovanými nejen v dalších regionech českých zemí, ale také ve střední a západní Evropě. Vzhledem ke skutečnosti, že o čepečcích nevzniklo dosud mnoho studií, je značná část příspěvku věnována širšímu historickému i kulturnímu kontextu, bez něhož nelze dochované čepečky analyzovat a popsat. Alespoň ve stručnosti se první kapitola věnuje historickému exkurzu, především se zaměřuje na souvislost s užíváním oděvu s kapucí. Druhá kapitola se zabývá křestními čepečky od raného novověku do 19. století; tematizovány jsou zejména ochranné prvky. Velkou část muzejních sbírek kojeneckého oděvu zpravidla tvoří čepečky pletené a háčkové. Stejně tak je tomu i v případě sbírky pelhřimovské. V literatuře je tento typ zpravidla popsán velmi lakonicky, zmíněn je obvykle počátek jejich užívání a odkaz na jejich původ v městské módě. Tyto základní údaje si však vzhledem k množství dochovaných kusů zaslouhují alespoň dílčí doplnění, třetí kapitola je proto věnována počátkům krajkového pletení, háčkování, užívání skleněných perliček i základním vzorům. Poslední část příspěvku je již zaměřena na popis křestních čepečků uložených v etnografické sbírce pelhřimovského muzea. Zejména jako srovnávací materiál, ale také pro detailnější dokreslení vybraných témat byly používány čepečky uložené v Etnografickém oddělení Národního muzea (dále užíváno označení Etnografické oddělení NM).⁷

Cílem příspěvku je představit drobnou, nicméně cennou sbírku křestních čepečků z pelhřimovského muzea v širším kulturním a historickém rámci. Vzhledem k rozsahu textu však některá z podstatných témat, jako genderový aspekt či otázka regionální typologie zůstávají stranou.

Křestní oděv s kapucí

Doklady o pokrývce hlavy jakožto součásti dětského křestního oděvu pochází již ze středověku. Z výjevu na tzv. křestní míse Friedricha Barbarossy z 12. století je patrné, že bezprostředně po křtu byla ještě nahému dítěti na hlavu nasazena kapuce či čepička.⁸ Tato praxe vycházela z potřeby ochránit posvátné křížmo (*chrisma*), a zabránit tak příliš rychlému vypřechání svěceného oleje, který byl natřen dítěti na čelo. K tomuto účelu sloužil primárně pás⁹ (*chrismale*), známý jako tzv. vínek, případně

7 Děkuji také Etnografickému oddělení Národního muzea, kde poděkování patří zejména kurátorce lidového textilu, šperku a hraček Mgr. Monice Tauberové za přípravu podrobných podkladů pro badatelskou činnost i podnětné konzultace.

8 SEYDERHELM, Bettina: Die Bekleidung der Täuflinge. In: Seyderhelm, Bettina (ed.): *Tausend Jahre Taufen in Mitteleuropa*. Regensburg: Schnell & Steiner, 2006, s. 209.

9 Srov. SIEGEL, Carl Christian Friedrich: *Handbuch der christlich-kirchlichen Alterthümer I*. Leipzig: Ludwig Schuman, 1838, s. 401.

kus pevného lněného plátna označovaný termínem rouška či křížmo¹⁰ (*pannus chrisimalis*). Poslední uvedený název se ujal i pro bílou textilii či roucho, do nichž byl křtěnec ihned po křtu zahalen na znamení nevinnosti. Označení křestní košile s kapucí německým pojmem *chrysamhemd* tak jasně odkazuje na původní účel tohoto typu oděvu.¹¹

Na kapuci pláště býval vyšit kříž, který přímo přiléhal na místo pomazání svćeným olejem. S křížkem vyšitým zlatou nití se lze setkat již na kapuci křestní košilky/tuniky, která byla spolu s kalhotami odhalena v tumbě Břetislava II. v katedrále sv. Víta.¹² Jedná se o unikátní nález křestního oblečku, který je datován do poloviny 13. století, a patrně jde o import ze Španělska. Košilka je zhotovena z hedvábné tkaniny s krepovým efektem. Okraj kapuce, který lemoval obličej křtěnce, je dozdoben splétanou stužkou. Právě kapuce se zlatým křížkem

se stala určujícím prvkem při interpretaci oděvu, jenž byl označen za křestní.¹³ Popisovaná košilka se navlékala přes hlavu. V pramenech jsou nicméně doloženy převážně delší oblečky kabátového střihu.¹⁴

Křestní oděv tvořený otevřenou košilí, resp. pláštěm s kapucí byl nadále užíván po celý raný novověk. O používání uvedeného typu křestního oděvu v 17. a 18. století svědčí mimo jiné nařízení úřadů brojících proti jeho příliš zdobným

Obr. 1. Křest dítěte ve šlechtické rodině. Výřez z Žerotínského epitafu, 2. pol. 16. století. Národní památkový ústav – Územní památková správa na Sychrově, inv. č. OP02621.

10 Srov. s angl. Chrisome, Chrysom (blíže např.: NARES, Robert: *A Glossary, Or Collection Of Words, Phrases, Names, And Allusions To Customs, Proverbs, Etc.* London: R. Triphook, 1822, s. 86).

11 WACHE, Luise: *Die Täuflingstrachten in Österreich*, c. d., s. 20.

12 BRAVERMANOVÁ, Milena: Křestní obleček novorozence z tumbý knížete Břetislava II. v katedrále sv. Víta. In: Roháček, Jiří (ed.): *Epigraphica & Sepulcralia IV.* Praha: Ústav dějin umění AV ČR, 2013, s. 23–54.

13 Tamtéž, s. 43.

14 Srov. WACHE, Luise: *Die Täuflingstrachten in Österreich*, c. d., s. 69–70.

a nákladným podobám pořizovaných měšťany,¹⁵ kteří se inspirovali pojetím křestních výbav používaných na šlechtickém dvoře.

Přestože byly čepčky součástí křestního oděvu již od středověku a jejich vývoj probíhal paralelně s vývojem košil s kapucí, do jisté míry jejich užívání souviselo s proměnou křestního ritu. Nazí kojenci po ponoření do svěcené vody či později po polití hlavy i zad, byli obléknuti do bílé košile s kapucí. Po prosazení tzv. asperzního křtu, při kterém dochází pouze k symbolickému polití či postříkání hlavy dítěte, nemuseli být křtenci svlékáni a zůstávali zpravidla zavinuti do povijanu, sejmuta jim byla pouze čepička. Nelze určit přesné časové rozmezí, v jehož rámci se změna uskutečnila (odlišnosti regionální i konfesní), přesto je tento proces klíčový v souvislosti s proměnou celého křestního oděvu, potažmo s vývojem luxusních křestních souprav. U zavinutého novorozence zobrazeného na Žerotínském epitafu (datován asi k roku 1575), na který v souvislosti s oděním křtěnce upozorňuje Veronika Pilná, je zřejmé, že má dítě v čase křtu za temenem kapuci, jež je opatřena křížem i zdobnou výšivkou na okrajích.¹⁶ Asperzní forma křestního rituálu a s ní spojená možnost ponechat dítě zavinuté neznamenalá úplný zánik křestního oděvu s kapucí. Během raného novověku se však v katolických i protestantských regionech stále více prosazovalo užívání čepčku, který se stal nedílnou a současně nejreprezentativnější součástí svátečního křestního oděvu.

Křestní čepčky od raného novověku do 19. století

Křestní soupravy, potažmo křestní pokrývky hlavy vynikaly v raném novověku v prostředí šlechty a měšťanských elit luxusními materiály, zlatými a stříbrnými výšivkami, bohatými krajkami i rozmanitými netextilními aplikacemi. Nepochybně to byl právě reprezentativní oděv, jenž výrazně zvyšoval náklady na křestní obřad, který zejména u aristokracie býval pojímán jako velkolepá společenská událost.¹⁷ Vedle profesionálů se na výrobě a výzdobě jednotlivých oděvních součástí podílely také zručné služebné, či si je zhotovovaly samy šlechtičny, které svými dovednostmi mnohdy dosahovaly úrovně specialistů.¹⁸

Nákladnost a výjimečná zdobnost byly příznačné pro křestní soupravy užívané napříč společenskými vrstvami. Rodinami z nižších sociálních vrstev byla běžně využívána forma zápujčky. Službu provozovaly obvykle porodní báby, pro

15 SEYDERHELM, Bettina: Die Bekleidung der Täuflinge, c. d., s. 217.

16 PILNÁ, Veronika – BRAVERMANOVÁ, Milena – DVORÁČKOVÁ-MALÁ, Dana: Děti a odívání. In: Dvořáčková-Malá, Dana a kol.: *Děti a dětství: od středověku na práh osvícenství*. Praha: NLN, 2019, s. 522.

17 Blíže HOLÝ, Martin: Křest ve šlechtickém prostředí českých zemí na prahu novověku. *Historická demografie* 28, 2004, s. 15–33.

18 NACHTMANNOVÁ, Alena: *Mezi tradicí a módou. Odívání v Čechách od renesance k baroku*. Praha: NPÚ, 2012, s. 249.

keré představovala další z možností drobného přívýdělnku.¹⁹ Půjčovány bývaly zvláště honosné soupravy (nebo jejich dílčí části) a babičky se mnohdy obávaly jejich poničení. V příručce *Lehrbuch der Hebammenkunst* Friedricha Benjamina Osiandera z roku 1796 je uvedeno: „Porodní babičky, které na některých místech půjčují na křest podušky, ve kterých jsou děti neseny, nebo půjčují křestní soupravy, jsou však někdy rozmrzelé, když se jejich vlastní křestní soupravy příliš namočí od velkého množství vody.“²⁰ Dle autora však musí mít na paměti, že křest spojený s očistou je podstatnější než zachování „zbytečných a nepřiměřených ozdob“.²¹ Friedrich Benjamin Osiander zdůrazňuje preferenci jednoduchého bílého lněného šatu před starými přepychovými kusy z hedvábí a zlatých nití.

Zápůjčky mohl provozovat i samotný kostel či místní sbor; v protestantském Travemündenu zhotovila křestní oděvní součástky manželka faráře. Za poplatek byl půjčován aplikacemi bohatě zdobený přehoz z červeného sametu, který je datován k roku 1766. Ke stejnému kostelu pak patřil červený sametový křestní čepeček.²² V polovině 18. století k těmto účelům sloužily červené čepečky se stříbrnými krajkami z kostela v Amplebenu u Schöppenstadtu.²³

S výraznou zdobností a luxusem křestního oděvu se od středověku pojilo uplatnění symboliky nejen křesťanské, ale zejména ochranně magické. Snaha chránit dítě všemi prostředky vycházela primárně z představy jeho permanentního ohrožení nečistými silami, jež bylo v období mezi narozením a křtem zvláště silné. Nesmírně vysoká novorozenecká i kojenecká úmrtnost pochopitelně značně zvyšovaly tlak na uplatnění všech ochranných praktik. Jakožto způsob ochrany bylo v souvislosti s oděvem nejmenších dětí patrně nejpodrobněji zkoumáno pevné zavínování do povijanu. Nicméně i slavnostní oděv určený k přijetí první svátosti, tedy křesťanskému aktu par excellence, mnohdy odkazoval na synkretické pojetí oficiální věrouky a magického myšlení.

V případě křestních čepečků lze sledovat ochranné strategie nejen ve zdobných prvcích zhotovených výšivkou či aplikacemi, ale také v použitých barvách a materiálech. V této souvislosti bývají zmiňovány prvky červené, sloužící jako prevence ataku démonických bytostí, působení nečistých sil či uhranutí. Samotné podkladové textilie bývaly rozmanitých barev i vzorů (důvodem je nepochybně běžné využívání textilií a ústřížků ze starších svátečních oděvů), červená se uplatňovala zejména u stuh (navrapené formy, kokardy apod.), prýmků, sklíček a korálků. V případě čepečků uložených v Etnografickém oddělení NM však červené elementy (s výjimkou chodských karkulek) zdaleka

19 ZÍBRT, Čeněk: O dětské karkulce a křticím vínku. *Český lid* 24, 1924, č. 10, s. 370–371.

20 OSIANDER, Friedrich Benjamin: *Lehrbuch der Hebammenkunst*. Göttingen: Rosenbusch, 1796, s. 656.

21 Tamtéž, s. 656–657.

22 SEYDERHELM, Bettina: *Die Bekleidung der Täuflinge*, c. d., s. 215.

23 Tamtéž, s. 215.

nedominují. V tomto kontextu je nicméně nutné chápat čepečky pouze jako jednu ze součástí souboru křestního oděvu, ochranná barva se tak mohla objevit na jiných dílech. Červeně bývaly zpravidla vyšívány povijany či křestní vínky.

Rudý prvek představovaly také drobné české granáty či jejich skleněné imitace.²⁴ Minerálu byla přisuzována zvláštní profylaktická moc, která se postupně přenášela také na jeho náhražky.²⁵ V souvislosti s uplatněním pravého pyropu na křestních čepečcích bývají citovány pasáže z textů věnovaných Chodsku. Jan František Hruška popisuje chodskou karkulku jako tvrdou se zlatým vyšíváním, zdobenou dracounem i korálky, která bývala „druhdy i granáty zdobená“.²⁶ Červené skleněné korálky, které polodrahokamy postupně nahradily, stále více plnily funkci estetikou a mnohdy dominovaly v kompozicích tvořených množstvím foukaných perliček, skleněných trubiček, barevného rokaje, flitrů a bullionu.²⁷

Menší broušené skleněné korálky, nezřídka jen obtížně rozeznatelné od pravých kamínků, se na čepečcích zpravidla umísťovaly do středu hvězdic či květů, a to především u drahých zlatých či stříbrných čepců.

Jako způsob ochrany novorozence lze chápat také užití kovových prvků na křestním oděvu. Čepečky byly vyšívány dracounovou nití a pokrývány dracounovou paličkovanou krajkou nejen z důvodu vizuální působivosti, ale právě pro jejich protektivní potenciál. Převážně florální zlaté i stříbrné výšivky, kovové krajky, plíšky, bullion, flitry a kuličky jsou v případě karkulek z Etnografické sbírky Národního muzea (dále Etnografická sbírka NM) užity na daleko vyšším počtu exemplářů než prvky červené barvy. Překrývání okrajů a švů dracounovou krajkou je typické pro křestní čepečky napříč Evropou. Mnohdy kovová krajka představovala jediný zdobný prvek na jinak jednoduchém, byť z luxusního materiálu zhotoveném, čepečku. Nezřídka ladila s vytkávaným stříbrným či zlatým vzorem použité tkaniny, jak je vidět kupříkladu na dívčím čepečku ze sbírky The National Museum of Denmark.²⁸ Širokými pásy stříbrné paličkované krajky je opatřen korálově oranžový čepeček z 19. století uložený ve skanzenu Roscheiderhof v německém Konzu. Exemplář je zajímavý především našitými kovovými plíšky, které nepochybně plnily roli amuletu či talismanu.²⁹

Z hlediska ochrany novorozence nešlo pouze o použité materiály, barvy a konkrétní motivy, ale také o umístění vybraných symbolů. Dle Luise Wache není

24 Blíže KŘÍŽOVÁ, Alena: Český granát a jeho imitace v lidové kultuře. In: Hanus, Radek – Selucká, Alena – Stöhrlová, Pavla (eds.): *Český granát: historie, identifikace a zpracování v kontextu muzejních sbírek*. Brno: Technické muzeum, 2019, s. 163.

25 Blíže TORMYŠEVA, Julija: *Aplikace z korálků na lidovém textilu*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav etnologie, 2018, s. 115.

26 HRUŠKA, Jan František: „Křtiny dou!“ *Český lid* 5, 1896, s. 239.

27 TORMYŠEVA, Julija: *Aplikace z korálků na lidovém textilu*, c. d., s. 115.

28 MATHIASSEN, Tove Engelhardt: Protective Strategies and Emotions Invested in Early Modern Danish Christening Garments, c. d., s. 219. <https://doi.org/10.1080/14759756.2016.1139386>

29 Dostupné z: <https://nat.museum-digital.de/singleimage?imagenr=621786&noiiif=1> (cit. 1. 2. 2023).

náhodou, že se tyto prvky objevovaly v oblasti nad čelem dítěte, tedy v místě čelní fontanely (*fonticulus frontalis*). Jedná se o největší ze všech čtyř druhů těchto měkkých míst na hlavě novorozence, je hmatatelná a současně viditelná. Citlivé místo vyžadovalo zvláštní symbolickou ochranu. U některých trojdílných čepců se v přední části prostředního dílu nachází vyšitý křížek přes tvrdý podklad. Jedná se kupříkladu o hedvábné čepčky z Královéhradecka. Hana Bretová upozorňuje na zajímavý vývoj křesťanského symbolu a jeho zakomponování do motivu připomínajícího květ uzavřený do věnečku.³⁰ Na měkkých čepčích křesťanské symboly k vidění nebývají, jednu z výjimek tvoří tylový čepček rovněž z východních Čech, u něhož je nad čelem umístěn christogram s křížkem a srdcem.³¹

Pletené a háčkové čepčky

Pod vrchním zdobeným čepcem (*bonnet, überhauben*) kojenci nosívali čepček spodní (*béguin, unterhauben*), který býval zhotoven z jemné seprané lněné látky. Vrstvení pokrývek sloužilo jak k ochraně drahého čepce před znečištěním, tak k zabezpečení dítěte před chladem. Přílišné zateplování hlavy kojenců nicméně kritizoval německý lékař Christian August Struve v příručce vydané poprvé roku 1798.³² Pokrývky podle něj „zvyšují hromadění šťáv v hlavě“, způsobují vyrážky, bolest zubů, rýmu, kašel i ušní infekce.³³ Christian August Struve navazoval na některé z myšlenek Jeana-Jacquesa Rousseaua, který vedle těsného zavínání povijanem odsuzoval také nasazování tuhých čepců dětem záhy po narození.³⁴ Nicméně vrstvení zůstávalo běžnou praxí hluboko do 19. století, kdy se začaly velmi intenzivně prosazovat čepčky pletené a háčkové. Čepčky z jemné bílé příze sloužily nejen jako spodní, ale díky své zdobnosti také jako čepčky sváteční nebo křesťní.

V 18. století se na jednu stranu mohutně rozvíjela tovární produkce pletených výrobků, venkovská ruční práce pomalu upadala a udržovala se převážně v chudých rodinách. Na druhou stranu se pletení stalo módou mezi dámami z aristokratických kruhů. V salónech se pletly drobné dekorativní předměty, které měly vypovídat o schopnostech zhotovitelek. V průběhu 19. století vznikla na téma ruční pletení řada publikací a současně i mnoho článků v populárních módních časopisech. Mnozí si plátky předpláceli, jiní si je půjčovali, díky tomu se návody a vzory mohly rychle šířit.³⁵

30 BRETOVÁ, Hana: Lidový oděv a textilie při narození a křtu dítěte, c. d., s. 43.

31 Národní muzeum, Etnografické odd., inv. č. H4-98176.

32 STRUVE, Christian August: *Über die Erziehung und Behandlung der Kinder in den ersten Lebensjahren*. Hannover: Hahn, 1803.

33 Tamtéž, s. 186–187.

34 ROUSSEAU, Jean-Jacques: *Emil čili o vychování. O životě, názorech a spisech Rousseauových*. Praha: Nakladem dědictví Komenského, 1910, s. 14.

35 SUEUR LE, Marie: Techniky výroby předmětů z perliček. In: Hrušková, Kateřina – Růžičková Jaroslava (eds.): *Okouzlení perličkami*. Jablonec nad Nisou: Muzeum skla a bižuterie, 2015, s. 38.

V roce 1800 Johann Friedrich Netto ve spolupráci s pletařem Fridrichem Leonhardem Lehmannem vydali v Lipsku *Die Kunst zu Stricken in ihrem ganzen Umfange*.³⁶ Již tato příručka obsahuje detailní popis výroby dětských čepiček, jejichž dýnko je tvořeno hvězdou. Právě hvězda se stala typickým znakem novorozeneckých a kojeneckých čepiček pletených převážně krajkovými vzory. Bílé krajkové pletení se objevilo v závěru 18. století a okamžitě se stalo velmi populárním. Publikace obsahující krajkové vzory pro ruční pletení se masově šířily, postupně se v příručkách začaly objevovat také předlohy vzorů háčkových. Ve 40. letech vznikly první vzorníky skotské autorky Jane Gaugin, která v manuálu *Lady's Assistant in Knitting, Netting and Crochet*³⁷ prezentuje krajkové vzory pro tvorbu dětských čepiček a dýnek. Také z dalších příruček a vzorníků z 19. století je patrné, že čepičky a další kojenecké oděvní součástky patřily do základního rejstříku pletených a háčkových výrobků.³⁸

V rámci evropského prostoru představuje háčkování ve srovnání s pletením daleko mladší techniku. Ačkoli zde existují doklady o používání háčků již v raném novověku, jako způsob ručního zhotovování samostatných výrobků se háčkování začalo významněji rozvíjet až v první třetině 19. století. Nákresy jemným krajkovým vzorem pleteného i háčkovaného čepičku s typickými okrouhlými dýnky obsahuje příručka z roku 1849 s názvem *The lady's album of fancy work*.³⁹

Pletení na jehlicích bylo v českých zemích od středověku známou technikou a od raného novověku již doložitelně rozvinutým řemeslem.⁴⁰ Bílé krajkové pleteniny se však začaly objevovat až v první polovině 19. století v městském prostředí. Rychle pronikaly také do lidového oděvu, přičemž v případech punčoch lze sledovat i regionální rozdíly ve vzorování.⁴¹ Novým technikám a vzorům se učily dívky ve školách za pomoci tzv. industriálních učitelek,⁴² současně vznikaly tisoviny a publikace týkající se ručních prací.

Také v českých zemích patřily mezi nejčastěji vyráběné oděvy zhotovované krajkovým pletením kojenecké karkulky, a to asi od třicátých let 19. století. Jitka Staňková uvádí Klatovsko jako oblast jejich zvýšeného výskytu, nicméně,

36 NETTO, Johann Friedrich – LEHMANN, Friedrich Leonhard: *Die Kunst zu Stricken in ihrem ganzen Umfange*. Leipzig: Voss und compagnie, 1800.

37 GAUGIN, Jane: *Lady's Assistant in Knitting, Netting and Crochet*. London: Ackermann and Co., 1842.

38 Z nejslavnějších např. MEE, Cornelia: *Mee's companion to the work-table*. London: D. Bogue, 1845; RIEGO DE LA BRANCHARDIÈRE, Eléonore: *The Knitting Book*. London: Simpkin, Marshall and Co., 1845.

39 *The lady's album of fancy work*. London: Grant and Griffith, 1849.

40 Blíže ODSTRČILOVÁ, Sylvie: Stručná historie pletení s přihlédnutím k českým zemím. In: Hřibová, Martina (ed.): *Sborník semináře historie odívání*. Zlín: Tigris, 2016, s. 73–91.

41 STAŇKOVÁ, Jitka: Lidové pletení v českých zemích. In: Kouřimský, František: *Studie o lidové umělecké výrobě 6*. Praha: Výzkum. ústav výrob. družstevnictví, 1975, s. 58, 65, 76.

42 DRÁPALOVÁ, Lenka – TICHÁ, Jitka: *Jak jde kroj, tak se stroj. Katalog expozice o tradičním odívání na Valašsku*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 2017, s. 27.

jak sama doplňuje, pletly se hojně jak v Čechách, tak na Moravě,⁴³ a to nejen ve městech, ale i na venkově. K jejich výrobě byla doporučována jemná bílá příze, případně nit a současně řidší forma pletení než u punčoch.⁴⁴ K okraji lemujícímu obličejovou část bývala přišívána úzká, lehce nabíraná krajka (tzv. rysek)⁴⁵, mnohdy i strojová. K zavazování pod bradou zpravidla sloužily bílé bavlněné tkalice, případně hedvábné stuhu.

Čepečky byly pleteny v nepřeberném množství vzorů, v příručkách souhrnně označovaných jako dírkované, prolamované či prolámané. Velmi často se objevovaly do pruhů uspořádané drobné florální (dobově označované jako stromečkové, větvičkové, rozmarýnkové, ratolístkové, hroznové, tulipánové) či geometrické motivy (trojúhelníčky, obdélníčky apod.), rozmanité klikatky, vějířky, pecičky, diamantové vzory.⁴⁶ Na základně motivu pak byl odvozován název pro karkulku samotnou (esíčková, hrášková apod.).⁴⁷

Samotné krajkové vzory působily zpravidla velmi působně, nicméně sváteční pokrývky byly navíc podkládány hedvábím různých barev, doplňovány o hedvábné stužky s mašličkami, skládané kokardy a růžice. Nejzdobnější variantu představovaly karkulky s vplétanými skleněnými perličkami nejmenší velikosti (rokaj).⁴⁸ Tento způsob dekorování pletených výrobků se v Evropě začal objevovat v závěru 18. století a v období *biedermeieru* dosáhl neobyčejné popularity. Předlohy rozmanitých variant perličkového pletení se opět šířily prostřednictvím tiskovin, a právě díky nim: „[...] byly v různých částech Evropy vyráběné téměř identické kusy nebo barvené varianty stejných vzorů.“⁴⁹ Motivy, které byly korálky vplétány, se uplatňovaly na populárních váčcích na peníze. Přestože v případě váčků pokrývaly korálky celou plochu (jednalo se o pletení z perliček, nikoli s perličkami), lze na nich pozorovat typické květinové věnečky, pásy, bordury, a především hvězdice (tvořící dna váčků), které se staly základním rysem křestních a kojeneckých pletených čepečků. Také na háčkových karkulkách se perličky objevovaly, nicméně v daleko menší míře.

Na rozdíl od pletených čepečků byly háčkové zhotovovány ze silnější bavlněné příze, působily zpravidla hrubším dojmem, nestávaly se tak předmětem prodeje. V domácnostech je nezřídka háčkovaly děti, které se s novými vzory a technikami seznámily ve škole.

43 STAŇKOVÁ, Jitka: Lidové pletení v českých zemích, c. d., s. 42.

44 PROKŠOVÁ, Marie: *Pletení*. Praha: Fr. A. Urbánek, 1874, s. 99.

45 TAUBEROVÁ, Monika: *Lidové kroje. 1 díl, Čechy*. Praha: Národní muzeum, 2020, s. 70.

46 Blíže STAŇKOVÁ, Jitka: Lidové pletení v českých zemích, c. d., s. 42; ZÍBRT, Čeněk: O dětské karkulce a křticím vínku. *Český lid* 24, 1924, č. 10, s. 369–370.

47 ZÍBRT, Čeněk: O dětské karkulce a křticím vínku, c. d., s. 369–370.

48 Tamtéž, s. 370.

49 HRUŠKOVÁ, Kateřina: Úvodem. In: Hrušková, Kateřina – Růžičková Jaroslava (eds.): *Okouzlení perličkami*. Jablonec nad Nisou: Muzeum skla a bižuterie, 2015, s. 27.

Křestní a kojenecké čepčky z etnografické sbírky pelhřimovského muzea

Sbírka obsahuje šestadvacet křestních a kojeneckých čepčků. Cílem předkládané kapitoly není detailně popsat každý z nich. Vybrané čepčky jsou rozebírány spíše s ohledem na konkrétní oblasti či problémy, které dokumentují.

Počátek užívání brokátových křestních čepčků je kladen asi do poloviny 18. století. Ve sbírce pelhřimovského muzea se dochovaly čtyři karkulky z této těžké hedvábné tkaniny, jejichž vznik je dle evidenčních záznamů datován do století devatenáctého, případně do jeho první poloviny. Chybí-li původní dokumentace, pak přesnější dobové zařazení může komplikovat hned několik faktorů. Jeden z nich představuje v literatuře hojně zmiňovaná výroba čepčků ze starších kusů svátečních oděvů. Stáří použité tkaniny tak nemusí odpovídat době vzniku čepčku. Běžně byly využívány zbytky sukni, zástěr, šněrovaček apod. Z tohoto pohledu je zajímavý čepček z 1. poloviny 19. století zdobený saténovou mašlí a tylovou krajkou.⁵⁰ Přestože se na první pohled jedná o karkulku klasického trojdílného střihu, přičemž jednotlivé díly jsou obligátně odděleny kovovou paličkovanou krajkou, je sestavena hned z několika druhů brokátu, jež se liší vzorem a částečně také barevností. Kombinace je však natolik dobře zvolená, že při zběžném pohledu tato skutečnost není nijak nápadná. Čepček je dokladem šetrnosti a schopnosti upotřebit i ty nejmenší kousky a ústřížky cenných látek při zhotovování nových oděvních součástí. Byť byl brokát na Pelhřimovsku na pomezí 18. a 19. století používán u živůtků i ženských čepců, stále patřil mezi nejdražší textilie. Zmíněný postup výroby, při němž docházelo k plnému využití zbytků luxusnějších materiálů, byl běžný, nicméně popsaný křestní čepček se jeví v tomto ohledu jako poměrně unikátní.

Další ze skupiny brokátových karkulek představuje šestidílný čepček datovaný asi do poloviny 19. století (Obr.1).⁵¹ Žlutý podklad je vytkáván zlatou nití a pestrobarevným květinovým vzorem. Zlatá dracounová krajka překrývá všechny švy a na týlu tvoří hvězdičičku či rozetu. Luise Wache chápe tento typ ornamentu nikoli jako důsledek použité techniky, ale jako záměrně vytvořený motiv, chránící před atakem démonických bytostí. Zdobný a současně ochranný motiv se vyskytuje nejen na pokrývkách brokátových, ale také hedvábných. Logicky ke spojení kovových krajk dochází u čepčků šestidílných, avšak kupříkladu trojdílný čepček ze zlatého brokátu z Linze je pošíty kovovými krajkami tak, aby hvězdičička v týlní části vytvářela navzdory tomu, že nemohou kopírovat linie švů.⁵²

Nejluxusnější variantu křestních oděvních součástí představují čepčky zlaté, případně stříbrné. V pelhřimovském muzeu je uložen trojdílný čepček

50 Muzeum Vysočiny Pelhřimov, inv. č. T957.

51 Muzeum Vysočiny Pelhřimov, inv. č. T962.

52 WACHE, Luise: *Die Täufingstrachten in Österreich*, c. d., s. 73.

Obr. 2. Brokátový šestidílný křestní čepeček, polovina 19. století. Muzeum Vysočiny Pelhřimov, inv. č. T962. Foto H. Zrno Vondrů.

z první poloviny 19. století z brokátu, na němž je zlatými nitěmi vytkán motiv plátkových květů (Obr. 2).⁵³ Švy i okraj obličejové části jsou překryty zlatými paličkovanými krajkami, tvořenými dracounovou nití a lamelami, zapracovanými do vějířovitého motivu.⁵⁴ Postranní díly jsou opatřeny florální plastickou výšivkou ze stříbrného i zlatého bullionu a rozmanitých typů ražených plíšků. V temenní a týlní části středního pruhu jsou vyšity kytičky z bullionu, flitrů, kovových kuliček. Středy dvou květů tvoří malé rudé sklíčko připomínající český granát. Přestože čepeček nese všechny výše diskutované ochranné prvky, je třeba na něj pohlížet v kontextu ženských zlatých dýnkových čepců (zlatohlavů), které byly užívány ženami z vyšších sociálních vrstev venkova i měst po celém území českých zemí, na Horácku byly nicméně zvláště oblíbené.⁵⁵

Naproti tomu brokátová karkulka je prostá jakýchkoli zdobných prvků vyjma florálního motivu vytkávaného na látce.⁵⁶ V tomto případě jde zřejmě o druhot-

53 Muzeum Vysočiny Pelhřimov, inv. č. T959.

54 MERTOŮVÁ, Petra a kol.: *Výšivka, krajka a aplikace na tradičním oděvu*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2013, s. 148–149.

55 KRÍŽOVÁ, Alena: *Český granát a jeho imitace v lidové kultuře*, c. d., s. 167.

56 Muzeum Vysočiny Pelhřimov, inv. č. T953.

Obr. 3. Zlatý křestní čepček, 1. pol. 19. století. Muzeum Vysočiny Pelhřimov, inv. č. T959.
Foto H. Zrno Vondrů.

né využití interiérové textilie. Přestože se na všech částech nachází vytlačené rýhy, jež jsou zřejmě pozůstatkem po stuze či prýmku, není jisté, zda byl čepček skutečně používán jako křestní. Režné plátno, kterým je podloženo, nese stopy častého užívání. Současně je čepček velmi drobný, jistě byl určen novorozenci.

Termínem křestní lze však s jistotou označit trojdílný hedvábný čepček smetanové barvy (Obr. 3).⁵⁷ Švy spojující jednotlivé díly i přední lem jsou pokryty paličkovanou dracounovou krajkou. Obě líčka i středový pruh zdobí křížky tvořené našitou kovovou lamelou, které jsou doplněny o výšivku z modrého a růžového hedvábí takovým způsobem, že celý motiv připomíná hvězdu. Každá z hvězd je obklopena několika drobnými hvězdičkami vyšívanými oranžovorůžovou hedvábnou nití. Lze předpokládat, že lem obličejové části byl zdoben krajkou (patrné stopy po odpárání). Současně se úzká paličkovaná krajka nachází na téměř identickém čepčku, dnes uloženém v Etnografickém oddělení NM.⁵⁸ Karkulka ze sbírky NM se odlišuje právě pouze uplatněním krajky a dále barvou výšivky. Velké i malé hvězdy jsou provedeny výhradně oranžovorůžovou nití. Na obou předmětech se nachází v temenní části pozůstatek vzoru, který dnes již není

57 Muzeum Vysočiny Pelhřimov, inv. č. T955.

58 Národní muzeum Praha, Etnografické odd., inv. č. H4-28975.

z důvodu vylámaní křehkých lamel i poškození hedvábných nití rozpoznatelný. Dle evidenčního záznamu náležícímu k čepečku z pelhřimovské sbírky pochází karkulka z Chvojnova, z malé obce nacházející se asi 5,5 km od Pelhřimova, konkrétně od paní Šenkýřové z čp. 12. Karta k předmětu ze sbírky NM žádné bližší údaje o způsobu nabytí neobsahuje, nicméně lze usuzovat na stejný původ. Tento druh specificky dekorovaných čepečků byl zřejmě určen k prodeji. Datovány jsou dle dostupných záznamů do 19. století, přesněji do jeho druhé poloviny.

Ze stejného období zřejmě pochází růžový hedvábný čepeček, podšitý bílým damaškem s jemným vzorkem a po celém obvodu lemovaný úzkou bílou krajkou.⁵⁹ Jak bylo uvedeno zejména v souvislosti se zlatou karkulkou, dracounové nitě se na křestních pokrývkách objevovaly v řadě provedení, byly součástí kovových krajek, uplatňovaly se u vytkávaných motivů na brokátových tkaninách i u výšivek. Na růžovém hedvábném čepečku je několik tenkých dracounových nití (tvořených vždy duší s hustě ovinutou kovovou lamelou)⁶⁰ spojeno do kroucených šňůr pokrývajících švy trojdílného čepečku. Křestní karkulka je dále zdobena modrou hedvábnou stuhou, která je vedena přes obě postranní části a na temeni je poskládána do mašle.

Hned několika stuhami je opatřen fialový, zřejmě taftový čepeček datovaný do první poloviny 19. století (Obr. 4).⁶¹ Na kokardu z modré stuhy, jež je současně použita k překrytí švů, je našita menší růžice sytě růžové barvy. Skládanou stužkou stejného odstínu je proložena nařasená tylová náběrka lemující obličejovou část karkulky. V tylní části se nachází další stuhy, jedna v barvě čepečku a druhá, tvořící mašli na samém zadním okraji, v bílé barvě. Na všech dílech se nachází výšivky z bullionu, flitrů, zelené a žluté vlny. Strany čepečku zdobí velké květy, přičemž z jejich středových částí již aplikace odpadly.⁶² Karkulka působí poměrně eklektickým dojmem, je tedy možné, že v průběhu užívání byly některé části postupně doplňovány. Jednotlivé komponenty pak mohou být odlišného stáří, což je pro křestní čepečky děděné a užívané po několik generací poměrně typické.

Jeden z nejzajímavějších čepečků sledované sbírky pochází asi z druhé poloviny 19. století. Jedná se o pokrývku kulovitého tvaru sestavenou ze šesti dílů žlutého hedvábí (Obr. 5).⁶³ Textilie je zřejmě ručně prošívána do drobných kosočtverců. Mezi režným plátnem tvořícím podšívku a hedvábnou tkaninou je

59 Muzeum Vysočiny Pelhřimov, inv. č. T958.

60 MERTOŮVÁ, Petra a kol.: *Výšivka, krajka a aplikace na tradičním oděvu*, c. d., s. 178.

61 Muzeum Vysočiny Pelhřimov, inv. č. T954.

62 Do středu větších květů vyšitých z bullionu bývala často vsazována sklíčka či kulatá zrcátka.

63 Muzeum Vysočiny Pelhřimov, inv. č. T961.

Obr. 4. Hedvábný křestní čepiček, 19. století. Muzeum Vysočiny Pelhřimov, inv. č. T955.
Foto H. Zrno Vondrů.

zřejmě vatová výplň.⁶⁴ Všechny švy i okraje jsou překryty velmi úzkými prýmkami, na spoji švů, tedy na vrcholku čepičku, je připevněna malá bambulka.

Měkké dýnkové pokrývky hlavy ve sbírce reprezentuje smetanově bílý čepiček,⁶⁵ zhotovený z jednoho dílu látky, tvořící celek s hedvábnou košílkou.⁶⁶ Základem čepičku je v tylé jemně nabíraná hedvábná textilie s našitým květem uprostřed.

Temenní pruh je tvořen krajkou, jejíž okraje jsou zdobeny po obou stranách tenkými saténovými stužkami. Nad čelem jsou ze stejného typu bohatě naskládaných stužek vytvořeny tři květy. Po celém obvodu je pokrývka lemována tylovým volánem. Velmi podobného stříhu je například saténový čepiček pocházející ze středních Čech, uložený v depozitáři Etnografického oddělení NM.⁶⁷ Obě pokrývky hlavy pochází z druhé poloviny 19. století a reprezentují oděvní součástky zhotovené pod vlivem městské módy, což se projevuje nejen

64 Ve sbírce Etnografického oddělení NM je uložen prošívaný živůtek (inv. č. H4-NČ-2691), který prokazatelně vatovou výplň obsahuje.

65 Muzeum Vysočiny Pelhřimov, inv. č. T500 b.

66 Muzeum Vysočiny Pelhřimov, inv. č. T500.

67 Národní muzeum Praha, Etnografické odd., inv. č. H4-103508.

Obr. 5. Taftový křestní čepiček, 1. pol. 19. století. Muzeum Vysočiny Pelhřimov, inv. č. T954. Foto H. Zrno Vondrů.

v unifikovaném střihu, ale především v barvě. Ve druhé polovině 19. století se i na čepičkách stále častěji objevují odstíny bílé. V této době se rovněž stávají populárními čepičky s kabátky zhotovované z tylu. Jemný materiál bývá zdoben vyšívánými či vytkávanými ornamenty (geometrické či florální motivy), stuhami, krajkami a volány. Jen zřídka zde našly uplatnění netextilní aplikace. Zpravidla bývaly podkládány hedvábím, saténem, později bavlnou. U tylového čepičku, který je součástí pelhřimovské sbírky, je podklad hedvábný.⁶⁸ Zdobné prvky zde představují našité růžové a bílé stuchy a nabíraná tylová krajka lemující okraje. Velmi podobným dojmem jako čepičky tylové působí pokrývky vytvořené ze strojové krajky, které byly rovněž podkládány různými druhy textilií. Etnografické oddělení NM disponuje čepičkem zhotoveným na Pelhřimovsku (konkrétně ve Veselém u Počátek) v roce 1881,⁶⁹ jenž je podložen růžovým organýtýnem. Zdoben je vedle sámků z tylu také sytější fialovou hedvábnou stužkou, z níž je na temeni vytvořen květ.

⁶⁸ Muzeum Vysočiny Pelhřimov, inv. č. T956.

⁶⁹ Národní muzeum Praha, Etnografické odd., inv. č. H4-66863. Dle evidenčního záznamu čepiček zhotovila Františka Vaňková, rozená Plůtová, pro své děti.

Obr. 6. Hedvábný prošíváný křestní čepceček, 2. pol. 19. století. Muzeum Vysočiny Pelhřimov, inv. č. T961. Foto H. Zrno Vondru.

Zmínit je třeba také čepcečky, které svou výzdobou odkazují na horácké, či přímo pelhřimovské krojové součásti. První z nich, uložený v Etnografickém oddělení NM, pochází z první poloviny 19. století.⁷⁰ Je ušit z bílého atlasu, zdoben bordurou, pomněnkovými kvítky a hvězdici na dýnku. Výšivky jsou provedeny zlatým dracounem, flitry a bullionem. Svým střihem připomíná měkké horácké čepce.⁷¹ Druhým je dýnkový bavlněný čepceček z 1. poloviny 20. století, zdobený bílou dírkovou výšivkou.⁷² Zatímco atlasový čepceček sloužil jako křestní, bavlněný byl zřejmě určen k běžnému nošení.

Poslední velkou skupinu ve sledované sbírce představují čepcečky pletené a háčkované. Nejvýraznějším zástupcem je nepochybně čepceček pletený z bílé bavlněné příze v krajkovém vzoru březových lístků zdobený drobným barevným rokajem (Obr. 6).⁷³ Dýnko tvoří osmicípá hvězda vyplétaná zlatavými korálky, zbylý prostor zaplňuje řada jednotlivých skupin korálků (po čtyřech) stejné barvy. Dýnko je lemováno pruhem bohatě vyplétaným korálky

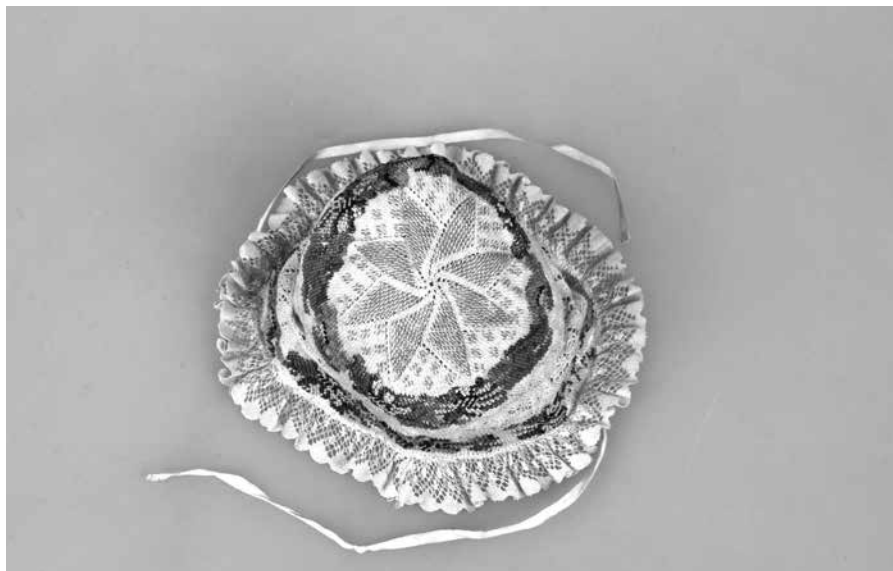
70 Národní muzeum Praha, Etnografické odd, inv. č. H4-24908.

71 BRETOVÁ, Hana: Lidový oděv a textilie při narození a křtu dítěte, c. d., s. 45.

72 Muzeum Vysočiny Pelhřimov, inv. č. T976.

73 Muzeum Vysočiny Pelhřimov, inv. č. T960.

Obr. 7. Pletený křestní čepceček zdobený rokajem, 2. pol. 19. století. Muzeum Vysočiny Pelhřimov, inv. č. T960. Foto H. Zrno Vondrů.

do ornamentu plátkových květů v několika odstínech červené, modré a zelené a žluté barvy. Stejný motiv je uplatněn na druhém pásu s korálky, který je veden po obvodu přední části čepce, na něj již navazuje nabíraná paličková krajka. Součástí čepcečku jsou také hedvábné stuhy na zavazování. Jak technika zpracování, tak ornament čepcečku vychází z dobové městské módy, čerpající ze zahraničních předloh. V důsledku těchto vlivů dochází ke značné unifikaci, proto se s velmi podobnými kojeneckými čepcečky lze setkat v řadě evropských zemí. Jak již bylo uvedeno, způsob výzdoby, a to včetně typické hvězdy, je možné pozorovat na mnoha dalších, v období *biedermeieru* velmi oblíbených, výrobcích (ženské čepce, sáčky na peníze apod.). Vzhledem k tomu, že skleněnými korálky vyplétané čepcečky musely být svým nositelům velmi nepohodlné a současně byly náročné na údržbu, nepochybně sloužily jako sváteční, či přímo křestní.

Přestože na jehlicích pletené i háčkové čepcečky prosté jakýchkoli textilních ozdob a aplikací byly mnohdy součástí křestního oděvu, z velké většiny se nepochybně jednalo o běžně užívané kojenecké pokrývky hlavy. Etnografická sbírka pelhřimovského muzea obsahuje sedm čepcečků z jemné bílé či smetanové bavlněné příze pletené do vzdušných krajkových vzorů. Mnohé z těchto vzorů

Obr. 8. Pletený křestní čepček, 1. pol. 20. století. Muzeum Vysočiny Pelhřimov, inv. č. T975. Foto H. Zrno Vondrů.

jsou dodnes běžně používané. Jedná se kupříkladu o vzor dvojitých draků, malých svíček, vějířů či zvonečků v síti. Vyjma čepčku, jehož dýnko je tvořeno rozetou s dírkovaným vzorem uspořádaným kolem středové části (Obr. 7)⁷⁴, jsou dýnka tvořena zpravidla osmi, ale i dvanácticípou hvězdou. Jediný čepček je upleten patentovým vzorem soustředěným do pruhů, jež vychází z malého kulatého dýnka.⁷⁵ Po obvodu je zdoben lemem z obloučků.

Poslední skupinu představují pokrývky háčkované, zastoupené třemi exempláři. Na základě velikosti i zdobnosti lze usuzovat, že čepček zhotovený ve vzoru dlouhých sloupků uspořádaných do kytiček a doplněný kytičkou ze skládané světle modré stuhy, mohl být užíván jako křestní.⁷⁶ Ať již jde o čepěčky pletené či háčkované, datovány jsou do samého závěru 19., častěji však první poloviny 20. století. To platí také pro jediný čepček vytvořený kombinovanou technikou háčkování a drhání.⁷⁷

74 Muzeum Vysočiny Pelhřimov, inv. č. T975.

75 Muzeum Vysočiny Pelhřimov, inv. č. T972.

76 Muzeum Vysočiny Pelhřimov, inv. č. T971.

77 Muzeum Vysočiny Pelhřimov, inv. č. T301 b.

Závěr

Jak je patrné zejména z ikonografických pramenů, již ve středověku hlavička kojence nezůstávala bez pokrývky, dítě bylo buď zabaleno do plenky a ovinuto povijanem takovým způsobem, že textilie překrývaly i hlavu, nebo mu byla oblečena těsně přiléhající čepička. Nešlo pouze o opatření z důvodu prochládnutí či domnělého formování těla, povijan spolu s pokrývkou hlavy sloužily jako ochrana proti nečistým silám, ohrožujícím jak matku v šestinedělí, tak nemluvně. U křestních čepiček se tato ochranně-magická funkce udržela až do 19., případně počátku 20. století. Nejčastěji bývá v tomto kontextu uváděno uplatnění červené barvy, nicméně u sledovaných souborů křestních čepiček, pocházejících převážně z 19. století z českých oblastí, se vyjma čepiček chodských objevuje červená poměrně zřídka. Daleko ve větší míře lze na karkulkách pozorovat prvky kovové (dracounové výšivky, krajky, vetkávané zlaté či stříbrné nitě, kuličky, bulliony, ražené plíšky či flitry), jejichž účel nebyl pouze dekorativní. Víra v apotropajní moc kovů se v případě ochrany novorozence odrážela v celé řadě praktik a rituálů (kovové předměty a mince do kolébky, do koupele, do peřinky, za povijan apod.). Kovovou nití či lamelou je na některých karkulkách vyšit křížek, který je následně dotvořen do tvaru květu či hvězdy.

Vedle funkce ochranné plnily čepičky především roli reprezentativní. Již v raném novověku platily vrchní karkulky nasazované na lněné měkké čepičky spodní za nejdobnější část kojeneckého oděvu. Nejsvátečnější a nejdražší variantu představovaly právě čepičky křestní, které byly pevnou součástí křestního oděvu, a to zejména od doby, kdy se začala uplatňovat asperzní forma křtu. Děti nadále nemusely být v kostele celé svlékány, před obřadem jim byl pouze sejmuto čepiček, který byl záhy opět nasazen. Čepičky z luxusních materiálů podobně jako další části křestní soupravy bývaly často půjčovány, a to především od porodních bab, pro které tato služba představovala další z možností drobného přivýdělku.

Muzeum Vysočiny Pelhřimov vlastní nepříliš rozsáhlou sbírku, která nicméně obsahuje karkulky mnoha rozmanitých typů a forem. Lze zde vidět čepičky trojdílné i šestidílné, brokátové s dracounovými krajkami, hedvábné, tylové, pletené, háčkované. Jeden z exemplářů je drhaný, další prošívány. Některé z nich byly součástí souboru s kabátkem či košílkou. K jednomu poměrně specifickému kusu byla nalezena paralela v etnografické sbírce NM, což odkazuje na skutečnost, že čepičky byly zhotovovány jak v domácnostech matkami i sourozenci novorozenců, tak i specialisty a stávaly se běžně předmětem prodeje.

Rovněž v dalších případech je snaha prostřednictvím základního popisu karkulek poukázat také na obecnější témata, jakými jsou například opětovné použití části svátečních oděvů a interiérových textilií či stále intenzivnější pronikání městské módy. Vzhledem k množství měkkých čepiček zhotovených z bílé příze obsažených ve zmíněné sbírce je jedna kapitola věnována stručně historii

krajkového pletení a háčkování, základním vzorům i dekorování pomocí drobných skleněných perliček.

Literatura

- BARTOŠ, František: *Naše děti*. Praha: Vyšehrad, 1949. 1. vyd. 1888.
- BRAVERMANOVÁ, Milena: Křestní obleček novorozence z tumbly knížete Břetislava II. v katedrále sv. Víta. In: Roháček, Jiří (ed.): *Epigraphica & Sepulcralia* IV. Praha: Ústav dějin umění AV ČR, 2013, s. 23–54.
- BRETOVÁ, Hana: Lidový oděv a textilie při narození a křtu dítěte. *Sborník Národního muzea v Praze, řada A*, 49, 1995, č. 3–4, s. 37–62.
- BUCK, Anne: *Clothes and the Child*. New York: Holmes & Meier, 1996.
- DRÁPALOVÁ, Lenka – TICHÁ, Jitka: *Jak jde kroj, tak se stroj. Katalog expozice o tradičním odívání na Valašsku*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 2017.
- GAUGIN, Jane: *Lady's Assistant in Knitting, Netting and Crochet*. London: Ackermann and Co., 1842.
- HOLÝ, Martin: Křest ve šlechtickém prostředí českých zemí na prahu novověku. *Historická demografie* 28, 2004, s. 15–33.
- HRUŠKA, Jan František: „Křtiny dou!“ *Český lid* 5, 1896, s. 237–242.
- HRUŠKOVÁ, Kateřina: Úvodem. In: Hrušková, Kateřina – Růžičková Jaroslava (eds.): *Okouzlení perličkami*. Jablonec nad Nisou: Muzeum skla a bižuterie, 2015, s. 27–28.
- KŘÍŽOVÁ, Alena: Český granát a jeho imitace v lidové kultuře. In: Hanus, Radek – Selucká, Alena – Stöhrová, Pavla (eds.): *Český granát: historie, identifikace a zpracování v kontextu muzejních sbírek*. Brno: Technické muzeum, 2019, s. 163–170.
- MATHIASSEN, Tove Engelhardt: Protective Strategies and Emotions Invested in Early Modern Danish Christening Garments. *Textile* 14, 2016, č. 2, s. 208–225. <https://doi.org/10.1080/14759756.2016.1139386>
- MEE, Cornelia: *Mee'scompanion to thework-table*. London: D. Bogue, 1845.
- MERTO VÁ, Petra a kol.: *Výšivka, krajka a aplikace na tradičním oděvu*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2013.
- NACHTMANNOVÁ, Alena: *Mezi tradicí a módou. Odívání v Čechách od renesance k baroku*. Praha: NPÚ, 2012.
- NARES, Robert: *A Glossary, Or Collection Of Words, Phrases, Names, And Allusions To Customs, Proverbs, Etc*. London: R. Triphook, 1822.
- NETTO, Johann Friedrich – LEHMANN, Friedrich Leonhard: *Die Kunst zu Stricken in ihrem ganzen Umfange*. Leipzig: Vossundcompagnie, 1800.
- ODSTRČILOVÁ, Sylvie: Stručná historie pletení s přihlédnutím k českým zemím. In: Hříbová, Martina (ed.): *Sborník semináře historie odívání*. Zlín: Tigris, 2016, s. 73–91.

- OSIANDER, Friedrich Benjamin: *Lehrbuch der Hebammenkunst*. Göttingen: Rosenbusch, 1796.
- PILNÁ, Veronika – BRAVERMANOVÁ, Milena – DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana: Děti a odívání. In: Dvořáková-Malá, Dana a kol.: *Děti a dětství: od středověku na práh osvícenství*. Praha: NLN, 2019, s. 511–532.
- PROKŠOVÁ, Marie: *Pletení*. Praha: Fr. A. Urbánek, 1874.
- RIEGO DE LA BRANCHARDIÈRE, Eléonore: *The Knitting Book*. London: Simpkin, Marshall and Co., 1845.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques: *Emil čili o výchování. O životě, názorech a spisech Rousseauových*. Praha: Nákladem dědictví Komenského, 1910.
- SIEGEL, Carl Christian Friedrich: *Handbuch der christlich-kirchlichen Alterthümer I*. Leipzig: Ludwig Schuman, 1838.
- SEYDERHELM, Bettina: Die Bekleidung der Täuflinge. In: Seyderhelm, Bettina (ed.): *Tausend Jahre Taufen in Mitteldeutschland*. Regensburg: Schnell & Steiner, 2006.
- STRÁNSKÁ, Drahomíra: *Lidové kroje v Československu*. 1. díl, Čechy. Praha: J. Otto, [1949].
- STRUVE, Christian August: *Über die Erziehung und Behandlung der Kinder in den ersten Lebensjahren*. Hannover: Hahn, 1803.
- SUEUR LE, Marie: Techniky výroby předmětů z perliček. In: Hrušková, Kateřina – Růžičková Jaroslava (eds.): *Okouzlení perličkami*. Jablonec nad Nisou: Muzeum skla a bižuterie, 2015, s. 35–51.
- TAUBEROVÁ, Monika: *Lidové kroje*. 1 díl, Čechy. Praha: Národní muzeum, 2020.
- TORMYŠEVA, Julija: *Aplikace z korálek na lidovém textilu*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav etnologie, 2018.
- WACHE, Luise: *Die Täuflingstrachten in Österreich*. Wien-München: Manutiuspresse, 1966.
- ZÍBRT, Čeněk: O dětské karkulce a křticím vínku. *Český lid* 24, 1924, č. 10, s. 368–371.

Bytový dům pro zemědělce: k procesu adaptace městských standardů bydlení v prostředí vesnických sídel

Housing for Farmers: the Adaptation of Urban Housing Standards to the Environment of Rural Settlements

Doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D.

Ústav evropské etnologie FF MU, A. Nováka 1, 602 00 Brno, CZECH REPUBLIC
drapala@phil.muni.cz

ORCID: 0000-0002-3540-3892

Abstract

Housing construction in Czechoslovakia began to grow in the 1940s, which was reflected in the increased number of flats and improved housing standards. This growth was made possible mainly due to the construction of blocks of flats. Although in the countryside, in contrast to the cities, people predominantly lived in their own family houses, the construction of apartment blocks also contributed to the increase in capacity there. However, the experience from the 1940s and 1950s shows negative impacts of adopting the projects for blocks of flats which were designed for the city and the urban way of life and did not suit rural residents, who had different working patterns and needs. In the 1960s, an intensive dialogue between local participants, architects, and the authorities took place, leading to the adaptation of the apartment block concept to the needs of agricultural workers. The adaption concerned both the external appearance, which had to respect the village environment, and the internal layout. The adapted projects included separate rooms for residents to wash themselves after their return from fields and gardens, and storage compartments for foods and livestock feed. Attention was also paid to the surroundings, where buildings related to residents' farming activities were designed (small animal breeding, working in the gardens and small fields). The willingness to conduct the dialogue and to adapt the projects for rural blocks of flats disappeared in the 1970s as a result of the normalization and gradual improvement in agricultural workers' living standards.

Keywords

village – housing – blocks of flats – building projects – adaptation – Czechoslovakia

Acknowledgement / Funding

Studie je výstupem z projektu Grantové agentury České republiky (GA19-10734S) Konstrukty vesnice. Postkoloniální přístup k poznání české společnosti 70. let 20. století.

Romantizující obraz idylly vesnického života, který se ve svých základních znacích zformoval již v 19. století, sice prošel v posledních desetiletích postupnou revizí a nabyl více realistických obrysů¹, jeho zakořeněnost stavějící na vyhraněném kontrastu město vs. vesnice však v obecném povědomí přežívá až do současnosti. Mezi signifikantní znaky, skrze něž je (v odmítavém či přímo negujícím pojetí) charakterizován prostor města, náleží obvykle vedle anonymity, hluku, shonu a hektického způsobu života také velká sídelní koncentrace lidí či soustředěné formy bydlení v podobě panelových domů, jejich monotónní vzhled a neosobní prostředí.² I prostřednictvím životních příběhů jsou ve veřejném prostoru prezentovány výroky jako: „*Touha utéct z betonového sídliště do náruče přírody...*“³ nebo „*Lepší než panelák.*“⁴ Doplníme-li je o titulky některých dalších článků (*Malou vesnici oboustoupily vysoké paneláky*⁵, *Historická vesnice ve stínu paneláků*⁶), je zde patrná existence stereotypního obrazu, v němž je panelový dům reprezentativním zástupcem bydlení ve městě, zatímco venkovu je tento prvek cizí. Nakolik je ale tato argumentační polarizace zjednodušující a zavádějící, může být patrné již jen z běžné návštěvy vesnických obcí napříč Českou republikou. Bytové domy jsou v mnoha lokalitách běžně zastoupeny a nemusí se jednat jen o sídla s větší koncentrací obyvatel či situovaná v blízkosti velkých měst. Svoji „bytovku“ mají nejednou i vesnice o třech či čtyřech stovkách obyvatel. Existence této formy bydlení není přítom

- 1 Srov. např. KŘÍŽOVÁ, Alena – PAVLICOVÁ, Martina – VÁLKA, Miroslav: *Lidové tradice jako součást kulturního dědictví*. Brno: Masarykova univerzita, 2015 nebo MACHALÍKOVÁ, Pavla – PETRASOVÁ, Taťána – WINTER, Tomáš: *Zrození lidu v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2020.
- 2 ZADRAŽILOVÁ, Lucie: Domov na sídlišti: mýtus nebo realita? In: Hubatová-Vacková, Lenka – Říha, Cyril (eds.): *Husákovo 3+1. Bytová kultura 70. let*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum, 2007, s. 39–56; FERENCŮHOVÁ, Slavomíra – JAYNE, Mark: Zvyknůt si na Petržalku. Každodenný život, běžná spotřeba a vztah k socialistickému sídlisku. *Český lid* 100, 2013, č. 3, s. 303–318.
- 3 TYLOVÁ, Oldřiška: *Zásadní životní zvrát. Naše cesta z paneláku byla kolotočem překvapení*. Publikováno v iDnes 16. 8. 2019, dostupné na: https://www.idnes.cz/bydleni/na-navsteve/stehovani-z-mesta-na-vesnici-bydleni-na-vesnici-pozemek-rekonstrukce.A190814_144349_dum_osobnosti_web, (cit. 21. 2. 2023).
- 4 *Lepší než panelák*, dostupné na <https://www.facebook.com/lepsinezpanelak/> (cit. 21. 2. 2023).
- 5 GÁFRIKOVÁ, Eliška: *Malou vesnici oboustoupily vysoké paneláky. Bystrc je už 60 let součástí města Brna*. Publikováno v Brněnském deníku 28. 12. 2020, dostupné na: https://brnensky.denik.cz/zpravy_region/malou-vesnici-oboustoupily-vysoke-panelaky-bystrc-je-uz-60-let-soucast-mesta-brna.html (cit. 21. 2. 2023).
- 6 KUČERA, Jakub: *Historická vesnice ve stínu paneláků. V Petrovích budete okouzlení neuvěřitelnými kontrasty*. Publikováno na ctidoma.cz 11. 5. 2019, dostupné na <https://www.ctidoma.cz/zajimavosti/2019-05-11-historicka-vesnice-ve-stinu-panelaku-v-petrovich-budete-okouzleni> (cit. 21. 2. 2023).

zpravidla vnímána ve vesnickém mikroprostředí jakkoliv rušivě či nepatříčně, neboť již několik desetiletí je běžnou součástí tohoto životního prostoru.

Přestože soustředěná forma bydlení nebyla v minulosti vesnickému společenství cizí,⁷ ve větší intenzitě začala do jeho sídelního uspořádání prostupovat až po roce 1945. V poválečné éře obvykle řešila bytové potřeby zaměstnanců stojících mimo zemědělskou prvovýrobu, jednalo se především o terciální sektor, zvl. pracující ve sféře veřejné služby.⁸ Profesně se sice realizovali na vesnici, jejich životní styl a nároky byly ale blíže k tomu městskému, a proto jim tento koncept s parametry, jaké nabízel, obvykle vyhovoval. Od druhé poloviny 50. let zaznamenáváme ovšem narůstající objem investic do soustředěných forem bydlení ve vesnických lokalitách, jejichž cíloví uživatelé byli pracovníci zemědělského sektoru. Objemy výstavby sice v tomto segmentu nikdy nedosáhly úrovně, jaká byla realizována v městském prostředí a pro potřeby pracujících v průmyslových podnicích, přesto tzv. bytovky začaly participovat na nové tvářnosti vesnických sídel a na proměnách existenčních podmínek zdejšího obyvatelstva.

Ačkoliv se česká a slovenská etnologie (popř. další společenskovědní disciplíny⁹) problematikou života v bytových domech a na panelových sídlištích v posledních letech opakovaně zabývají,¹⁰ pozornost zůstává soustředěna převážně na městské prostředí. Identické zaměření je patrné i v případě zájmu zahraničních výzkumníků, mezi nimiž nacházíme nejen zástupce zemí někdejšího

7 Srov. DRÁPALA, Daniel: Bytové domy na vesnici. Cesty k soustředěné formě bydlení ve vesnickém prostředí druhé poloviny 20. století. *Folia Ethnographica* 55, 2021, č. 2, s. 235-252.

8 Tamtéž, s. 238-240; také např. Státní okresní archiv (dále již jen SOKA) Prostějov, ONV Prostějov, k. 1855/6. *Projekt výstavby 8 bytových jednotek pro učitele a veřejné zaměstnance*; SOKA Karviná, ONV Karviná, inv. č. 242, k. 39. *Družstevní bytová výstavba zaměstnanců škol v okrese*.

9 SUNEKA, Petr: Je český „člověk panelákový“ ohroženým druhem? In: Lyons, Pat - Kindlerová, Rita (eds.): *47 odstínů české společnosti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 106-110.

10 Nejnověji např. práce JANTO, Juraj: Sociálne vzťahy na mestskom sídlisku. *Folia Ethnographica* 46, 2012, s. 183-201; Týž: Sociálne siete a obnova mestských panelových sídlisk. *Slovenský národopis* 60, 2012, č. 1, s. 18-37; Týž: Od robotníckých štvrtí k mestským sídliskám na príklade Bratislavy-Trnávky. *Journal of Urban Ethnology* 13, 2015, s. 7-19; Týž: Život v „ideálnom socialistickom meste“: Naratívne reprezentácie minulosti Novej Dubnice. *Národopisná revue* 32, 2022, č. 4., s. 267-279; LEHEČKA, Michal: Sídlisté súčasne a minulé: Proměny pražského sídliště Stodůlky očima jeho obyvatel. *Slovenský národopis* 61, 2013, č. 4, s. 351-367; Týž: „Veřejný prostor panelových sídliště: Kolektivismus, privatismus a participace.“ In: Kratochvíl, Petr (ed.): *Veřejný prostor v ohrožení? Aktuální problémy městského veřejného prostoru z hlediska společenskovědních disciplín*. Praha: Artefactum, 2019, s. 93-104; Týž: Pocity Plotu: Teritoriální (re)produkce, normativita a neviditelnost ve veřejném prostoru panelového sídliště. *Sociální studia* 16, 2019, č. 1, s. 57-77; SEMRÁD, Jan: Associational Life in the Lesná Housing Estate in Brno. *Ethnologia slovacica et slavica* 38, 2017, s. 21-38; Týž: Panelová sídliště jako objekt zájmu etnologie (na příkladu brněnského sídliště Lesná). *Národopisná revue* 27, 2017, č. 2, s. 128-137; Týž: Stereotypy spojené se životem na sídlišti optikou etnologického výzkumu. Na příkladu brněnského sídliště Lesná. *Národopisný věstník* 78, 2019, č. 2, s. 36-50.

východního bloku,¹¹ ale i západoevropské či americké badatele¹². Škála rozvíjených témat přitom postihuje široké spektrum od architektonických koncepcí a stavebně-technického pojetí panelové zástavby až po studium životních standardů či sledování individuálních a kolektivních rysů v životě obyvatel panelových sídlišť. Vůči nim zůstávají jejich vesnické¹³ protějšky doposud spíše stranou intenzivnějšího odborného zájmu.¹⁴ Reálně to přitom kopíruje situaci, která panovala v Československu od 50. do 60. let 20. století, kdy byla z hlediska koncepčního i stavebního věnována mnohem větší pozornost soustředěné bytové výstavbě městské, zatímco vesnická zaujímalá ryze okrajové pozice. Teprve od 60. let je patrný posun v odborných a ideových diskuzích, které byly na různých úrovních zaměřeny na problematiku investic do bytového fondu a proměny vesnického prostředí.¹⁵

Modernizace bytových standardů vesnice

Dynamika modernizačních procesů v oblasti bytové kultury a s tím spjaté osvojování si vyšších standardů bydlení nabrala na československém venkově ve druhé polovině 20. století na intenzitě. Tyto tendence se promítaly nejen do stále

-
- 11 Např. GOLONKA-CZAJKOWSKA, Monika: *Nowe miasto nowych ludzi. Mitologie nowohuckie*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014; POZNIAK, Kinga: *Nowa Huta. Generations of change in a model socialist town*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2014; GULIN ZRNÍČ, Valentina: Meanings of the city: Zagreb's new housing communities since the 1950s. In: Rodger, Richard - Herbert, Joanna (eds.): *Testimonies of the city*. Hants, Burlington: Ashgate, 2007, s. 97-117.
- 12 STENNING, Alison: Placing (post-)socialism. The making and remaking of Nowa Huta, Poland. *European Urban and Regional Studies* 7, 2000, s. 99-118. <https://doi.org/10.1177/096977640000700201>; BERNHARDT, Christopher: Planning urbanization and urban growth in the socialist period. The case of East Germany New Towns, 1945-1989. *Journal of Urban History* 32, 2005, s. 104-119. <https://doi.org/10.1177/0096144205279201>; ZARECOR, Kimberly Elman: The Local History of an International Type: The Structural Panel Building in Czechoslovakia. *Home Cultures: The Journal of Architecture, Design and Domestic Space* 7, 2010, č. 2, s. 217-235. <https://doi.org/10.2752/175174210X12663437526250>; Táž: Architecture in Eastern Europe and the Former Soviet Union. In: Haddad, Elie G. - Rifkind, David: *A Critical History of Contemporary Architecture, 1960-2010*. Farnham: Ashgate/Gower, 2014, s. 255-274; také série článků v čísle 1 ročníku 44 *Journal of Urban History* viz <https://journals.sagepub.com/toc/juha/44/1> (cit. 3. 4. 2023).
- 13 Záměrně je užíván pojem vesnice / vesnický, který se váže na sídla s jasně definovaným sídelním, demografickým a sociálním profilem. Autor jej odlišuje od širšího pojmu venkovský, do něhož lze zařadit i lokality maloměstského charakteru. V textech, s nimiž bude v této studii pracováno, je patrná variabilita v nakládání s jednotlivými termíny. Je jen málo případů, kdy došlo k jasnému vymezení obsahu pojmů jako *bydlení na venkově* či *venkovské bydlení*, *bydlení na vesnici* či *vesnické bydlení*, popř. *bydlení zemědělců*. Viz NEČAS, Otakar: *Bytová výstavba na venkově*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1968, s. 7-9.
- 14 Srov např. práce DAVIDOVÁ, Eva: Přeměny sídel a způsobu bydlení pohraniční vesnice Českokrumlovská po roce 1945. *Český lid* 69, 1982, č. 3, s. 162-170; MEVALDOVÁ, Helena: Změny v tradiční venkovské zástavbě na Berounsku v 2. polovině 20. století a hlubší kořeny dělnických kolonií v okolí Berouna jako předchůdců „bytovek“. In: *Současná výstavba na vesnici a tradiční lidová architektura*. Sedlčany: Městské muzeum Sedlčany, 2007, s. 7-18; VÁLKA, Miroslav: *Sociokulturní proměny vesnice. Moravský venkov na prahu třetího tisíciletí*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 55-60; pokus o komplexnější pojetí viz DRÁPALA, Daniel: *Bytové domy na vesnici. Cesty k soustředěné formě bydlení ve vesnickém prostředí druhé poloviny 20. století*, c. d.
- 15 NEČAS, Otakar: *Bytová výstavba na venkově*, c. d., s. 12.

silnějšího uplatňování konzumního chování či proměny interiérového vybavení,¹⁶ ale také do nárůstu razantněji pojatých stavebních zásahů. Opomineme-li záměrnou či pozvolnou devastaci části bytového fondu v důsledku vnějších činitelů (vysídlení pohraničí, represe vůči tzv. kulakům, proměna socioprofesionálního profilu některých lokalit spojená s odchodem pracujících do měst), řada doposud ryze zemědělských usedlostí procházela od 50. let pozvolnou adaptací a v jejich hospodářských částech také poměrně výraznou funkční a stavebně strukturální konverzí. Ta byla možná díky tomu, že někdejší rolnické usedlosti ztrácely svou dominantní vazbu na agrární aktivity. Realizované adaptace a přestavby reflektovaly narůstající požadavky na zajištění komfortu bydlení odpovídajícího „městským vzorům“. Pokud to umožňoval fyzický stav objektů a jejich dispoziční řešení, přistupovali majitelé k zásahům, které spočívaly jak ve zvyšování kvality bydlení, tak i v umenšování hospodářského zázemí a jeho úpravách pro potřeby bydlení či krytí sekundárních potřeb (garáže, domácí dílna, prádelna apod.).¹⁷ Tento trend se paralelně promítal i do funkčního a stavebního uspořádání rodinných domů budovaných na vesnicích v rámci individuální výstavby, která představovala ve druhé polovině 20. století nejčastější a nejoblíbenější způsob řešení bytové výstavby na vesnici.

Jinou linii modernizace bytového fondu ve vesnickém prostředí lze sledovat v cíleném uplatňování soustředěných forem v podobě tzv. bytovek. Adaptace a konverze rolnických usedlostí i budování nových rodinných domů můžeme považovat za vývoj evolučního charakteru, v případě bytových domů se naopak jedná o import cizího, původně městského konceptu bydlení. Jeho některé funkční znaky přitom nebyly zcela kompatibilní s principy vesnické bytové kultury, návyky a potřebami zde žijících osob, které měly tradičně silnou vazbu na agrární činnosti a jeho zákonitosti. Oprávněně se proto můžeme zamýšlet nad procesy, které nově vytvářená koexistence dvou dosud vzájemně cizorodých konceptů vyvolaly.

Konečný uživatel (obyvatel vesnické obce, v optimálním případě zaměstnanec některého ze zde činných zemědělských provozů) a jeho očekávání hrají ve sledovaném procesu zásadní roli. Neméně důležitým se jeví sledování úvah a vizí o uplatnění bytových domů na vesnici jiných zájmových skupin – reprezentovaných jednak mocenskými aktéry v roli iniciátorů, investorů, koordinátorů či dohlížitelů, jednak expertními složkami v osobách urbanistů, architektů a jejich týmů, které se problematice věnovaly po teoretické i praktické stránce. Jejich

16 Srov. DOUŠEK, Roman: Kronikáři o životní úrovni. Konzum a politika na českém venkově v letech 1945–1980. *Folia Ethnographica* 55, 2021, č. 1, s. 3–28.

17 GRANÁT, Aleš: Tradice a nová výstavba na vesnici. *Národopisné aktuality* 14, 1977, č. 2, s. 109; také VÁLKA, Miroslav: Modernizace vesnické architektury ve 20. století. In: *Současná výstavba na vesnici a tradiční lidová architektura*. Sedlčany: Městské muzeum Sedlčany, 2007, s. 30–37; Týž: *Sociokulturní proměny vesnice. Moravský venkov na prahu třetího tisíciletí*, c. d., s. 55–58.

názorová východiska můžeme sledovat jak v textech publikovaných zpravidla ve specializovaných tiskovinách, tak i v korespondenci a dalších dokumentech vzešlých z oficiální úřední agendy (analýzy, koncepce, stanoviska ad.).

Následující text proto záměrně neaplikuje badatelská témata uplatňovaná pro výzkum městských panelových sídlišť, z nichž některé není ani možné pro vesnické prostředí a zdejší bytové domy reálně uplatnit. Na zvolené téma se snaží nahlížet spíše prostřednictvím schémat, jaká se uplatnila např. v pracích věnujících se některým festivitám komunistického režimu coby legitimizačnímu nástroji a zároveň produktu vyjednávání mezi mocenskými složkami a lokálními komunitami.¹⁸ Tento model symetrie, resp. asymetrie moci jako aktivního nástroje uplatňovaného při různých příležitostech ve vztahu dvou a více aktérů, jak ho definoval již Max Weber¹⁹ a po něm uplatnili další badatelé,²⁰ je totiž možné aplikovat i na problematiku bytových domů pro pracovníky v zemědělství. Skrze tento koncept lze sledovat, nakolik na ně nahlížet jako na produkt vyjednávání mezi různými aktérskými složkami. Zaměříme se proto na poznání, zda bylo budování bytových domů pouze jednosměrnou aktivitou uplatňovanou ve vesnickém prostředí formou politické objednávky vnucující nepůvodní formy bydlení a stavebních technologií, nebo můžeme-li zde zaznamenat spíše vůli naslouchat požadavkům vesnických uživatelů směřující v konečném důsledku k adaptaci uvedeného konceptu bydlení.

Důležité je proto sledovat nejen stanoviska a argumentační nástroje užívané participujícími subjekty, ale i to, kým byly formulovány a nakolik je k nim v návazných diskuzích, koncepčních a strategických rozhodnutích i vlastních realizacích přihlíženo. Proklamace tehdejších urbanistů a architektů naznačovala totiž jistou vůli k hledání optimální cesty pro „vytvoření nové, účelné, ekonomické a moderní architektury venkova, při použití takových výrazových prostředků, které vytvoří atmosféru venkovského prostoru a umožní vysoký standard bydlení.“²¹ Jak ovšem dokládají případy městských investičních projektů, vize projekčních týmů musely být nejednou při vlastní realizaci konfrontovány s produkčními

18 DOUŠEK, Roman: „Otvírání studánek“. Legitimizační rámce slavnosti revitalizované v 70. letech 20. století v okrese Žďár nad Sázavou. *Český lid* 108, 2021, č. 1, s. 29–50. <https://doi.org/10.21104/CL.2021.1.02>; Týž: The village and May Day celebrations in 1970s communist Czechoslovakia: Social events between a tool of the regime and a community holiday. *History and Anthropology*, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02757206.2022.2132493> (cit. 2. 4. 2023).

19 WEBER, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2002 (5. revidované vydání).

20 PFETSCH, Frank R.: *Handlung und Reflexion*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995; ZARTMAN, William I. – RUBIN, Jeffrey Z. (eds.): *Power and Negotiation*. Michigan: University of Michigan Press, 2002.

21 GRANÁT, Aleš: Tradice a nová výstavba na vesnici, c. d., s. 107.

a dodavatelskými limity doby i požadavkem na rychlém uspokojení vysoké poptávky po nových bytech.²²

Jednotlivé participanty přitom můžeme sledovat nejen dle jejich profesního profilu či sociálního statusu, ale také z hlediska jejich teritoriální působnosti. Lokálně a regionálně činní aktéři obvykle vykazovali větší flexibilitu a senzitivnost k specifickým potřebám obyvatel vesnice, ačkoliv to nejednou způsobovalo dílčí odchýlení od oficiálně deklarované stranické a státní linie. Ostatně řada opatření na celostátní i krajské úrovni musela reagovat na aktuální situaci, nekoncepčnost či dokonce viditelné nešvary panující v tomto segmentu centrálně řízené ekonomiky.

Překonání rozdílů mezi venkovem a městem

Zemědělský sektor řešil po fázi nutné stabilizace ve druhé polovině 50. na počátku 60. let²³ nové výzvy, které měly tento segment národního hospodářství výrazně modernizovat. Technicko-organizační základna byla (byť se značnými obtížemi) vybudována prostřednictvím soustředěných výrobních kapacit na bázi JZD a státních statků. Již po prvních letech fungování nového modelu zemědělské výroby však bylo patrné, že pouhá koncentrace pozemkové držby, živočišné výroby a technického vybavení nemůže přinést očekávané ekonomické (a sekundárně i sociální) benefity, které by měly řadové obyvatele přesvědčit o správnosti a výhodnosti nastoleného směřování zemědělské výroby. Situace v zásobování obyvatelstva na přelomu 50. a 60. let tomu ostatně také nenasvědčovala.²⁴ Pro zajištění progresu v produktivitě zemědělských podniků byla proto nezbytná modernizace spočívající především ve zefektivnění provozů a intenzivní mechanizaci, které měly vetknout československému zemědělství výrazně velkokapacitní charakter.²⁵

Nová strategie vycházela z usnesení vlády č. 479 z 9. června 1961 o prozatímních zásadách pro výstavbu socialistické vesnice. Ačkoliv byly prioritní úkoly navázány na třetí pětiletku (1961–1965), mělo se jednat o proces dlouhodobý, který

22 SKŘÍVÁNKOVÁ, Lucie – ŠVÁCHA, Rostislav – KOUKALOVÁ, Martina – NOVOTNÁ, Eva (eds.): *Paneláci 2. Historie sídlišť v českých zemích 1945–1989*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum, 2017. Přesto se podařilo realizovat i některé kvalitní městské sídlištní projekty – viz brněnské sídliště Lesná (GUZDEK, Adam: *Lesná. Brněnský fenomén*. Brno: VUTIUM, 2021; dále práce Jana Semráda citované v poznámce č. 10), popř. SKŘÍVÁNKOVÁ, Lucie – ŠVÁCHA, Rostislav – NOVOTNÁ, Eva – JIRKALOVÁ, Karolina (eds.): *Paneláci 1. Padesát sídlišť v českých zemích*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum, 2016.

23 BŘEZINA, Vladimír – PERNES, Jiří (eds.): *Závěrečná fáze kolektivizace zemědělství v Československu 1957–1960*. Brno: Stilibus, 2009; ROKOSKÝ, Jaroslav – SVOBODA, Libor (eds.): *Kolektivizace v Československu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2013.

24 TOPINKA, Jiří: Dokončení kolektivizace venkova a jeho realizace na Berounsku 1957–1962. In: Březina, Vladimír – Pernes, Jiří (eds.): *Závěrečná fáze kolektivizace zemědělství v Československu 1957–1960*. Brno: Stilibus, 2009, s. 158–159.

25 *Zprůmyslnění zemědělské výroby – základ výstavby socialistické vesnice*. Výstavba socialistické vesnice 1962, č. 1, s. 3–5.

bude závislý na tempu růstu zemědělské výroby a všestranném hospodářském rozvoji socialistických zemědělských závodů. Jak dokládá jedno z usnesení rady severomoravského KNV z roku 1961, „... přestavba dnešní vesnice a výstavba socialistické vesnice, k níž směřuje úsilí naší strany a vlády, je základní podmínkou pro odstranění podstatných rozdílů mezi městem a vesnicí. Uskutečnění výstavby socialistické vesnice bude činem historického významu a bude spojeno s dalekosáhlými přeměnami v životě naší vesnice. Těchto výhledových cílů bude dosaženo v dlouhodobém procesu, avšak s organizační přípravou je třeba započít ihned.“ Celostátní zadání bylo v jednotlivých segmentech vnímáno jako rámcové, jeho další rozpracování a realizace měly reflektovat specifické podmínky krajů, okresů, popř. i jednotlivých sídelních lokalit. Praktickým naplněním úkolů byly za podpory a dohledu stranických orgánů a ministerstev pověřeny krajské národní výbory, koordinující posléze skrze krajské komise pro výstavbu socialistické vesnice aktivity rozvíjené v jim příslušných okresech.²⁶

Úspěšné naplnění stanovených cílů bylo ovšem závislé nejen na technicko-organizačním zajištění a na ekonomických ukazatelích, ale také v sociální rovině. Ústřední výbor KSČ již v březnu 1959 konstatoval, že „zemědělská výroba značně zaostává za výrobou průmyslu, ale také to, že na jejím rozvoji je závislé další zvyšování životní úrovně pracujícího lidu.“²⁷ Mechanizace a koncentrace zemědělské produkce proměňovala nejen strukturální uspořádání pracovních sil. I přes mnohé obtíže a pomalé prosazování v praxi měly dopady v umenšení objemu manuální práce, naopak rostly nároky na osoby potřebné k obsluze pokročilých technických zařízení i jejich servisu. S navyšující se specializací a také vzděláním pracovníků zemědělského sektoru rostla jejich přirozená touha po vyšším životním standardu, který se dotýkal bydlení i návazných služeb a zdravotní péče nebo příležitostí ke kulturnímu vyžití.

V argumentacích můžeme často identifikovat silnou ambici zmenšovat, v ideálním případě zcela eliminovat, rozdíl mezi městem a vesnicí. Odstranění podstatných rozdílů mezi nimi bylo proto formulováno jako jeden z prioritních úkolů pro úspěšné směřování ke komunistické společnosti: „Chceme, aby se naše vesnice postupně vyrovnaly úrovni životního prostředí městu, chceme, zejména pro mladé lidi, vytvořit co nejvíce takové životní podmínky, aby nezáviděli obyvatelům měst jejich pohodlí, pracovní, kulturní a bytové podmínky. Protože na tom závisí rozvoj naší zemědělské výroby...“²⁸ U řady výroků je ovšem patrné, nakolik byl tento proces pojmán jednosměrně, kdy venkov měl dosáhnout

26 Zemský archiv (dále již jen ZA) Opava, SmKNV Ostrava, Krajská komise pro výstavbu socialistické vesnice, inv. č. 63, k. 140.

27 Tamtéž.

28 JANDA, Jiří: Správně řídit a umístit novou bytovou výstavbu na vesnici. *Výstavba socialistické vesnice* 1962, č. 4, s. 81.

úrovně města prostřednictvím souboru řízených opatření. Životní podmínky městského obyvatelstva byly v tomto kontextu stereotypně vnímány jako cílová kvalita a naopak venkov jako prostředí zatížené mnoha sociálními a ekonomickými stigmaty, jichž se mělo v zájmu modernizace zbavit a nahradit je progresivnějšími prvky.²⁹

Oblastí, v níž se setkávaly plány na modernizaci zemědělské výroby a zároveň cíle přiblížovat venkov městu, byla bytová výstavba. Pokračující restrukturalizace zemědělské výroby byla totiž závislá nejen na zajištění dostatečného množství personálních kapacit,³⁰ ale také na adekvátních počtech středoškolsky a vysokoškolsky vzdělaných osob. Jejich ochotu svázat svůj život s vesnickými zemědělskými závody měla podpořit kombinace přímých a nepřímých motivačních nástrojů zahrnujících vedle finančního ohodnocení, popř. naturálních benefitů, také zajištění relevantní kvality života. Spolu s budováním veškerého zázemí spadajícího pod účelovou výstavbu škol, kulturních, zdravotnických zařízení a infrastruktury se klíčovým faktorem mělo stát právě bydlení na odpovídající úrovni. Odráží se to např. ve výroku tajemníka pro zemědělství OV KSČ v Pisku Karla Hybšmana: „Potřebujeme mladé družstevníky a nesmíme jim vyčítat, že mají vyšší požadavky na životní úroveň, než měla předchozí generace. A vžijme se do situace vysokoškoláka nebo středoškoláka, který dokončil studia a přichází pracovat na vesnici. Dostane-li slušný byt, jistě mnohem snáze překoná nezbytné počáteční obtíže a nezvyk.“³¹

S ohledem na omezené možnosti se představitelé JZD snažili cíleně budovat a nabízet nové bytové kapacity především klíčovým profesím. Např. v Tiché (okr. Nový Jičín) byly první zdejší byty určeny pro traktoristy,³² podobné zkušenosti měli i z jiných zemědělských provozů.³³ Individualizované snahy jednotlivých

29 VĚRTELĚŘ, Václav: Úkoly ve výstavbě venkovských socialistických sídlišť. *Výstavba socialistické vesnice 1962*, č. 9, s. 195–196; NEČAS, Otakar: *Bytová výstavba na venkově*, c. d., s. 26–27.

30 Rok 1946: celkem 2 546 700 osob trvale činných v zemědělství, 1966: 848 000 osob, 1977: 563 000. Viz ŠIMEK, Milan: *Kulturní život dnešních vesnic*. Praha: Ústav pro výzkum kultury, 1981, s. 10. Také TOPINKA, Jiří: Dokončení kolektivizace venkova a jeho realizace na Berounsku 1957–1962, c. d., s. 166–167.

31 Bytová výstavba JZD pomáhá rozvoji družstev. *Výstavba socialistické vesnice 1962*, č. 2, s. 132.

32 DRÁPALA, Daniel: Bytové domy na vesnici. Cesty k soustředěné formě bydlení ve vesnickém prostředí druhé poloviny 20. století, c. d., s. 245–248.

33 Např. JZD Budislav (okr. Tábor) vybuďovalo v první polovině 60. let celkem patnáct bytů (6 bytových jednotek ve třech trojdomcích a 9 v bytovém domě). Většina z nich (13 bytů) získali noví pracovníci nejednou přecházející z jiných odvětví či závodů. Viz Podívejte se s námi do JZD Budislav. *Výstavba socialistické vesnice 1965*, č. 5, s. 104–105. Snahy některých bytů není ohrožena plynulost chodu JZD, traktoristé nejsou bezprostředně vázáni na místo pracovního výkonu, ani stanoviště traktorů není v blízkosti potenciálního bydlení. Zašová navíc disponovala 7 ha vhodných ploch pro bytovou výstavbu. ZA Opava, SmKNV, Odbor výstavby a plánování, inv. č. 377, k. 325. *Územní studie pro výběr individuální a družstevní výstavby v okrese Vsetín*.

závodů získaly posléze oporu ve vládním usnesení z roku 1964 o úpravě forem bytové výstavby, která měla posloužit k posílení pracovních kapacit JZD. Vznikla tak kategorie tzv. stabilizačních bytů cíleně podporovaných ze státního rozpočtu v podobě zvýhodněné půjčky na podíl v bytovém družstvu. Zvolená forma podpory měla záměrně motivační efekt, směřovala totiž k navýšení participace budoucích uživatelů na výstavbě formou svépomoci, která měla jednak odlehčit výstavbovým podnikům, jednak zintenzivnit, urychlit a zlevnit budování bytů.³⁴

Při formulování hlavních cílů výstavby socialistické vesnice byl XI. sjezdem KSČ (1958) jako referenční bod zvolen rok 1970³⁵, k němuž měl být završen skokový nárůst bytové kapacity vesnických sídel.³⁶ Příspěť k tomu měly nejen hospodárnější a technicky dokonalejší formy výstavby, lepší koordinace přípravy i stavby samotné, ale v neposlední řadě také narůstající podíl dvou až čtyřpodlažních bytových domů. Jak však statistická data z průběhu 60. let dokládají, i přes patrné kvantitativní posuny, tyto smělé cíle zůstávaly pro zvolený rok jen stěží naplnitelné. Soustředěná výstavba dominovala v městských sídlech, a především pro pokrytí potřeb pracujících v průmyslu. Např. v okrese Zábřeh bylo v letech 1961 až 1965 dokončeno různými formami financování a organizace výstavby 2805 bytových jednotek, z toho státní výstavba zahrnovala 1365 bytů pro sektor průmyslu a jen 24 pro pracující v zemědělství. Družstevní výstavba byla vůči druhé skupině o poznání přívětivější, neboť zahrnovala 218 bytových jednotek pro pracovníky průmyslových závodů a 324 bytů pro zemědělské podniky (124 pak určeno pro členy JZD).³⁷

Zkušenosti z 50. let ukázaly, že pouhá replikace původně ryze městských projektů nemusí přinést československému venkovu očekávaný přínos. Kritické hlasy zaznívaly z komunity architektů, jak o tom svědčí výrok architekta Josefa Pavlu z roku 1965: „*Skutečně nemůžeme exportovat městské typy bytových domů na vesnici. Myslím, že je s tím třeba skončit. Způsob života na vesnici je přece odlišný od města.*“³⁸ Účinným východiskem ke zlepšení situace se tudíž jevilo přizpůsobení specifickým podmínkám venkova, aniž by ovšem bylo rezignováno na „*popularizaci nových myšlenek v bydlení.*“³⁹ Pro 60. a 70. léta můžeme proto sledovat tendence, které směřují k nalezení optimálního poměru mezi importem inovací a mírou jejich adaptace. Zachována měla být jak očekávaná

34 NULÍČEK, Jaroslav: Co doporučujeme pro zlepšení bytové výstavby na vesnici. *Výstavba socialistické vesnice 1965*, č. 11, s. 233; BLABOLILOVÁ, Libuše: *Bytová výstavba v zemědělství*. Praha: Ministerstvo zemědělství a výživy, 1972.

35 JZD staví družstevně byty. *Informace pro stavebníky bytové výstavby v JZD*. [Olomouc]: Odbor pro výstavbu a vodní hospodářství rady ONV, [1960], s. 1.

36 ZA Opava, SmKNV Ostrava, Odbor výstavby a plánování, inv. č. 568, k. 438. *Koncepce bytové a občanské výstavby v Severomoravském kraji do roku 1980, plán a vývoj v jednotlivých okresech*.

37 SOKA Šumperk, ONV Zábřeh, inv. č. 4776, k. 1220. *Plánování bytové výstavby v letech 1961-1965*.

38 O bytové výstavbě na vesnici. *Výstavba socialistické vesnice 1965*, č. 3, s. 50.

39 NEČAS, Otakar: *Bytová výstavba na venkově*, c. d., s. 10.

progresivita, tak i účinnost opatření. „Některé oblasti poznatků o bydlení získané u bydlení městského charakteru lze přenést ve větší míře i na potřeby vesnického bydlení, někdy je možnost je pro potřeby vesnického bydlení jen aplikovat, u jiných oblastí je nutno řešit problematiku úplně znovu, protože podmínky jsou u vesnického bydlení zcela rozdílné.“⁴⁰

Přestože sociologické výzkumy doložily, že i nadále byl nejvíce preferovanou formou bydlení vlastní rodinný dům,⁴¹ příležitost získat vlastní existenční zázemí v nově vybudovaných bytových domech byla především pro mladé pracovníky lákavá. Oceňovali jí zvláště ti, kteří nedisponovali dostatečnými finančními prostředky na výstavbu vlastního rodinného domu, popř. perspektivou jeho získání v rámci rodinného společenství. V odborných stanoviscích i diskuzích navíc zazníval pádný argument, který poukazoval na nezanedbatelné přednosti spočívající v ekonomičnosti výstavby i provozu bytových domů.⁴²

Tzv. bytovka na rozdíl od rodinných domů navíc lépe korespondovala s dobově traktovanou ideou sociální rovnosti. I když se jednotlivé druhy bytů lišily počtem místností a obytnou plochou, v rámci dotčených kategorií nabývaly totožné výchozí podmínky jednotně uspořádaných bytů a jejich společného příslušenství (skladovací sklepní prostory, prádelna a suširna prádla, bezprostřední okolí objektu). Obyvatelé domu měli bez ohledu na zastávanou pracovní pozici či výši platu rovný přístup k infrastruktuře (vodovod, elektrické rozvody, posléze i možnost centrálního vytápění) a užívání společných prostor. Individualita vlastníka se naplňovala až sekundárně v interiérovém vybavení a vylepšování konkrétního bytu. Posuny v bytových standardech přesto byly od 60. let v mnoha ohledech patrné. Ve srovnání s dřívějšími stavebními realizacemi je vidět progres v zastoupení třípokojových bytů, které se posunuly do kategorie obvyklého standardu bydlení vícečlenné rodiny.⁴³

Estetika vesnického prostoru

Výrazná vizuální proměna českého venkova je zpravidla spojována se společenskými a hospodářskými zvraty po roce 1948. Ani před tím ovšem nebylo prostředí vesnických obcí zcela uchráněno intervencí, které se odlišovaly od zažitých návyků lokální či regionální stavební tradice, za zásadnější vstup lze přesto považovat vývoj po roce 1948, který směřoval ke koncentraci zemědělské výroby. Ta si vyžadovala výstavbu rozsáhlejších hospodářských areálů. Budování

40 Tamtéž, s. 12.

41 88 % osob oslovených v rámci šetření Výzkumného ústavu výstavby a architektury deklarovalo rodinný dům jako nejvhodnější formu bydlení; pro nájemní domy se vyslovilo pouze 8,1 %. Nečas, Otakar: *Bytová výstavba na venkově*, c. d., s. 31.

42 Tamtéž, s. 32.

43 ČALA, Ladislav – KORGER, Josef (eds.): *Stavíme byty na vesnici*. Brno: Krajská výrobní zemědělská správa, 1965, s. 13.

soustředěných forem bydlení v podobě bytových domů na tyto tendence přirozeně navazovalo.

V případě kompaktní zástavby sídelního jádra je patrná snaha vytěšňovat tzv. bytovky na jeho okraj. Investoři se pak museli vedle řešení vlastnických poměrů a vhodné terénní konfigurace potýkat především s technickými a infrastrukturními předpoklady staveniště v podobě komunikací a napojení či kapacity vodovodních a odpadních řadů a vedení elektrické energie.⁴⁴ Ve prospěch budování nových domů v rámci stávající zástavby např. v prolukách či na jiných vhodných místech hovořila dostupnost sítí a lepší dopravní napojení, ale také tendence k ochraně půdního fondu.⁴⁵ Jeho pokračující umenšování v důsledku nové výstavby si uvědomily i stranické orgány, což se mj. projevilo v jednom z usnesení ÚV KSČ z počátku 60. let stavějící se proti odnímání orné půdy zemědělským účelům. Kritika se v tomto případě snažela především na lokální mocenské složky, které upřednostňovaly stavbu „na zelené louce“, i když s sebou přinášela návazné investice do infrastruktury.⁴⁶

Zhruba od poloviny 50. let je patrný trend uplatňovat při plánování těchto stavebních investic širší urbanistické hledisko.⁴⁷ Realita byla ale nakonec stejně vždy průnikem více zájmů a nelehkými kompromisy, kdy ekonomické a technologické předpoklady svou vahou nejednou zatlačily ostatní do pozadí. Snaha efektivně využít nezastavěné plochy v sídelním jádru se střetávaly s tendencí nenarušovat stávající podobu lokality vycházející zpravidla ještě z principů tradičního stavitelství. Mezi architekty panovaly názory o potřebě razantnějších zásahů, které vesnice více přiblíží a uzpůsobí socialistickému způsobu života. I přes respekt ke kulturním a historickým hodnotám vesnického prostředí neskryvali, že se tak bude dít prostřednictvím prvků obvyklých pro městskou zástavbu, včetně hojnějšího uplatnění vícepodlažních bytových domů.⁴⁸

Odborná stanoviska napříč celou obcí urbanistů a architektů však nebyla zcela jednotná. V diskuzích proto zaznívala také stanoviska, že pro vesnické lokality bude vhodná kombinace obou dostupných forem bydlení, vč. specifické subkategorie individuálního bydlení v podobě tzv. řadových domů.⁴⁹ „Myslím,

44 Např. SOKA Prostějov, ONV Prostějov, Odbor výstavby, k. 1800/1. *Státní a podniková bytová výstavba.*

45 *JZD staví družstevně byty. Informace pro stavebníky bytové výstavby v JZD*, c. d., s. 2. Také např. ZA Opaava, SmKNV Ostrava, Odbor výstavby a plánování, inv. č. 377, k. 325. *Územní studie pro výběr individuální a družstevní výstavby v okrese Vsetín.*

46 JANDA, Jiří: Správně řídit a umisťovat novou bytovou výstavbu na vesnici, c. d., s. 83.

47 Dokládají to např. slova Jiřího Hrušky, vedoucího odboru výstavby měst a vesnic Státní plánovací komise, který poukazoval na potřebu vyloučit uplatnění městských typizovaných domů: „*Např. lodgie nebo balkóny by na vesnici působily stejně přirozeně jako kdysi věžička na nároží domu bohatého venkovského živnostníka a maloobchodníka.*“ Ještě k diskuzi o bytové výstavbě na vesnici. *Výstavba socialistické vesnice 1965*, č. 6, s. 125.

48 NOVÁK, Viktor – SLUKA, Miloslav: O studiích výstavby obcí Rovná a Blšany. *Výstavba socialistické vesnice 1962*, č. 9, s. 209.

49 NULÍČEK, Jaroslav: Co doporučujeme pro zlepšení bytové výstavby na vesnici, c. d., s. 234.

že by bylo chybou prosazovat buď jen bytové domy, nebo jenom rodinné domky. I z hlediska urbanistické skladebnosti je třeba využít obou způsobů," uvedl v jedné z diskuzí architekt Jiří Janda.⁵⁰ Flexibilní přístup reflektující lokální potřeby i charakter sídla se tak odrážejí i v některých územních studiích pro výběr individuální a družstevní výstavby realizované pro obce jednotlivých okresů.⁵¹

Přestože nad podněty architektů nejednou vítězilo hledisko kapacitní (ať již v rovině co největšího pokrytí bytových potřeb uživatelů, tak i na bázi produkce stavebních hmot) a ekonomické, ambice vtisknout přiměřeným způsobem vesnickým sídlům moderní vzhled socialistické vesnice zůstala zachována.⁵² Naopak v odborné komunitě architektů a urbanistů se rozvíjely nejen teoretické debaty o souladu vesnického prostředí s konceptem bytového domu, popř. šířejí koncipované myšlenky socialistické přestavby vesnice, neboť „jde teď o vytvoření nové, účelné, ekonomické a moderní architektury venkova.“⁵³

Přestože první generace bytových domů pracovaly s prvky, které nebyly principům vesnické zástavby zcela cizí (cihlové zdivo s omítkou, sedlová či valbová střecha), odlišovaly se především svými rozměry. K nejčastějším typům náležely dvouvchodové objekty o dvou či třech podlažích, což při koncentraci více budov představovalo z optického hlediska již značné a pro venkovské sídlo nezvyklé soustředění objektivé hmoty. Pokud se tak dělo na okraji zástavby, byl výsledný rušivý dojem alespoň zčásti umenšen. Více kontrastní podoby nabyl v případě, že byly bytové domy situovány na volné plochy uvnitř staré zástavby, které vznikaly např. demolicí rolnických usedlostí, někdejších panských dvorů apod. Situování vícepodlažních bytových domů v bezprostřední blízkosti sakrálních památek či rolnických usedlostí tak vytvářelo silné vizuální kontrasty, jež se posléze stávaly i předmětem odborné kritiky architektů a urbanistů.⁵⁴ Intenzita této disharmonie byla mimo jiné závislá i na vnějším vzhledu objektu. S postupujícím uplatňováním panelových komponentů se takto pojaté domy svou vizuální stránkou s rovnými střechami či rezným povrchem betonových dílců citelně vzdalovaly principům venkovského stavitelství.

Jiný přístup je patrný v případě vesnice Rovná v okrese Sokolov. Vybudována byla v 60. letech na území někdejší obce Ebmeth (od roku 1947 oficiálně Rovná), která zanikla v důsledku odsunu německojazyčného obyvatelstva a následného

50 JANDA, Jiří: O bytové výstavbě na vesnici, c. d., s. 53.

51 Např. ZA Opava, SmKNV Ostrava, Odbor výstavby a plánování, inv. č. 375, k. 323. *Územní studie pro výběr individuální a družstevní výstavby v okrese Přerov*. Zatímco bytová kapacita městských sídel (Přerov, Kojetín, Lipník nad Bečvou nebo Hranice) se výrazně navýšovala soustředěnou formou výstavby a bytové domy byly plánovány i pro některé větší vesnické lokality (např. Brodek u Přerova), vedle nich byly vybrány vesnice, pro něž byla doporučena pouze individuální výstavba rodinných domů, popř. řadových rodinných domů (např. Opatovice, Prosenice, Pavlovice).

52 Viz publikované diskuze i texty v periodiku *Výstavba socialistické vesnice* v letech 1962-1969.

53 GRANÁT, Aleš: Tradice a nová výstavba na vesnici, c. d., s. 107.

54 BLABOLILOVÁ, Libuše: *Bytová výstavba v zemědělství*, c. d.

začlenění do vojenského pásma Císařský les. Po jeho zrušení v roce 1954 bylo rozhodnuto o vybudování nového sídla.⁵⁵ Nemělo ovšem bezprostředně navazovat na zaniklé osídlení, jehož pozůstatky jsou ještě dnes v terénu zčásti patrné. Centrum nové obce bylo oproti původnímu posunuto východněji a navazovalo na areál státního statku. Zadavatelem a investorem bylo v tomto případě ministerstvo zemědělství, lesního a vodního hospodářství a nová obec měla mít tedy i z hlediska profesní skladby silnou provázanost s agrárním provozem. To se mimo jiné promítlo i do záměru zahrnout do sídelní struktury učňovskou školu pro výchovu zemědělského dorostu.

Budování „na zelené louce“ umožnilo koncipovat projekt jako experimentální nastiňující možné způsoby řešení výstavby moderní socialistické vesnice pro zemědělsky činné obyvatelstvo zcela a ryze v duchu moderních trendů. Projektční tým měl v tomto případě výhodu, že se nemusel ohlížet na původní vesnickou zástavbu a mohl plně rozvinout své vize. Jádrem obce tvořily objekty veřejné služby (MNV, pošta, obchod, provozovny drobných služeb), na ně navazovala školská zařízení a čtveřice výškových panelových domů, které ve dvou obloucích obepínaly řadové rodinné domy. Ve své době byla nejen koncepce, ale i vlastní realizace (byť v poněkud skromnější podobě) ceněna za svou progresivnost.⁵⁶ Naplnění jednotlivými druhy objektů vycházelo plně z dobově uplatňovaných typových projektů. Rovná tak od počátku působila v konfrontaci se zažitým obrazem venkovského sídla spíše jako výsek moderně pojatého městského prostoru zasazeného do venkovské podhorské krajiny Slavkovského lesa. Ze strany architektů a urbanistů bylo pozitivně vnímáno, že nezůstalo jen u vize a její rozpracování do projektu. V jeho naplnění spatřovali velký potenciál propagace a popularizace nových trendů v bytové výstavbě vesnice, přestože si byli vědomi, že tento koncept není uplatnitelný v každé lokalitě.⁵⁷ „*Nová výstavba vesnice není sice typická, lze však na ní nejlépe demonstrovat nové vztahy a formy bydlení a zemědělské výstavby.*“⁵⁸ Experimentální charakter Rovné směřoval k záměru ověřit, nakolik se představy o moderním zemědělském sídle pozitivně setkávají nebo naopak míjejí s reálným životem v něm.⁵⁹

55 Z šesti předložených studií byl jako vítězný vybrán návrh předložený týmem pod vedením architekta J. Němce. Výsledky studijních řešení výstavby obce Rovná a přestavby obce Blšany. *Výstavba socialistické vesnice 1962*, č. 8, s. 189–190.

56 KADLEC, Alex – SMRŽOVÁ, Jaroslava a kol.: *Příručka pro výstavbu a přestavbu venkovských sídlišť*. Brno: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1970. K současné situaci v obci viz Drápala, Daniel: *Bytové domy na vesnici*. Cesty k soustředěné formě bydlení ve vesnickém prostředí druhé poloviny 20. století, c. d., s. 241–242.

57 NEČAS, Otakar: *Bytová výstavba na venkově*, c. d., s. 10–11.

58 Výsledky studijních řešení výstavby obce Rovná a přestavby obce Blšany, c. d., s. 190.

59 NOVÁK, Viktor – SLUKA, Miloslav: *O studiích výstavby obcí Rovná a Blšany*, c. d., s. 209.

Obr. 1. Současná podoba zástavby experimentálního vesnického sídla Rovná (okr. Sokolov). V popředí budova občanské vybavenosti, v pozadí jeden z výškových panelových domů a část řadových rodinných domů. Foto D. Drápala, 2022.

Standardizace a typizace

Cestou k posílení ekonomičnosti a zároveň dostatečné kvantity bytové výstavby nejen na vesnici se měla stát v souladu se směrnicí vycházející z úkolů z XIV. sjezdu KSČ její standardizace a typizace směřující posléze k prefabrikaci.⁶⁰ Prostřednictvím typových a vzorových projektů se očekávalo zvýšení objemu montážní kapacity, opakovatelnosti stavebních komponentů a konstrukcí, a tedy i zvyšování stupně montovatelnosti.⁶¹

Nabídka vzorových projektů se dotkla také individuální výstavby rodinných domů, pro budování bytových domů znamenala však hlavní technicko-organizační linii, po níž se měli investoři ubírat. Pozitiva replikované projekční dokumentace směřovala jednak ke zlevnění spočívající v odbourání projekční přípravy a možnosti uplatnění sériově vyráběných stavebních komponentů, jednak v urychlení vlastní realizace.

60 GUZDEK, Adam: *Lesná. Brněnský fenomén*, c. d., s. 14.

61 ZA Opava, SmKNV Ostrava, Odbor výstavby a plánování, inv. č. 568, k. 438. *Koncepce bytové a občanské výstavby v Severomoravském kraji do roku 1980, plán a vývoj v jednotlivých okresech.*

Investorům byly proto nabízeny sady celostátních typových podkladů⁶², popř. jejich dílčích úprav⁶³. Pozitivní přínosy tohoto postupu však nemohly eliminovat kritické výhrady, které upozorňovaly, že není možné obsáhnout veškerý objem plánované výstavby vesnických sídel jedním nebo jen úzce omezenou škálou typových projektů. Např. architekt Bohumil Straka v roce 1965 poukazoval na existenci více negativních faktorů: „*Použití stereotypních bytových domů ve větším rozsahu v nové výstavbě nepůsobí příznivě. Do určité míry to narušuje, zejména při nevhodném umístění stavby, dosavadní ucelené měřítko obcí. Jde i o technologii stavební výroby, kterou není možno přenášet z velkých stavenišť do rozptýlené výstavby.*“⁶⁴ Odborníci poukazovali také na jiný aspekt. Zatímco investiční akce ve městech kumulovaly zpravidla výstavbu většího rozsahu a tomu byla uzpůsobena např. dopravní infrastruktura, totéž nelze automaticky přenést do vesnického prostředí. Ambice využívat panelových bloků tak mohla vzít za své ve chvíli, bylo-li vesnické staveniště na komunikačně nevhodném místě, které nedovolovalo nejen návoz betonových panelů, ale i uplatnění jeřábní techniky, která byla pro montáž nezbytná.⁶⁵

Krajské projekční ústavy dostaly proto na počátku 60. let zadání připravit vzorové projekty, které se měly uplatnit napříč státní, podnikovou i družstevní výstavbou. Kvalitativním posunem odrážejícím poznání o potřebě citlivěji přistupovat k specifickým nárokům vesnického prostředí představuje úkol, aby se dosavadní škála bytových domů městského charakteru obohatila o projekty přizpůsobující se vesnickému prostředí. „*V těchto řešeních bude respektováno poněkud odlišné složení domácností venkovského obyvatelstva, i některé specifické požadavky na vybavení domů i bytu. Bude sledováno hledisko jejich vhodného urbanistického uplatnění, zejména ve vazbě na dosavadní zástavbu a společenský střed obce se souborem občanského vybavení.*“

Při plnění zadaného úkolu se uplatnilo několik odlišných přístupů odrážejících odborné i osobní preference členů projekčních týmů nebo alespoň jejich hlavních architektů. Ač je tedy v obecném povědomí vnímána bytová výstavba mnohdy jako příliš unifikovaný a neosobní prvek sídelního prostředí formovaného v druhé polovině 20. století, tyto krajské projekty nepochybně přispěly k větší diverzitě bytových domů napříč celým Československem. Lišily se např. v užití stavebních materiálů a technologií (zděné cihlové domy, částečné zapojení prefabrikátů a posléze i panelové bloky), zpravidla se ale snažily respektovat

62 Na počátku 60. let to byl pro prostředí vesnických sídel např. celostátní typový podklad T 13. Viz Vzorový projekt pro bytovou výstavbu JZD ve Východočeském kraji. *Výstavba socialistické vesnice 1962*, č. 4, s. 96.

63 V Západočeském kraji upravil zdejší krajský projektový ústav celostátní typ T 01 B do dvou variant, jednu pro výstavbu zaštiťovanou státními statky, druhou pro investiční akce JZD. Viz Projekt pro bytovou výstavbu na vesnici v Západočeském kraji. *Výstavba socialistické vesnice 1962*, č. 6, s. 151–152.

64 O bytové výstavbě na vesnici, c. d., s. 48–59.

65 Tamtéž, s. 49.

některá specifika vesnického prostoru především v pohledové horizontalitě od rážející se v počtu plánovaných pater. Rezignováno tak bylo na vícepodlažní věžové objekty, jejich případná existence by byla napříč společenským spektrem brána jako drastický zásah do „architektonického výrazu vesnice“.⁶⁶ Dle terénní konfigurace se tak nejčastěji nabízela dvou až tříposchodová varianta domu, který byl nejednou modulárně komponován tak, aby bylo možno kumulovat do jednoho stavebního bloku jeden, dva i tři vchodové segmenty.⁶⁷

Přestože v průběhu let 1962 a 1963 vzniklo v různých krajích několik regionálních typových projektů určených cíleně k pokrytí potřeb investorů ve vesnických lokalitách, snaha více přiblížit soustředěnou formu bydlení potřebám koncových uživatelů a charakteru tohoto prostředí pokračovala i v následujících letech.⁶⁸

Ve snaze usnadnit plánování výstavby především na úrovni menších venkovských JZD přistupovaly některé krajské orgány k cílené metodické pomoci. Středočeský KNV pro tyto potřeby vydal brožuru *Na pomoc bytové výstavbě JZD ve Středočeském kraji*, která nabízela dva vzorové projekty bytových domů (o dvou, třech, popř. i čtyřech podlažích) uzpůsobených potřebám obyvatel vesnických obcí.⁶⁹ Zkušenosti z realizace prvních investičních akcí na úrovni vesnických zemědělských provozů navíc jednoznačně odkryly znevýhodnění akterů v menších lokalitách, kteří nedisponovali dostatkem zkušeností a především technicko-administrativními kapacitami, jež by zajistily bezproblémové projektové řízení. O to více bylo apelováno, aby vzorové projekty byly dostatečně propracovány po všech stránkách, včetně upřesnění konstrukčních systémů detailů, rozpisů spotřeby materiálu atd.⁷⁰

Metodické vedení se projeвило jako nezbytnost, neboť „malí“ investoři byli ze strany projektantů, plánovačů i některých stranických či státních orgánů nejednou kritizováni za nedostatečnou úroveň řízení a nepromyšlenost svých investičních akcí, které zpravidla vedly k okamžitému pokrytí potřeb, aniž by byly

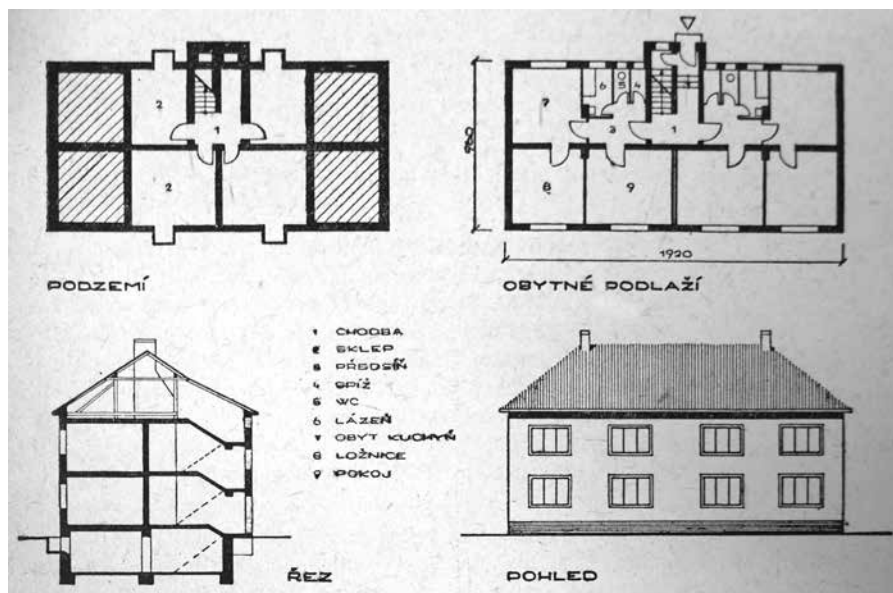
66 O bytové výstavbě na vesnici, c. d., s. 52

67 Přehled některých projektů viz jednotlivá čísla časopisu *Výstavba socialistické vesnice* z let 1962 a 1963; také ZA Opava, SmKNV Ostrava, Odbor výstavby a plánování, inv. č. 378, k. 324. *Rozbor stavu a podmínky rozvoje individuální bytové výstavby, zabezpečení lokalit pro individuální bytovou výstavbu, zabezpečení svépomocné družstevní výstavby* (typ T01B obj. 3134: 7 bytů / 3 podlaží; typ T01B obj. 3121: 7 bytů / 3 podlaží; typ T01B obj. 3233: 12 bytů / 3 podlaží; typ T02B rozšířený: 14 bytů / 4 podlaží; typ Nižbor: 6 bytů / 3 podlaží; Zemědělský typ: 6 bytů / 2 podlaží). Také ZA Opava, SmKNV Ostrava, Odbor výstavby a plánování, inv. č. 105, k. 187. *Typové podklady bytového domu T 09 B pro venkovskou bytovou výstavbu, soustředěnou i rozptýlenou výstavbu.*

68 -ja-: Co přinesla soutěž na projekt vesnického domu v Severočeském kraji. *Výstavba socialistické vesnice* 1966, č. 6, s. 132-135.

69 DOBÍÁŠ, František: Přehled projektů pro bytovou výstavbu JZD v roce 1962. *Výstavba socialistické vesnice* 1962, č. 5, s. 105-106.

70 DOBÍÁŠ, František: Přehled projektů pro bytovou výstavbu JZD v roce 1962. *Výstavba socialistické vesnice* 1962, č. 6, s. 131.

Obr. 2. Vzorový projekt bytového domu pro družstevní výstavbu JZD navržený okresním stavebním podnikem v Písku. Publikováno Výstavba socialistické vesnice, 1962.

investice promyšleny alespoň ze střednědobého hlediska. Jako nedostatečně efektivní se tak z tohoto pohledu jevílo budování bytových domů v malých obcích, kde sice fungoval zemědělský závod, ale chyběla zde adekvátní vybavenost (školka a škola, zdravotní služby, obchod), která nutila obyvatele dojíždět za uspokojením mimopracovních potřeb do jiných lokalit. Snižovalo to životní standard obyvatel těchto domů a tím i jejich spokojenost s životem na vesnici. Nakolik byl tento problém vnímán jako závažný, svědčí ta skutečnost, že se v roce 1962 dostal do programu jednání ÚV KSČ.⁷¹ Rozpor mezi proklamacemi a realitou v terénu odkrývá konstatování Komise pro výstavbu venkovských sídlišť při severomoravském KNV z července 1963, která se kriticky stavěla k dlouhodobým snahám státních statků prosadit výstavbu bytů pro své zaměstnance i v těch lokalitách, které nebyly zařazeny do kategorie vesnic s rozvojovým potenciálem: „... v okrese Opava se prosazuje tendence státních statků zajistit si pro výstavbu bytů st. statků výjimky z usnesení o výběru vesnic formou t. zv. pohotovostních bytů. Komise po diskuzi došla k závěru, že právě tento způsob výstavby bytů by byl pokračováním rozptylování investičních prostředků,

71 JANDA, Jiří: Správně řídit a umisťovat novou bytovou výstavbu na vesnici, c. d., s. 81-84.

v organizaci života na vesnicích nemůže nic přinést zejména proto, že neodstraňuje problém dopravy jako celek. V podobných případech zaujímá komise ve shodě se stanoviskem rady KNV zásadu nerozptylovat bytovou výstavbu st. statků k jednotlivým stájovým objektům.⁷²

Jiný příklad absence strategického plánování představoval dodatečné vrstvení nových fází bytové výstavby. Orgány pověřené na okresní i krajské úrovni plánovací a investiční činností se nejednou setkávaly se situací, kdy ještě během dokončovacích prací nebo nedlouho po kolaudaci domů přicházel z místa požadavek na další nové „bytovky“. Z pozice nadřízených orgánů sice mohla být takováto iniciativa interpretována jako snaha uspokojit bytové potřeby zdejších zájemců, z hlediska vynakládaných prostředků však představovala nevhodný přístup. Vyžadovala totiž dodatečné projekční práce, případný nedostatek volné plochy vedl k přílišnému zahušťování výstavby, nejednou se museli investoři potýkat i s omezenou kapacitou vodovodního řadu a kanalizace.⁷³

Uzpůsobení funkcí

Úvahy o adaptaci alespoň některých funkčních hledisek se v případě vesnických bytových domů soustředily na dva tematické okruhy: 1. vnitřní prostory objektu; 2. hospodářské zázemí v bezprostřední blízkosti domu.

Již 50. a počátek 60. let ukázaly limity vesnických sídel v dostupnosti adekvátní infrastruktury, jejíž existence a kapacita byla pro městská sídla mnohem samozřejmější. Jednalo se především o vodovod a kanalizaci, které zvláště při situování do okrajových částí sídelních celků vesnických obcí vyžadovaly další investiční prostředky. Zatímco v městech se začala úspěšně rozvíjet dálková forma vytápění a ohřevu vody, o poznání pomalejší progresi v této oblasti spatřujeme ve vesnické výstavbě bytových domů. Zvláště u soliterních staveb nebo při jejich malém počtu přetrvávala i nadále lokální forma vytápění (ať již individualizovaného, nebo společného pro celý objekt), byť tuhá paliva v některých lokalitách začalo povolna nahrazovat např. plynové vytápění.⁷⁴

Zásadním prvkem projekčních plánů adaptace bytových domů pro vesnické uživatele se staly hospodářské a obslužné prostory mimo vlastní bytovou jednotku. Zatímco při zaměstnání v továrních provozech či na místech mimo bydliště přicházeli pracující do svých domovů již po očistě, která následovala po ukončení pracovního procesu, jiná situace nastávala u zemědělských pracovníků. V podnětech formulovaných jak ze strany JZD či státních statků, tak i samotných uživatelů (ať již existujících bytů, nebo také těch potenciálních) jsou opakovaně zmiňovány

72 ZA Opava, SmKNV Ostrava, Odbor výstavby a plánování, inv. č. 360, k. 316. *Zásady pro výstavbu socialistické vesnice, koncepce výstavby venkovských sídlišť, sdružování obcí.*

73 O bytové výstavbě na vesnici ve Středočeském kraji. *Výstavba socialistické vesnice 1966*, č. 5, s. 102.

74 NEČAS, Otakar: *Bytová výstavba na venkově*, c. d., s. 42.

situace, kdy se obyvatelé navraceli v pracovním oděvu a obuvi, nejednou v důsledku polních prací nebo péči o hospodářské zvířectvo znečištěných či kontaminovaných zápachem. Dělo se tak nejen v případech volnočasového obhospodařování záhumenků či vlastních / pronajímaných pozemků. Týkalo se to i pracujících, jejichž zemědělské závody ani v 60. letech nedisponovaly dostatečně sofistikovaným pracovním zázemím v podobě šaten, převlékár a sprch, popř. situací, kdy pracující těchto zařízení z různých důvodů nevyužívali.

Měla-li argumentace o přiblížení standardům městského bydlení nabýt reálného naplnění, museli se projektanti i dotčené orgány zamýšlet, jak tuto situaci řešit. Proto vystávaly požadavky na uzpůsobení vnitřní dispozice a vyčlenění nového druhu místností v rámci společných prostor bytového domu, které by umožnily očistu již v technickém zázemí (dle terénní dispozice sklep nebo přízemní).⁷⁵ Toto řešení (šatna, umývárna)⁷⁶ sice umenšovalo prostorové kapacity pro jiné účely (prádelna, kočárkárna, kolárna, kotelna, ale také např. sklepní skladovací prostory určené pro jednotlivé byty), zároveň bylo ale šetrné k údržbě společně užívaných ploch domu. V neposlední řadě mělo i jistý psychologický dopad ve zvýšení standardů životních podmínek, kdy na rozdíl od poměrů a zžitých vzorů chování na rolnických usedlostech přicházejí tito „noví socialističtí“ zemědělci do svého bytu již očištěni a nepřenášejí tedy do intimního rodinného prostoru vnější signifikantní znaky svého povolání.

Průzkum realizovaný v 60. letech týmem Libuše Mackové doložil, že jednou z nejpálčivějších stránek bydlení v bytových domech ve vesnickém prostoru byla omezená možnost chovat hospodářské zvířectvo, pěstovat zeleninu a ovoce podobnou formou, jakou umožňovalo obývání rodinných domů.⁷⁷ Prvotní vize přestavby socialistické vesnice totiž zcela automaticky braly v potaz definitivní oddělení obyvatel těchto domů od doplňkových aktivit na zemědělské půdě, jejíž obhospodařování mělo být plně svěřeno do profesionální péče organizovaných složek (JZD, státní statky). Tato vize byla ovšem možná jen v případě dobře fungujícího výrobního sektoru a služeb, které by veškeré potřeby obyvatel měst i venkova pokryly skrze standardizovanou dodavatelskou a obchodní síť. Vzhledem k tomu, že tomu tak nebylo, projevila se přirozená potřeba lidí doplnit si alespoň zčásti chybějící položky samozásobitelskou formou, která pak nabývala podoby obhospodařování záhumenků, drobných zahrádek či malochovů hospodářského zvířectva. Neméně důležitým faktorem zde byly zároveň

75 DOBIÁŠ, František: Přehled projektů pro bytovou výstavbu JZD v roce 1962. *Výstavba socialistické vesnice*, 1962, č. 5, s. 106; ČALA, Ladislav – KORGER, Josef (eds.): *Stavíme byty na vesnici*, c. d., s. 13. Na jižní Moravě byly na tomto principu vytvořeny typy T-01B-Z6 (realizace např. pro státní statek Slavkov u Brna nebo Ždár nad Sázavou) a T-01B-Z4 Varianta Deblín (realizace např. pro JZD Hodice nebo Hluk).

76 Je zajímavé, že s prostory totožného účelu pracovali architekti i u některých typových projektů individuální výstavby rodinných domů.

77 NEČAS, Otakar: *Bytová výstavba na venkově*, c. d., s. 41.

dobově platné cenové relace a patrná finanční úspora. Jistý respekt k potřebám a očekávání uživatelů, které by neměly být zcela marginalizovány vůči plánům investorů, požadoval v jedné z diskuzí architekt Jiří Janda: „*Musíme stavět pro lidi a podle jejich potřeb a ne podle toho, co je pro tu či onu složku nebo organizaci výhodnější. Musíme přitom vytvářet účelné a hezké prostředí.*“⁷⁸

Typový projekt realizovaný v Severočeském kraji v polovině 60. let posunul míru adaptace prostor pro potřeby obyvatel vesnických bytových domů ještě dále. Karel Fleischer, Zdeněk Zlámal a Jana Závorková nejenže vybavili umývárnu a převlékárnu šatními boxy pro uložení pracovního oděvu, ale do dispozičního řešení suterénu implementovali také hospodářskou kuchyni sloužící k přípravě krmiva pro chované zvířectvo. Tým architektů počítal také s vyčleněním části suterénních ploch pro uskladnění ovoce a zeleniny, brambor (konzumních i krmných) či krmného zrna. Sedlová střecha navíc umožňovala efektivně využít podstřeší jako prostor k sušení prádla, neboť pro tento účel se již v suterénních místnostech nenacházela adekvátní kapacita.⁷⁹

Ještě dále pokročilo zadání vzorové dokumentace bytového domu pro zemědělce Středočeského kraje, který byl cíleně určen pro svépomocnou družstevní výstavbu. Do projekčního úkolu byly zahrnuty také plány na objekt určený jako zázemí pro hospodářsky aktivní obyvatele. Ve své základní variantě měl uspokojit potřeby ustájení 10 až 15 nosnic a 5 až 10 králíků, v rozšířené podobě navíc i jeden až dva kotce pro vepře. Obě alternativy zahrnovaly sklad krmiva, popř. malou dílnu nebo skladiště potřebného náčiní.⁸⁰ Toto zadání však představovalo maximální možnou míru vstřícnosti a bylo spíše krajním řešením. Zatímco drobná drůbež či králíci byli ještě akceptovatelní, chov vepřového dobytka i přes přidělování naturálních dávek pracovníkům JZD a školních statků neměl být u bytových domů dlouhodobě podporován a měl směřovat spíše k odběru již jatečných zvířat z výkrmu.⁸¹ Jak ale dokládá případ ze státního statku v Jenči u Prahy z počátku 60. let, dokázali být obyvatelé bytových domů ve svých požadavcích značně nekompromisní. Poté co se podařilo získat pro zdejší zemědělský provoz pracovníky z jižní Moravy, kteří využili nabídky bytů v dvoupodlažních bytových domech, nastala poněkud vyhrocená situace. Po týdnů totiž nově přichozí sdělili

78 O bytové výstavbě na vesnici ve Středočeském kraji, c. d., s. 100-109.

79 -ja-: Co přinesla soutěž na projekt vesnického domu v Severočeském kraji, c. d., s. 132-135; SOkA Bruntál se sídlem v Krnově, MNV Linhartovy, Komplexní bytová výstavba, nezpr.

80 PEŠEK, Dalibor: Nové návrhy bytových domů pro zemědělce ve Středočeském kraji. *Výstavba socialistické vesnice 1966*, č. 10, s. 240. Viz také NULÍČEK, Jaroslav: Co doporučujeme pro zlepšení bytové výstavby na vesnici, c. d., s. 233-235.

81 JANDA, Jiří: Podívejte se s námi na novou bytovou výstavbu na vesnici, c. d., s. 13-14. V některých diskuzích byla ovšem nastolována otázka, jak nakládat s hnojem coby sekundárním produktem chovu drobného zvířectva. Optimální řešení bylo jeho využití chovatelem na vlastní obhospodařované pozemky (zahrádka, záhumenek). Jak ale situaci řešit, když tuto možnost chovatel nemá? O bytové výstavbě na vesnici, c. d., s. 51.

vedení státního statku svůj požadavek, aby mohli chovat v blízkosti svých nových domovů hospodářské zvířectvo. Pokud jim toto nebude umožněno a nebudou vytvořeny podmínky pro drobný chov, vrátí se zpět do svého původního bydliště. Jak dokládají některá další svědectví, nejednalo se o ojedinělý případ.⁸²

Projekční příprava hospodářských objektů měla jednoznačně předcházet živelné výstavbě, která následovala ve chvíli, kdy se bytové domy zaplnily obyvateli.⁸³ Po konsolidaci jejich životního režimu v novém prostředí přirozeně vyvstávala potřeba vytvořit si zázemí, na něž byli např. zvyklí z předchozích forem bydlení na rolnických usedlostech či v rodinných domech anebo jen z toho důvodu, že hodlali realizovat vybrané volnočasové a samozásobitelské aktivity. Na rozdíl od nich byli ale postaveni při obývání bytového domu do zcela nové a dosud jen stěží uchopitelné situace. Obývaný objekt nedokázal uspokojit celé spektrum jejich potřeb,⁸⁴ vnitřní prostory nebylo možné adaptovat, nereálné se jevily i různé přístavby bezprostředně navazující na dům samotný. Dle individuálních možností jednoho každého interesanta, ale i s ohledem (a někdy i bez ohledu) na reálné pozemkové vlastnictví se setkáváme s velmi širokou škálou řešení těchto potřeb. V okolí domů tak nejednou živelně vznikaly různé provizorní i stálejší objekty různé velikosti, vzhledu i užitého materiálu, nejednou existující spíše na trpěné, nikoliv ale legální bázi. I když mohli nájemci či vlastníci bytů získat souhlas majitelů pozemků s jejich existencí, různé formy a kvalita provedení nepřestavovaly obohacení vzhledu této části obce. Tím, že nebyly skryty očím pozorovatelů, jak tomu bylo nejednou ve dvoře rolnických usedlostí nebo za plotem rodinných domů, fakticky znehodnocovaly vzhled okolí nových bytových domů.⁸⁵ Řešením by proto mělo být komplexní řešení bytové výstavby, která by brala v potaz nároky jejich obyvatel na doplňkové vybavení. Velmi silně proto zazníval názor, aby byla v užší spolupráci s místními JZD a MNV budována hospodářská příslušenství jednotného typu.⁸⁶

Jakékoliv uzpůsobování však mělo i své limity, jak např. dokládá stanovisko architekta Otakara Nečase. Připomínal, že nelze očekávat, aby bydlení v bytovém domě přineslo celé spektrum výhod a příležitostí, jimiž se vyznačuje život v rodinném domě. Některé z nich byly totiž neproveditelné nebo jejich uplatnění je limitováno. Např. výbava hospodářskými stavbami pro malochov či plochy pro pěstování jsou možné pouze v těch lokalitách, kde pro výstavbu dostatek prostoru a umístění domu i charakter terénu k tomu vytvářejí vhodné podmínky. Dochází-li ovšem k větší koncentraci bytových domů do početnějšího

82 Tamtéž, s. 49.

83 ELŠER, Václav: Zlepšit propagaci bytové výstavby JZD. *Výstavba socialistické vesnice* 1962, č. 3, s. 49-51.

84 Podívejte se s námi do JZD Budislav, c. d.

85 DAVIDOVÁ, Eva: Přeměny sídel a způsobu bydlení pohraniční vesnice Československa po roce 1945, c. d., s. 167-168.

86 JANDA, Jiří: Podívejte se s námi na novou bytovou výstavbu na vesnici, c. d., s. 14.

Obr. 3. I v současnosti obklopují některé vesnické bytové domy zahrádky drobnopěstitelů z řad zdejších obyvatel. Kozlovice (okr. Frýdek-Místek). Foto D. Drápala, 2021.

komplexu, není naplnění těchto očekávání již jakkoliv reálné.⁸⁷ Míra adaptability byla závislá také na užitém stavebním materiálu. Bytové domy stavěné na bázi cihelného zdiva nekladly dispozičním úpravám takové překážky jako objekty budované z panelových prefabrikátů.

Závěr

Odborné diskuze a projektové i stavební realizace reflektující potřebu přizpůsobit bytové domy potřebám obyvatel vesnických sídel (zvláště zemědělsky aktivním) vrcholily příznačně v 60. letech 20. století. Zatímco adaptace vnějšího vzhledu domů vycházely ze snahy respektovat specifické rysy vesnické zástavby, zásahy do vnitřních dispozic (s cílem vyčlenit speciální prostory hygienické i hospodářsko-provozního charakteru) fakticky znamenaly přiznání, že reálné naplňování vize proměny vesnice „staré“ v „novou socialistickou“ neprobíhá v takové intenzitě a rychlosti, jak by si stranická a státní reprezentace v duchu svých veřejných proklamací přála.

---

87 NEČAS, Otakar: *Bytová výstavba na venkově*, c. d., s. 42–43.

Přes nesporné kvalitativní posuny, které se po roce 1948 na vesnici v oblasti soustředěného bydlení realizovaly, jejich dynamiku nabourávaly dva faktory: mentální a ekonomický. Nové byty byly zpravidla určeny pro mladé uživatele, nejednou s cílem motivovat inteligenci i specializované technické profese k zapojení do činnosti vesnických zemědělských provozů. Reálná věková a profesní skladba byla ovšem pestřejší. Bez ohledu na věk byla patrná zakořeněnost pracovních návyků, očekávání a naplňování potřeb, které byly doposud typické pro život na rolnické usedlosti. Druhým a neméně důležitým aspektem byla ekonomická motivace. Nedostatečně fungující výrobní, zpracovatelské i distribuční mechanismy centrálně řízeného hospodářství nedokázaly uspokojit spotřební nároky obyvatel venkova.⁸⁸ Rodiny žijící v bytových domech se tak dostávaly do paradoxní situace. Bydlely na venkově, užívaly moderně koncipovanou bytovou jednotku srovnatelnou se standardy městského bydlení, na rozdíl od svých spoluobčanů žijících na starších rolnických usedlostech či v nově budovaných rodinných domech byli ovšem ochuzeni o příležitost vylepšovat bilanci svých domácností formou samozásobitelství. Budování zahrádek či chov drobného zvířectva se proto stalo přirozenou reakcí na tento stav. Zároveň plně odpovídal po generace formované mentalitě vesnického člověka v roli hospodáře. Tento paradox se posléze naplnil i u vzorové socialistické vesnice Rovná na Sokolovsku. Projektanti sice soustředili několik desítek rodin do věžových bytových domů, přirozená touha obhospodařovat alespoň kousek půdy a zajistit si tím přísun kvalitnějšího ovoce a zeleniny či jen malou plochu pro vlastní relaxaci mimo dům byla ale natolik silná, že v bezprostřední blízkosti vznikla a dodnes existuje malá zahrádkářská kolonie.⁸⁹

Podněty k přípravě typových objektů byly přirozenou reakcí na šířící se individuální způsoby řešení. Měly jim předcházet, pokrýt potřeby obyvatel bytových domů a zároveň zachovat alespoň elementární estetické hodnoty jejich okolí. Zároveň byly jasným signálem posilování funkčnosti tohoto typu bydlení, které očividně nedostatečně pokrýval potřeby uživatelů nových bytů.

Jako doklad určitého selhání nastavené politiky tento proces vnímala i odborná veřejnost. Architekt Jiří Janda v roce 1966 své kritické mínění nijak neskryval: „... převládala domněnka, že postačí postavit pouze čisté byty s nezbytným technickým vybavením. Tato myšlenka vycházela z nereálné představy o tempu ekonomického rozvoje zemědělských závodů, kdy se předpokládalo, že vytváření nových ekonomických celků spolu s přechodem na pevnou odměnu u JZD v krátké době několika let vyřeší problém hospodářských příslušenství

---

88 V tisku se můžeme dočíst např. formulace, jak je vlastní chov nosnic pro obyvatele bytových domů mnohdy jedinou příležitostí k zajištění plynulého přísunu čerstvých vajec. Viz JANDA, Jiří: Podívejte se s námi na novou bytovou výstavbu na vesnici, c. d., s. 9–14.

89 Výzkum realizovaný autorem v lokalitě v červnu 2022.

a záhumenků především u mladých pracovníků. [Koncepce bytové výstavby nebrala v potaz] *objem a celospolečenský význam výroby na záhumencích a na plochách zahrad ani jeho individuální význam pro zlepšení životních podmínek pracovníků v zemědělství a obyvatel venkova.*⁹⁰ Jeho slova potvrdily realizované sociologické průzkumy, jejichž výsledky ukázaly, že obyvatelé vesnic bez ohledu na věk chtěli v 56,4 % i nadále chovat hospodářské zvířectvo a ještě o deset procent více bylo těch, kteří by rádi pěstovali ovoce a zeleninu – z ryze ekonomických důvodů, ale také i z prosté záliby v této činnosti.⁹¹

Oprávněně proto zaznívaly hlasy, které poukazovaly na skutečnost, že zlepšení životního standardu obyvatel vesnické obce nemusí být realizováno v duchu poněkud schematického hesla o přibližování venkova městu tím, že se přijme městský model bydlení, a naopak zavrhne vše vesnické. Přínosným se mělo stát spíše smysluplné prolínání výhod vyplývajících z obou prostředí a tomu uzpůsobení konkrétních plánovacích a investičních aktivity. V jejich rámci by postačovalo pouze přistupovat více k flexibilně vůči návykům a požadavkům obyvatel vesnice a při zachování určité míry přednosti, které toto prostředí poskytuje, jim zároveň nabídnout vyšší kvalitu bytových standardů.⁹²

Tomuto směřování se nebránili ani reprezentanti některých JZD. Nábor nových pracovních sil jim v praxi ukázal, že traktorista či elektrotechnik zemědělského provozu s adekvátní výši výdělků kvituje komfort, který mu nabízí bydlení v bytovém domě. Pro svou potřebu mnohdy nežádá ani přidělení záhumenku. Jak konstatoval např. František Lejčar, předseda JZD Vltava v Albrechticích nad Vltavou, „... *obyvatelům nového domu přidělíme místo na zahrádky, aby si mohli pěstovat zeleninu, popřípadě mít i nějakou slepici a o víc nemají zájem.*“⁹³

Postupnou proměnu preferencí v závislosti na zvyšování kvality života předpokládali i někteří architekti. Aktuální podněty a připomínky, které byly před ně a investory stavěny, viděli jen jako okamžitou reakci odrážející přežívající principy myšlení a chování „tradičního“ vesnického člověka, který byl i v nových společenských a ekonomických poměrech mentálně stále ještě silně ukotven v předchozí éře. V časové perspektivě deseti či patnácti let očekávali již pozvolný odklon od intenzity těchto požadavků. Pozitivně se mělo projevit nejen ve zlepšování životních standardů obyvatel socialistické vesnice, ale i kvalitativními posuny v zemědělské produkci, v organizaci výroby a distribuce. Bude-li

90 JANDA Jiří: Obytná skupina na vesnici. *Výstavba socialistické vesnice 1966*, č. 7, s. 154.

91 Tamtéž.

92 -MH-: Možno dobře bývat na dedině? *Výstavba socialistické vesnice 1966*, č. 12, s. 276–281. V obci architektů a projektantů proto zaznívaly i oprávněné připomínky, že lidé, kteří spojují své bytové nároky i s těmito druhotnými požadavky, by měli volit raději individuální bydlení v rodinných domech, které jim poskytují vhodnější podmínky pro realizaci jejich plánů, viz O bytové výstavbě na vesnici, c. d., s. 51.

93 Bytová výstavba JZD pomáhá rozvoji družstev, c. d., s. 133.

tedy další generace již dostatečně saturována ve svých hmotných potřebách, bude se v tomto duchu umenšovat i její samozásobitelská potřeba.⁹⁴

Šedesátá léta jsou tedy příkladem nakročení k širší společenské diskuzi, která byla vyvolána neutěšeným stavem zemědělského sektoru. Aktéry tohoto více vrstevnatého procesu se v průběhu 50. až 80. let 20. století staly různé zájmové skupiny, které se snažily uplatnit svá očekávání i konkrétní požadavky. Každá z nich nakládala s jinak profilovaným sociálním kapitálem,⁹⁵ a přestože některé z nich disponovaly i silovým potenciálem k prosazení svých cílů, nemusela se tendence k jimi uplatňovanému způsobu řešení jevit jako dostatečně efektivní. Ochota mocenských složek naslouchat nejen vizím architektů, ale i požadavkům koncových uživatelů a lokálních investorů a jejich podněty posléze proměňovat v konkrétní architektonická zadání jsou dokladem jistého oslabení asymetrie moci. Cílový obraz „spokojeného“ pracovníka-zemědělce saturovaného dostatečně v jeho potřebě kvalitního bydlení si totiž vyžadoval oproti přístupu předchozího desetiletí alespoň dílčí ústupky mocenských složek.

Jak dokládá následný vývoj v 70. a 80. letech, potřeba vycházet co nejvíce vstříc hospodářským potřebám vesnického obyvatelstva v bytových domech ztrácela na intenzitě v důsledku ochabující ochoty ze strany mocenských článků. Stabilizace zemědělství, nastolení efektivního systému řízení, ale i pokračující mechanizace přispěly alespoň k dílčímu zlepšení situace v zemědělském sektoru, což se zčásti projevilo i do zásobování a nabídky produktů, kterou cítila celá společnost. Přestože u některých obyvatel i nadále přetrvávala potřeba samozásobitelských aktivit odrážející se v péči o záhumenky či zahrádky, proměňující se životní styl přispíval k formulaci nových požadavků např. v podobě garáží pro motocykly a osobní automobily. A tak zatímco u vnějšího prostředí tzv. bytovek dochází i nadále k prolínání různých zájmů, tendence uzpůsobovat vnitřní dispozice je zcela marginalizována. Souvisí to mimo jiné s masivním uplatněním panelové technologie u výstavby ve vesnických lokalitách. Od 70. let je tak v bytových standardech posílen trend k unifikaci stírající, zcela v duchu dřívějších proklamací, alespoň po formální stránce rozdíly mezi městem a vesnicí.

Prameny

SOka Bruntál se sídlem v Krnově, MNV Linhartovy, Komplexní bytová výstavba, nezpr.

94 O bytové výstavbě na vesnici, c. d., s. 51.

95 WOOLCOCK, Michael: Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework. *Theory and Society* 27, 1998, č. 2, 151–208; PALDAM, Martin: Social Capital: One or Many? Definition and Measurement. *Journal of Economic Surveys* 14, 2000, s. 629–653. <https://doi.org/10.1111/1467-6419.00127>.

- SOKa Karviná, ONV Karviná, inv. č. 235, k. 327.
SOKa Karviná, ONV Karviná, inv. č. 242, k. 39.
SOKa Prostějov, ONV Prostějov, Odbor výstavby, k. 1800/1.
SOKa Prostějov, ONV Prostějov, k. 1855/6.
SOKa Šumperk, ONV Zábřeh, inv. č. 4776, k. 1220.
ZA Opava, SmKNV Ostrava, Krajská komise pro výstavbu socialistické vesnice, inv. č. 63, k. 140.
ZA Opava, SmKNV Ostrava, Odbor výstavby a plánování, inv. č. 105, k. 187.
ZA Opava, SmKNV Ostrava, Odbor výstavby a plánování, inv. č. 360, k. 316.
ZA Opava, SmKNV Ostrava, Odbor výstavby a plánování, inv. č. 375–378, k. 323–324.
ZA Opava, SmKNV Ostrava, Odbor výstavby a plánování, inv. č. 568, k. 438.

Literatura a tištěné prameny

- ja-: Co přinesla soutěž na projekt vesnického domu v Severočeském kraji. *Výstavba socialistické vesnice 1966*, č. 6, s. 132–135.
- MH-: Možno dobře bývat na dedině? *Výstavba socialistické vesnice 1966*, č. 12, s. 276–281.
- BERNHARDT, Christopher: Planning urbanization and urban growth in the socialist period. The case of East Germany New Towns, 1945–1989. *Journal of Urban History* 32, 2005, s. 104–119. <https://doi.org/10.1177/0096144205279201>.
- BLABOLILOVÁ, Libuše: *Bytová výstavba v zemědělství*. Praha: Ministerstvo zemědělství a výživy, 1972.
- BŘEZINA, Vladimír – PERNES, Jiří (eds.): *Závěrečná fáze kolektivizace zemědělství v Československu 1957–1960*. Brno: Stilibus, 2009.
- Bytová výstavba JZD pomáhá rozvoji družstev. Výstavba socialistické vesnice 1962*, č. 2, s. 132–133.
- ČALA, Ladislav – KORGER, Josef (eds.): *Stavíme byty na vesnici*. Brno: Krajská výrobní zemědělská správa, 1965.
- DAVIDOVÁ, Eva: Přeměny sídel a způsobu bydlení pohraniční vesnice Českokrumlovska po roce 1945. *Český lid* 69, 1982, č. 3, s. 162–170.
- DOBIÁŠ, František: Přehled projektů pro bytovou výstavbu JZD v roce 1962. *Výstavba socialistické vesnice 1962*, č. 5, s. 105–107; č. 6, s. 128–131.
- DOUŠEK, Roman: Kronikáři o životní úrovni. Konzum a politika na českém venkově v letech 1945–1980. *Folia Ethnographica* 55, 2021, č. 1, s. 3–28.
- DOUŠEK, Roman: „Otvírání studánek“. Legitimizační rámce slavnosti revitalizované v 70. letech 20. století v okrese Žďár nad Sázavou. *Český lid* 108, 2021, č. 1, s. 29–50. <https://doi.org/10.21104/CL.2021.1.02>.
- DOUŠEK, Roman: The village and May Day celebrations in 1970s communist Czechoslovakia: Social events between a tool of the regime and a community

- holiday. *History and Anthropology*, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02757206.2022.2132493> (cit. 2. 4. 2023).
- DRÁPALA, Daniel: Bytové domy na vesnici. Cesty k soustředěné formě bydlení ve vesnickém prostředí druhé poloviny 20. století. *Folia ethnographica* 55, 2021, č. 2, s. 235–252.
- ELŠER, Václav: Zlepšit propagaci bytové výstavby JZD. *Výstavba socialistické vesnice* 1962, č. 3, s. 49–51.
- FERENČUHOVÁ, Slavomíra – JAYNE, Mark: Zvyknúť si na Petržalku. Každodenný život, bežná spotřeba a vztah k socialistickému sídlisku. *Český lid* 100, 2013, č. 3, s. 303–318.
- GOLONKA-CZAJKOWSKA, Monika: *Nowe miasto nowych ludzi. Mitologie nowohuckie*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014.
- GRANÁT, Aleš: Tradice a nová výstavba na vesnici. *Národopisné aktuality* 14, 1977, č. 2, s. 107–113.
- JANDA, Jiří: Správně řídit a umisťovat novou bytovou výstavbu na vesnici. *Výstavba socialistické vesnice* 1962, č. 4, s. 81–84.
- JANDA, Jiří: Podívejte se s námi na novou bytovou výstavbu na vesnici. *Výstavba socialistické vesnice* 1965, č. 1, s. 9–14.
- JANDA Jiří: Obytná skupina na vesnici. *Výstavba socialistické vesnice* 1966, č. 7, s. 152–155.
- JANTO, Juraj: Sociálne vzťahy na mestskom sídlisku. *Folia ethnographica* 46, 2012, s. 183–201.
- JANTO, Juraj: Sociálne siete a obnova mestských panelových sídlisk. *Slovenský národopis* 60, 2012, č. 1, s. 18–37.
- JANTO, Juraj: Od robotníckých štvrtí k mestským sídliskám na príklade Bratislavy-Trnávky. *Journal of Urban Ethnology* 13, 2015, s. 7–19.
- JANTO, Juraj: Život v „ideálnom socialistickom meste“: Naratívne reprezentácie minulosti Novej Dubnice. *Národopisná revue* 32, 2022, č. 4, s. 267–279.
- Ještě k diskuzi o bytové výstavbě na vesnici. *Výstavba socialistické vesnice* 1965, č. 6, s. 124–126.
- JZD staví družstevně byty. Informace pro stavebníky bytové výstavby v JZD.* [Olomouc]: Odbor pro výstavbu a vodní hospodářství rady ONV, [1960].
- KADLEC, Alex – SMRŽOVÁ, Jaroslava a kolektiv: *Příručka pro výstavbu a přestavbu venkovských sídlišť*. Brno: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1970.
- KŘÍŽOVÁ, Alena – PAVLICOVÁ, Martina – VÁLKA, Miroslav: *Lidové tradice jako součást kulturního dědictví*. Brno: Masarykova univerzita, 2015.
- LEHEČKA, Michal: Sídlíště současné a minulé: Proměny pražského sídlíště Stodůlky očima jeho obyvatel. *Slovenský národopis* 61, 2013, č. 4, s. 351–367.
- LEHEČKA, Michal: „Veřejný prostor panelových sídlišť: Kolektivismus, privatismus a participace.“ In: Kratochvíl, Petr (ed.): *Veřejný prostor v ohrožení?*

- Aktuální problémy městského veřejného prostoru z hlediska společenských disciplín.* Praha: Artefactum, 2019, s. 93-104.
- LEHEČKA, Michal: Pocity Plotu: Teritoriální (re)produkce, normativita a ne/viditelnost ve veřejném prostoru panelového sídliště. *Sociální studia* 16, 2019, č. 1, s. 57-77.
- MACKOVÁ, Libuše: Jak chceme bydlet na vesnici. *Výstavba socialistické vesnice* 1965, č. 7, s. 140-141.
- MACHALÍKOVÁ, Pavla – PETRASOVÁ, Taťána – WINTER, Tomáš: *Zrození lidu v české kultuře 19. století.* Praha: Academia, 2020.
- MEVALDOVÁ, Helena: Změny v tradiční venkovské zástavbě na Berounsku v 2. polovině 20. století a hlubší kořeny dělnických kolonií v okolí Berouna jako předchůdců „bytovek“. In: *Současná výstavba na vesnici a tradiční lidová architektura.* Sedlčany: Městské muzeum Sedlčany, 2007, s. 7-18.
- NEČAS, Otakar: *Bytová výstavba na venkově.* Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1968.
- NOVÁK, Viktor – SLUKA, Miloslav: O studiích výstavby obcí Rovná a Blšany. *Výstavba socialistické vesnice* 1962, č. 9, s. 209-213.
- NULÍČEK, Jaroslav: Co doporučujeme pro zlepšení bytové výstavby na vesnici. *Výstavba socialistické vesnice* 1965, č. 11, s. 233-235.
- O bytové výstavbě na vesnici. *Výstavba socialistické vesnice* 1965, č. 3, s. 48-59.
- O bytové výstavbě na vesnici ve Středočeském kraji. *Výstavba socialistické vesnice* 1966, č. 5, s. 100-109.
- PALDAM, Martin: Social Capital: One or Many? Definition and Measurement. *Journal of Economic Surveys* 14, 2000, s. 629-653. <https://doi.org/10.1111/1467-6419.00127>.
- PEŠEK, Dalibor: Nové návrhy bytových domů pro zemědělce ve Středočeském kraji. *Výstavba socialistické vesnice* 1966, č. 10, s. 239-241.
- PFETSCH, Frank R.: *Handlung und Reflexion.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995.
- Podívejte se s námi do JZD Budislav. *Výstavba socialistické vesnice* 1965, č. 5, s. 104-105.
- POZNIAK, Kinga: *Nowa Huta. Generations of change in a model socialist town.* Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2014.
- Projekt pro bytovou výstavbu na vesnici v Západočeském kraji. *Výstavba socialistické vesnice* 1962, č. 6, s. 151-152.
- ROKOSKÝ, Jaroslav – SVOBODA, Libor (eds.): *Kolektivizace v Československu.* Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2013.
- SEMRÁD, Jan: Associational Life in the Lesná Housing Estate in Brno. *Ethnologia slovacica et slavica* 38, 2017, s. 21-38.

- SEMRÁD, Jan: Panelová sídliště jako objekt zájmu etnologie (na příkladu brněnského sídliště Lesná). *Národopisná revue* 27, 2017, č. 2, s. 128-137.
- SEMRÁD, Jan: Stereotypy spojené se životem na sídlišti optikou etnologického výzkumu. Na příkladu brněnského sídliště Lesná. *Národopisný věstník* 78, 2019, č. 2, s. 36-50.
- SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie - ŠVÁCHA, Rostislav - NOVOTNÁ, Eva - JIRKALOVÁ, Karolina (eds.): *Paneláci 1. Padesát sídlišť v českých zemích*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum, 2016.
- SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie - ŠVÁCHA, Rostislav - KOUKALOVÁ, Martina - NOVOTNÁ, Eva (eds.): *Paneláci 2. Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum, 2017.
- STENNING, Alison: Placing (post-)socialism. The making and remaking of Nowa Huta, Poland. *European Urban and Regional Studies* 7, 2000, s. 99-118. <https://doi.org/10.1177/096977640000700201>.
- SUNEGA, Petr: Je český „člověk panelákový“ ohroženým druhem? In: Lyons, Pat - Kindlerová, Rita (eds.): *47 odstínů české společnosti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 106-110.
- ŠIMEK, Milan: *Kulturní život dnešní vesnice*. Praha: Ústav pro výzkum kultury, 1981.
- TOPINKA, Jiří: Dokončení kolektivizace venkova a jeho realizace na Berounsku 1957-1962. In: Březina, Vladimír - Pernes, Jiří (eds.): *Závěrečná fáze kolektivizace zemědělství v Československu 1957-1960*. Brno: Stilibus, 2009, s. 129-180.
- VÁLKA, Miroslav: Modernizace vesnické architektury ve 20. století. In: *Současná výstavba na vesnici a tradiční lidová architektura*. Sedlčany: Městské muzeum Sedlčany, 2007, s. 30-37.
- VÁLKA, Miroslav: *Sociokulturní proměny vesnice. Moravský venkov na prahu třetího tisíciletí*. Brno: Masarykova univerzita, 2011.
- Výsledky studijních řešení výstavby obce Rovná a přestavby obce Blšany. *Výstavba socialistické vesnice 1962*, č. 8, s. 189-190.
- Vzorový projekt pro bytovou výstavbu JZD ve Východočeském kraji. *Výstavba socialistické vesnice 1962*, č. 4, s. 96.
- WEBER, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2002 (5. revidované vydání).
- WOOLCOCK, Michael: Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework. *Theory and Society* 27, 1998, č. 2, s. 151-208.
- ZADRAŽILOVÁ, Lucie: Domov na sídlišti: mýtus nebo realita? In: Hubatová-Vacková, Lenka - Říha, Cyril (eds.): *Husákovo 3+1. Bytová kultura 70. let*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum, 2007, s. 39-56.

- ZARECOR, Kimberly Elman: The Local History of an International Type: The Structural Panel Building in Czechoslovakia. *Home Cultures: The Journal of Architecture, Design and Domestic Space* 7, 2010, č. 2, s. 217-235. <https://doi.org/10.2752/175174210X12663437526250>.
- ZARECOR, Kimberly Elman: Architecture in Eastern Europe and the Former Soviet Union. In: Haddad, Elie G. – Rifkind, David: *A Critical History of Contemporary Architecture, 1960–2010*. Farnham: Ashgate/Gower, 2014, s. 255–274.
- ZARTMAN, William I. – RUBIN, Jeffrey Z. (eds.): *Power and Negotiation*. Michigan: University of Michigan Press, 2002.
- Zprůmyslnění zemědělské výroby – základ výstavby socialistické vesnice*. Výstavba socialistické vesnice 1962, č. 1, s. 3–5.

Internetové zdroje

- GÁFRIKOVÁ, Eliška: *Malou vesnici obstoupily vysoké paneláky*. *Bystrc je už 60 let součástí města Brna*. Publikováno v Brněnského deníku 28. 12. 2020, dostupné na: https://brnensky.denik.cz/zpravy_region/malou-vesnici-obstoupily-vysoke-panelaky-bystrc-je-uz-60-let-soucast-mesta-brna.html (cit. 21. 2. 2023).
- KUČERA, Jakub: *Historická vesnice ve stínu paneláků*. *V Petrovicích budete okouzlení neuvěřitelnými kontrasty*. Publikováno na [ctidoma.cz](https://www.ctidoma.cz/zajimavosti/2019-05-11-historicka-vesnice-ve-stinu-panelaku-v-petrovicich-budete-okouzleni) 11. 5. 2019, dostupné na <https://www.ctidoma.cz/zajimavosti/2019-05-11-historicka-vesnice-ve-stinu-panelaku-v-petrovicich-budete-okouzleni> (cit. 21. 2. 2023).
- Lepší než panelák*. Publikováno <https://www.facebook.com/lepsinezpanelak/> (cit. 21. 2. 2023).
- TYLOVÁ, Oldřiška: *Zásadní životní zvrát*. *Naše cesta z paneláku byla kolotočem překvapení*. Publikováno v iDnes 16. 8. 2019, dostupné na: https://www.idnes.cz/bydleni/na-navsteve/stehovani-z-mesta-na-vesnici-bydleni-na-vesnici-pozemek-rekonstrukce.A190814_144349_dum_osobnosti_web (cit. 21. 2. 2023).

Neznámý výrobek cikánských kovářů na Moravě 18. století

An Unknown Product of Gypsy Blacksmiths in Moravia
in the 18th Century

PhDr. Jiří Hanzal

Thiersteinerstrasse 20, CH-4153 Reinach, SWITZERLAND

hanzal@bluewin.ch

ORCID: 0009-0006-7347-7645

Abstract

The local Gypsies and the Gypsies coming to the country from Upper Hungary (present-day Slovakia) practiced mainly blacksmith's trade. They produced a variety of blacksmith's products, in the production of which guild blacksmiths were not involved or not able to make such products. A funnel for force-feeding geese is a recently identified product of the Hungarian Gypsies.

Keywords

Gypsies/Romani – blacksmiths – products – 18th century

Tento příspěvek je věnován nově identifikovanému výrobku cikánských kovářů pobývajících na Moravě. Zaměstnáním Cikánů* na Moravě v 18. století jsem se zabýval ve své disertační práci¹ a v knize *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století*.² Bartoloměj Daniel se v kompilačním příspěvku dotkl kovářství Cikánů v 15. a 16. století, přes slibný název však pro české země neuvedl žádné relevantní

---

* Pro období raného novověku používám termínu Cikáni. Přenášení moderních pojmů a konceptů identity v historické práci do předmoderní doby se již před delší dobou ukázalo jako sporné. V historickém kontextu je nezbytné zachovat jazyk a dikci jednotlivých dokumentů. Jinak by mohly vznikat problémy nejenom při heuristice, ale zejména při interpretaci pramenů.

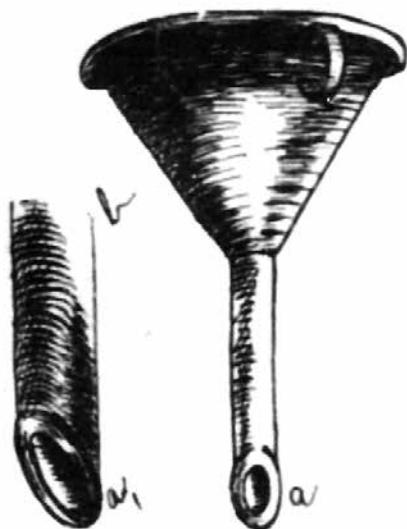
1 HANZAL, Jiří: *Přehled dějin Cikánů na Moravě do zahájení josefinských pokusů o jejich usídlení v 80. letech 18. století*. Disertační práce. Univerzita Palackého, Filozofická fakulta, Katedra historie. Olomouc 1979, s. 119-124.

2 HANZAL, Jiří: *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století. Dějiny etnika na okraji společnosti*. Praha: Nakl. Lidové noviny, 2004, s. 123-128.

údaje.³ Ve své knize pak pouze stručně vypočítal výrobky cikánských kovářů, aniž by je časově zařadil či přičetl konkrétním výrobcům.⁴

Nejpozději od roku 1698 žili na kounicovském panství Uherský Brod příslušníci tolerované cikánské rodiny Štěpána Daniela. Téměř všichni členové této později značně rozčleněné rodiny se zabývali kovářstvím.⁵

Ve dnech 17. a 22. dubna 1737 bylo na panstvích Jaroměřice nad Rokytnou a Vranov nad Dyjí při dvou ozbrojených akcích chyceno a uvězněno 51 Cikánů proniknuvších z Uher, vedených vajdy Danielem Kovářem a Martinem Kovářem. Dne 29. dubna 1737 bylo ve vsi Příložany na panství Jaroměřice nad Rokytnou chyceno dalších 26 Cikánů vedených hejtmanem Ondrášem Kovářem. Většina uvězněných byla poddanými hraběte Czobora z panství Šaštín v Horních Uhrách (dnešní Slovensko).⁶ Část lidí Martina Kováře a Ondráše Kováře se živila kovářským řemeslem a zámečnickou prací. Vyráběli vinařské nože, ohlávkové řetízky, osové vrtáky (nápravové a kolářské vrtáky, plužňáky, párovníky, kolečkáře a pístovce) a jistě nejmenované drobné výrobky.⁷ Kromě toho vyráběli hudební nástroj zvaný drnkačka nebo též slavík, lidově též grumla, drumle (německy Brummeisen, Maultrommel) – samozvučný nástroj s jazýčkem rozkmitávaným prstem.⁸

Obr. 21. Jacques-ův trychtýř.

Obr. 1. Trychtýř na krmení drůbeže. Zdroj: K. Škoda, Výnosný chov drůbeže [...], obr. 21.

3 DANIEL, Bartoloměj: Les forgerons Roms en Bohême et en Slovaquie aux 15e et 16e siècles. *Études Tsiganes* 28, 1982, č. 4, s. 19-23.

4 DANIEL, Bartoloměj: *Dějiny Romů. Vybrané kapitoly z dějin Romů v západní Evropě, v Českých zemích a na Slovensku*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1994, s. 106-107.

5 HANZAL, Jiří: *Přehled dějin Cikánů, c. d.*, s. 50-54, 120-124; Týž: *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století, c. d.*, s. 65-75, 127-128.

6 HANZAL, Jiří: *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století, c. d.*, s. 53.

7 Tamtéž, s. 53-55, 128.

8 BRÖCKER, M.: Maultrommel. In: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart. Allgemeine Enzyklopädie der Musik*. 2., neubearb. Ausg. Sachteil, 5. Kas - Mein. Basel 1996, sloupec 1693-1699.

Príslušníci obou skupin uherských Cikánů vyráběli rovněž kovářské výrobky nazvané německy *Gänsespeil*.⁹ Tento výrobek se mi v době vydání mé knihy nepodařilo určit. „Záhadu“ jsem nyní vyřešil filologickou metodou. Na stopu mě přivedlo sloveso *speilen* v německém slovníku bratří Grimmů: „mit dem Speile etwas arbeiten oder bewirken“. (Překlad Jiří Hanzal: *pomocí S. něco zpracovat nebo něčeho docílit*.) Bratří Grimmové k němu uvádí následující doklad: „wie ich einst die gänse hüte und sie sehr umliefen, speilt ich den gänsen allen das mau auf, waren also bald erdurst.“¹⁰ (Překlad Jiří Hanzal: Když jsem jednou pásal husy a ony moc pobíhaly, zaklínal jsem jim hrdla a ony tak brzo uhynuly žízní.) Odpovídající podstatné jméno *Speil*, m. znamená *Splitter* (štěpina), *Span* (štěpina), *Zwickel* (klínek), *Keil* (klín); Grimmové uvádí důležitý doklad: „womit man etwas aufsperrt“.¹¹ (Překlad Jiří Hanzal: to, čím lze něco otevřít, odemknout.) *Aufsperrern* znamená česky *otevřít, odemknout*. Německo-český slovník pak uvádí důležitý doklad: „den Schnabel aufsperrern“ (česky *otvírat, rozvírat zobák*).¹² *Gänsespeil* je jednoznačně nástroj, jímž se husám rozevíral zobák. Jde o trychtýř na krmení hus.

Krmení drůbeže je možno provádět přirozeným anebo umělým výkrmem, „při němž se drůbeží proti její vůli potrava vpravuje do volete. Používaly se při něm trychtýře, jejichž pomocí se nalávala tekutá potrava přímo do volete. Husy se tak vykrmovaly také pro tučná a velká játra.“¹³ [...] Při umělém či nuceném výkrmu vpravuje se [...] drůbeží do volete množství potravy buď v podobě vařených nudlí neb slejšek aneb se potrava v podobě tekuté husté kaše krmenci nalévá do volete pomocí zvláštního trychtýře, nazvaného podle jeho vynálezce trychtýřem Jaque-ovým. Týž má podobu obyčejného trychtýře, jest z pocínovaného plechu se záhybem na konci. Přes záhyb ten natáhne se gumová rourka, aby krmenec neutrpěl zranění při vsunutí trychtýře do volete.“¹⁴

Nepodařilo se mi zatím zjistit soudobý exemplář tohoto krmicího zařízení. V Etnografickém ústavu Moravského zemského muzea v Brně je zachován plechový trychtýř k vykrmování hus nálevkovitého tvaru z první poloviny 20. století

9 Moravský zemský archiv v Brně, fond B 1, Gubernium, inv. č. 4182, sign. Z 10/1 1, Cikáni 1701–1785, k. 2181, čj. 473 z 18. 5. 1737 – znojemský krajský hejtman hrabě von Althan podává královskému úřadu zemského hejtmantství Markrabství moravského informace o 51 Cikánech chycených ve Znojemském kraji; HANZAL, Jiří: *Přehled dějin Cikánů*, c. d., s. 50–54; HANZAL, Jiří: *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století*, c. d., s. 28.

10 *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*. 10. Bd. 1. Abt. Seeleben-Sprechen, Leipzig 1995, sloupec 2083; *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*. 16 Bde. in 32 Teilbänden. Leipzig 1854–1961. Quellenverzeichnis Leipzig 1971. Online-Version vom 15.02.2020.

11 *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*. 10. Bd. 1. Abt. Seeleben-Sprechen, Leipzig 1995, sloupec 2084–2085; *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*. 16 Bde. in 32 Teilbänden. Leipzig 1854–1961. Quellenverzeichnis Leipzig 1971. Online-Version vom 16.02.2020.

12 Německo-český slovník I. A-Z. Ed. Hugo Siebenscheina. Praha 1970, s. 136.

13 ŠKODA, Karel: *Výnosný chov drůbeže. Návod pro hospodáře a hospodyňky, jak zvelebiti a prakticky zařídit chov slepic, hus, kachen, krůt, perliček, pávů a labutí* [...]. Praha: A. Neubert, 1924, s. 21.

14 Tamtéž, s. 60–61.

pocházející z Ostrožské Lhoty, okres Uherské Hradiště. „Násypka je zpola krytá víkem. Středem prochází drátěný šnek s klikou, v místě zúžení je trychtýř opatřen přivařeným okem na držení. Úzký konec se vstrčil huse do krku, takže jí nezbývalo než polykat další a další potravu, přistrkovanou šnekem. Trychtýř měřil 28 cm, s klikou 7 cm, průměr násypky činil 15 cm, průměr ústí 1,5 cm.“¹⁵ V první polovině 18. století byl ovšem krmicí trychtýř stěží vybaven šnekem posouvajícím krmivo.

Určení zajímavého výrobku uherských Cikánů marginálně prohloubilo poznání produkce cikánských kovářů 18. století na Moravě. Doufám, že by mohlo být i drobnou inspirací pro etnografické bádání.

Prameny

Moravský zemský archiv v Brně, fond B 1, Gubernium, inv. č. 4182, sign.

Z 10/1, Cikáni 1701–1785, kart. 2181.

Moravský zemský archiv v Brně, fond B 14 st., Moravské místodržitelství, sign.

124, Cikáni 1786–1802 a normálie, fasc. 4651.

Literatura

BRÖCKER, Marianne: Maultrommel. In: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*.

Allgemeine Enzyklopädie der Musik. Sachteil 5. Kas – Mein. Basel 1996, sloupec 1693–1699.

DANIEL, Bartoloměj: *Dějiny Romů. Vybrané kapitoly z dějin Romů v západní Evropě, v Českých zemích a na Slovensku*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1994.

DANIEL, Bartoloměj: Les forgerons Roms en Bohême et en Slovaquie aux 15e et 16e siècles. *Études Tsiganes* 28, 1982, č. 4, s. 19–23.

HANZAL, Jiří: *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století. Dějiny etnika na okraji společnosti*. Praha: Nakl. Lidové noviny, 2004.

HANZAL, Jiří: *Přehled dějin Cikánů na Moravě do zahájení josefinských pokusů o jejich usídlení v 80. letech 18. století*. Disertační práce. Univerzita Palackého, Filozofická fakulta, Katedra historie. Olomouc 1979.

ŠKODA, Karel: *Výnosný chov drůbeže. Návody pro hospodáře a hospodyňky, jak zvelebiti a prakticky zařídit chov slepic, hus, kachen, krůt, perliček, pávů a labutí [...]*. Praha: A. Neubert, 1924.

---

15 Email PhDr. Jarmily Pechové z Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně z 2. 3. 2020 – Etnografický ústav Moravského zemského muzea v Brně, č. inv. 2.6–51, č. přír. ETN 9/2000.

Hřebíkárny ve Frýdlantě nad Ostravicí a okolí¹

Josef Šmíra

Frýdlant nad Ostravicí

Kování hřebíků podomácku bylo kdysi ve Frýdlantě velmi rozšířeno. Nejdříve se začaly kovat v arcibiskupských hutích roku 1856, kde bylo k tomu určeno zvláštní oddělení, tak zvaná hřebíkárna. Později byla z ní upravena zámečnická dílna s 50 zámečnickými a učni a se 4 kováři a sestavovala se tam litinová kamna. Dnes na místě hřebíkárny stojí skladiště.

Na hutě do hřebíkárny – říkalo se hamry – chodili kout dělníci z Frýdlantu i z okolí, ale mnohý kovář, který se trochu zapracoval, zařídil si pak kovářnu doma. Bylo k tomu třeba jednoduché kůlny, dřevěný špalek s kovadlinou, ohniště s kovářským měchem, kladivo, kleště a kovářna na kutí hřebíků byla hotova. Někdo tahal měch na foukání do ohně ručně, jiný šlapal měch nohou, páliło se dřevěným uhlím, kterého bylo tenkrát dost a bylo laciné, svítilo se *šcipami* (loučemi).

Kuly se čtyři druhy hřebíků: *cvočky*, *podkováky*, *šindeláky* a *brantale*. Nejvíce se kuly *šindeláky*, protože se tenkrát domky kryly jen šindelem nebo *dranicemi*. Byly to deštičky tenčí než šindel vyráběné ze smrkového dřeva a přibíjely se na latě jako šindel. Na *šindeláky* se vyrábělo železo zvlášť válené, čtyřhranné, asi 2 linie široké a 1 ½ linie tlusté (1 linie – 2 mm, 1 coul – 25 mm). Takové železo kováři jmenovali *cin*. Kovář si založil do ohně 4 i více prutů a když byly jejich hroty světle červené, vykovával je do špiček. V kovadlině měl ve čtyřhranném otvoru zapuštěnou *utínku* s mírou délky, na té kousek odsekl a hřebík byl hotov. *Šindeláky* byly asi 3 cm dlouhé a bez hlavičky, jenom od useknutí zůstal *zader* místo hlavy.

Cvočky byly různé velikosti, byly i 1 coul i více dlouhé, s malou hlavou, těmi se podkovaly dřeváky čili *cukle*. *Podkováky* byly málo delší a s větší hlavou, těmi se přibíjely podkůvky na podpatky, tehdy nosil každý mužský obuv jen s podkůvkami. *Podkováky* se přibíjely též koním podkovy. *Brantale* se vykovávaly ze železa silnějšího nežli *šindeláky*, měly širokou hlavu, dlouhé byly 8 coulů anebo podle potřeby.

V sobotu odnášeli výrobci hotové *šindeláky* svázané drátem do vázanek po 60 kusech (1 kopa) a na *čaganě* přes rameno přehozené k obchodníkovi

1 Česká národopisná společnost Praha, fond Příspěvky dopisovatelů. ŠMÍRA, Josef: *Hřebíkárny ve Frýdlantě n. Ostr.* Rukopis 1961, 3 s. Signatura Š 17, číslo jednací 522. Ediční příprava Daniel Drápala. Dopisovatel zaslal tento text někdejší Národopisné společnosti počátkem února 1961. Do téhož roku jsou datovány i další čtyři příspěvky (signatury Š 18, Š 19, Š 20 a Š 21), které se všechny teritoriálně vází na lokalitu Frýdlant nad Ostravicí a zdejší kovozpracující (případně návazné) provozy. Vedle technologické roviny se Josef Šmíra zaměřil i na vyprávění ze života šindelářů, uhlířů a železářů (signatury Š 19, Š 20 a Š 21). Viz také ŠENFELDOVÁ, Helena: *Dopisovatelé České národopisné společnosti*. Praha: Česká národopisná společnost, 2010, s. 122–123.

Beniřkovi do Frýdlantu, někteří až do Místku, kde dostávali od kopy víc než ve Frýdlantě. Za jednu kopy se platilo 18 krejcarů stříbra, to byla stará rakouská měna: 1 rynský stříbra měl 100 krejcarů a i rynský šajnu měl 35 krejcarů. Při psaní účtů muselo se napsat např. 30 krejcarů stříbra. Železo dostal kovář koupit tam, kde prodal hřebíky. Za utržené peníze přinášeli zásoby pro domácnost jako sůl, mýdlo, *krucak* tabák, *cin* (železo) na hřebíky a též i kořalku.

Kovářny na hřebíky byly ve Frýdlantě a okolí v těchto místech: Na Kamenci bylo to u Kubáška, nyní Max Fajkus. Mezi rolníkem Žídkem, Palochem a Knoppem stávaly 2 dřevěné chalupy, v jedné bydlel frýdlantský žalářník Macurek, který zavíral provinilce do svého kozího chlívka (dostal-li tuhý trest, byl uvázan ke stěně, v níž byl k tomu účelu zaražen hřeb). Vedle Macurka bydlel kovář Ludvík Lach. Byl to zvláštní člověk, spával v *izbě* na *pekarščaku* a ze své *izby* měl vchod přímo do své kovářny. Vstával velmi časně a hned ještě v košili šel do kovářny udělat na ohništi oheň. Pak vlezl do pytle, ten si zavázal až pod pažďi, postavil se k ohni a jenom poskakoval od ohně ke kovadlině. Když udělal kopy šindeláků, shodil ze sebe *pytel* a šel spát znovu na *pekarščak*. Vedle L. Lacha bydlil zámečník Fr. Paloch, jeho domek dosud stojí, kovářna je však dávno zrušena.

Další kováři šindeláků byli tito: Vaněk a Bezruč (nyní bývalé řeznictví Kokše), Jura Štefek (nyní domek vdovy Ryškové), Střelec (nyní domek u obecního starobince), Max Nehudek (nyní domek Janovského), Pešat-Frydečon (nyní domek Mitury), Lukšik (nyní domek obchodníka Bartka), Trčka-Špak (nyní domek vdovy Kubalákové), Víncek a Jan Štefek (nyní domek Pavloviče), Na Obecním: Pavelek (nyní domek Staše), Adámek Krmelinský (nyní domek Plucnary u obecního sadu), Emil Pitucha (nyní domek Chrastiny), Jan Šmíra (nyní domek Martínkové), Jura Šmíra (nyní domek naproti Karla Tomka), V Pasekách: Lambor (nyní domek Zavěruchy), Butora a Pavlan (nyní domek na samotě Horečky), Feger (nyní domek nad Lomiskem), Plucnara (nyní domek u Košuta), bratři Březinové. V Papírně a Nové Dědině: Olivka a Mrůzek (nyní bývalý statek Petáka), Kubalák (nyní samota na Čurajce), Adámek Na roli, Klančík, Tobola, Šmíra drabeček pod břehem.

Jak bylo v onu dobu lacino, je vidět z toho, že 1 *funt* (1/2 kg) hovězího masa stál 10 krejcarů stříbra, 1 *funt* vepřového masa 12 krejcarů stříbra, 1 *funt* telecího masa 8 krejcarů stříbra.

Když jsem v roce 1867 začal docházet do Frýdlantu z Frýdlantských Pasek do školy, dávala mi moje matka sebou vajíčka do obchodu k prodeji, za které jsem dostával šestku (10 krejcarů) za 15 vajíček. Tenkrát byli lidé skromní a požadavků mnoho neměli, žilo se velmi skromně a svůj výdělek spotřebovali jen na to nejnutnější, hlavně na *kontrybuci* (daň).

Největší a nejlepší odbyt na hřebíky trval od roku 1860 až do roku 1885, pak už začala tovární výroba hřebíků a frýdlantské hřebíkářny pomalu zanikly.

Jaroslav Kramařík (1923–1974). 100 let od narození budovatele socialistické etnografie

Sto let od narození PhDr. Jaroslava Kramaříka, CSc., je příležitostí k připomenutí díla tohoto významného českého a československého etnografa, vědeckého pracovníka Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Praze a externího pedagoga na Karlově univerzitě, ale také objasnit jeho podíl na vývoji našeho oboru v přelomových padesátých letech minulého století, tj. v době formování socialistické etnografie, v níž sehrál důležitou roli.

V roce 1973, kdy se Jaroslav Kramařík dožil padesáti let, ale zejména jeho předčasná smrt v následujícím roce byly příležitostí k zhodnocení jeho vědeckého díla, které najdeme v různých oborových periodících. U příležitosti nedožitých 75. narozenin (1998) vyšla jeho personální bibliografie v ediční řadě *Národopisné revue* a jeho personální heslo nechybí ani v biografické části *Lidové kultury. Národopisné encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (2007). Protože se podílel na formování poválečné ideologicky orientované etnografie, objevuje se jeho jméno po roce 1989 v pracích, které se snažily vyrovnat s obdobím staliniзму a normalizace.

Jaroslav Kramařík sehrál důležitou roli při transformaci československého národopisu, který v meziválečné době reprezentovali Karel Chotek, Drahomíra Stránská a Antonín Václavík, do podoby angažované historicko-srovnávací vědy vyrůstající z platformy marxisticko-leninské filozofie a řešící aktuální problémy současné doby. Když v roce 1948 ukončil studium národopisu na pražské filozofické fakultě, téma jeho diplomové práce ještě postrádalo pozdější politickou angažovanost – *Zvyky a pověry v době těhotenství, porodu, šestinedělí a prvního roku dítěte na Chodsku*. Spíše je z ní patrná vazba na jeho rodný kraj – narodil se v Domažlicích – která provází i další Kramaříkovy práce zaměřené na jevy tradiční materiální kultury, nebo také folklorní slovesné projevy. Národopis byl ale až druhá Kramaříkova volba, protože na filozofické fakultě Univerzity Karlovy začal studovat historii a filozofii. Toto školení mohl pak metodicky uplatnit ve svých etnografických a folkloristických pracích.

Politická angažovanost a členství ve straně přinášely s sebou členství v prověřkových komisích, které na jaře 1949 hodnotily kádrový profil tzv. nereformovaných univerzitních studentů, tj. studentů přijatých před rokem 1948 bez ohledu na jejich třídní původ. Podle svědectví jedné z bývalých studentek národopisu byl – na rozdíl od druhé členky komise – k studentům bez „správného“ kádrového profilu vstřícný a snažil se jim spíše pomáhat, aby mohli ve studiu pokračovat.

Svou vědeckou kariéru sice začal jako asistent v národopisném semináři na filozofické fakultě Univerzity Karlovy, ale počátkem padesátých let se podílel

na založení Kabinetu pro národopis v rámci vznikající Československé akademie věd, z něhož následně vznikl Ústav pro etnografii a folkloristiku, kde pracoval na postu vědeckého pracovníka, naposledy jako vedoucí oddělení etnografie národního obrození. V letech 1963–1969 byl hlavním redaktorem *Českého lidu*, vedle toho externě přednášel na Karlově univerzitě a podílel se na činnosti Národopisné společnosti.

Kritika tzv. buržoazního národopisu patřila mezi základní ideologické „zbraně“ mladé marxistické vědy. Její teoretické principy definovalo dílo Otakara Nahodila *J. V. Stalin a národopisná věda* (Praha 1952), na jejímž vzniku se Kramařík spoluautorsky podílel. Jejím cílem bylo informovat československé národopisce o „největší události v současném vědeckém světě“, kterou bylo vydání prací J. V. Stalina pod společným názvem „Marxismus a otázky jazykovědy“. „*Naším úkolem je ukázat na některé důsledky vyplývající pro národopisnou vědu (ethnografii) z těchto geniálních stalinských prací, a současně s tím ukázat i na některé základní úkoly, před jejichž řešením stojí současná československá ethnografická věda*“ (s. 8), konstatují autoři. Dílo bylo příležitostí ke kritice buržoazních teorií zejména teorie pokleslých kulturních hodnot, metody funkčně strukturální, školy kulturních okruhů a tzv. pekařovštiny, které označují jako „*reakční odnože ideologie rozkládajícího se kapitalismu a mají společného jmenovatele – opovržlivý poměr k pracujícím masám, k jejich pokrokovým tradicím a vůbec k jejich kultuře*“ (s. 64). „*První a nejdůležitější úlohou naší současné ethnografie je zbavit se všeho toho, co zůstalo jako škodlivý přežitek buržoazní idealistické vědy a očistit tak cestu pro nástup nové vědy, pokrokové, bojovné, pravdivé a v plném slova smyslu lidové*“ (s. 85). O sovětské etnografii Kramařík informoval také v oborovém tisku. Tyto ideologicky poplatné práce jsou svědectvím politické indoktrinace vědy, která se netýkala jen etnografie, ale všech společenských věd.

Historickou metodu jako základní badatelský přístup moderní národopisné vědy Kramařík uplatnil ve svých pracích z oboru agrární etnografie, které si uchovávaly trvalou vědeckou hodnotu. Vedle orebného nářadí zpracovaného na základě terénních výzkumů a ze širokého srovnávacího pohledu se zabýval také problematikou zápřahu dobytka. Ve spolupráci s východoněmeckým badatelem Wolfgangem Jacobeitem vytvořili typologii párového zápřahu, uveřejněnou v monotematickém čísle *Národopisného věstníku čsl.* 1969; další autoři přinesli poznatky z různých evropských zemí. Syntézu jeho výzkumů z oblasti agrární etnografie představuje kapitola „Zaměstnání a výroba“ v *Československé vlastivědě. Lidová kultura III* (1968), kde pojednal o zemědělství, chovu dobytka a lovu. Další téma tradiční materiální kultury, k jehož objasnění Jaroslav Kramařík přispěl, byl vesnický dům. Sledoval problematiku etnicity domových typů, publikoval archivní materiály z 19. století, na základě terénních výzkumů na rodném Domažlicku zdokumentoval jeden z typu krovů s hřebenovou vaznicí.

Znalosti z různých oblastí tradiční materiální kultury vedly Kramaříka ke sledování jejich rozšíření v terénu a k etnokartografické metodě výzkumu, kterou u nás započala Drahomíra Stránská. Na toto téma publikoval několik prací a v domácím odborném tisku informoval o vývoji evropské etnokartografie. Až po Kramaříkově smrti byl vydán rozsáhlý, ale nedokončený rukopis o výsledcích etnokartografického studia starších forem lidové kultury v českých zemích jako *Etnografický atlas I.* (1978). Problematika kulturních hranic a vlivů byla v minulosti kontroverzním problémem zejména z hlediska česko-německých vztahů a výsledkem byly polemiky s německými badateli, do nichž se zapojil i Jaroslav Kramařík.

Z historického hlediska sledoval také folkloristickou problematiku. Věnoval se zejména rodnému kraji, jak ukazuje knižní monografie *Kozina a Lomikar v chodské lidové tradici* (1972), kde poukázal na možnosti studia lidového historického povědomí. Jako vědecký redaktor se podílel na vydání monografie Jindřicha Jindřicha *Chodsko* (1956), uspořádal výbor *Chodské pohádky a pověsti* (1956) nebo zhodnotil „chodské“ období v životě Boženy Němcové.

Detailní přehled Kramaříkova díla přináší zmíněná personální bibliografie vydaná k nedožitým 75. narozeninám. Ze soupisu díla je patrný jeho výrazný podíl na formování poválečné československé etnografie, která se snažila odpoutat od národopisné vědy předchozího období a stát se angažovanou vědou platnou při budování nové socialistické společnosti. Generační střet, který se v padesátých letech minulého století odehrál, byl mladou generací veden v ideologické rovině na bázi dialektického a historického materialismu a souvisel s dobovou politickou situací. Odeznel v šedesátých letech s politickým uvolněním, ale znovu se objevil v době normalizace, i když v poněkud jiné formě. Trvalou hodnotu si udržely Kramaříkovy studie z oblasti agrární etnografie zpracované historicko-srovnávací metodou a opírající se o terénní výzkumy, stejně jako práce etnokartografické.

Miroslav Válka

Ústav evropské etnologie FF MU Brno

Poděkování Josefu Kandertovi

Fascinace starověkou egyptskou kulturou, touha po účasti na vykopávkách a objevování uměleckých děl vytvořených před dávnými staletími lákaly nejednoho středoškoláka k vysněnému, a především k atraktivnímu studiu egyptologie. Avšak osud to zařídil jinak a mladý Josef Kandert (nar. 22. července 1943

v Praze) nastoupil na začátku šedesátých let na obory afrikanistika a etnografie a folkloristika na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Kromě významných pedagogických osobností (Ladislav Holý, Milan Stuchlík, Josef Wolf, Soňa Švecová) ovlivňovali zrání Josefa Kanderta i odborní pracovníci Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur (Erich Herold).

V Náprstkově muzeu začal Josef Kandert působit již jako student a během dalších téměř čtyřiceti let prošel pracovními pozicemi od dokumentátora, přes kurátora afrických sbírek, vedoucího etnografického oddělení až po zástupce ředitelky. Převážně v sedmdesátých a osmdesátých letech se podílel na desítkách větších či menších výstav, k nimž připravoval doprovodné katalogy (*Nigérijská keramika*, *Argonauti čtyř světových stran*, *Hračky* ad.), a na stálé expozici Afriky. Průběžně publikoval ke stovce textů vztahujících se k africkým (a islámským) sbírkám, sběratelům a sběratelství a k muzejní problematice a další desítky příspěvků o přírodních národech. V roce 1984 se podařilo vydat v nakladatelství Mladá fronta téměř čtyřsetstránkové souhrnné dílo *Afrika*.

Josef Kandert patřil ke generaci etnologů, kteří byli na vrcholu svých sil postiženi politickými poměry, zvláště po roce 1970. Ačkoli podstatou jejich práce byl terénní výzkum i seznamování se s muzejními fondy v cizích zemích, nebyly jim umožněny zahraniční výjezdy v potřebném rozsahu. K několikaměsíčním cestám patřily alespoň studijní pobyty v Nigérii, USA, Zimbabwe, Velké Británii a Maroku a expertní výjezdy do Angoly a Zambie. Návštěvy dalších destinací (Portugalsko, Španělsko, Etiopie ad.) měly spíše krátkodobý charakter.

Tyto vnější okolnosti, ale zároveň studium etnografie a nepochybně i liv pedagožky Soni Švecové a později dalších slovenských kolegů (Ján Botík, Milan Leščák), připoutaly zájem Josefa Kanderta ke střednímu Slovensku, kde měl možnost při opakovaných terénních výzkumech uplatnit metody sociální antropologie. Jeho diplomová práce (*Význam matrilineárních pokrevně příbuzenských skupin pro soudržnost bilineárních společností*, 1966) i kandidátská práce (*Členství v totálních skupinách a chování jednotlivce*, 1969), kterou ukončil vědeckou aspiranturu v Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, vyústily následně v devadesátých letech v habilitační práci (*Horňáci a Dolňáci. Duální svět středoslovenských vesničanů v posledních třiceti letech*, 1996) na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy, kde se stal v roce 1998 vedoucím katedry sociologie.

Po roce 1990 stupně muzejní sféry vystřídala půda vysokoškolská. Kromě Fakulty sociálních věd to byla Filozofická fakulta a posléze Fakulta humanitních studií na Univerzitě Karlově, ale Josef Kandert vedl kurzy též na univerzitách v Plzni a v Pardubicích. V roce 2004 byl jmenován profesorem orientalistiky. Intenzivní pedagogická dráha trvala až do roku 2016, ale zároveň byl Josef Kandert po celá léta vyhledávaným přednášejícím, když dovedl široké veřejnosti poutavě zprostředkovat poznatky hmotné, sociální i duchovní kultury přírodních

národů. Dar precizně a srozumitelně formulovat vědecké teorie, metody a realie vyústil v autorství mnoha věcných i personálních encyklopedických hesel, např. v *Encyklopédii lidové kultury Slovenska*, v *Lidové kultuře*. *Národopisné encyklopedii Čech, Moravy a Slezska*, v *Malém etnologickém slovníku* apod.

V roce 2021 vydal Národní ústav lidové kultury ve Strážnici osobní bibliografii Josefa Kanderta (sestavil Zdeněk Uherek) jako přílohu časopisu *Národopisná revue*. Soupis zahrnuje 500 položek, což je úctyhodné číslo. Přesto nevypovídá o všestrannosti profesora Kanderta. Především po roce 1990 se stal členem několika odborných, obnovených i nově vzniklých organizací (např. v letech 1991–1996 byl předsedou *Národopisné společnosti*), byl zapojen do mnoha redakčních rad (*Český lid*, *Religio*) a grémii, podílel se na formování studia afrikanistiky, antropologie, sociologie, religionistiky a politologie na fakultách Univerzity Karlovy. Byl zahrnován nesčetnými požadavky na členství v habilitačních, jmenovacích a hodnotících komisích, neodmítal recenzní posudky na publikace a časopisecké články, sám se věnoval také překladům zahraniční literatury.

Je obdivuhodné, že při svém pracovním vytížení našel čas na další zájmy, spojené do velké míry s výtvarnou kulturou Evropy i jiných kontinentů. Pak bylo možné jej potkat s jeho paní Olgou Kandertovou na lecjaké, i zdánlivě tematicky odtahité výstavě. Když se v odborných kruzích rozšířila zpráva, že Josef Kandert 8. prosince 2022 opustil tento pozemský svět, museli jsme si přiznat, že etnologie, antropologie i afrikanistika se ocitly bez dosavadní tak samozřejmé záštity, bez osobnosti velkého formátu, bez všeobecně přijímaného teoretika a znalce, velkorysého, tolerantního a obětavého člověka. A mnozí jsme si bolestně uvědomili, že jsme ztratili moudrého učitele, laskavého mentora a patrona. Jeho životním krédem, kterému skutečně dostal, byla zdvořilost a slušnost. Není pravda, že každý je nahraditelný. Děkujeme, pane profesore.

Alena Křížová

Ústav evropské etnologie FF MU Brno

Vzpomínka na Mirjam Moravcovou (22. 3. 1931 – 10. 3. 2023)

Ve věku nedožitých devadesáti dvou let nás 10. března 2023 opustila PhDr. Mirjam Moravcová, CSc., badatelka, která se mimořádně zasloužila o rozvoj české etnografie. Význam její osobnosti a díla byl již na stránkách odborného

tisku vícekrát zhodnocen, naposledy v roce 2021 u příležitosti jejího životního jubilea devadesáti let, kterého se dožila v plném pracovním vyčerpání.¹

Shrnutí vědeckovýzkumného přínosu včetně přehledu publikační činnosti Moravcové jsem se věnovala v *Národopisné revue* v roce 2016.² Proto bych se omezila jen na vzpomínky na setkávání s kolegyní, s níž mě spojoval zájem o sledování různých pohledů na poslání etnologie, zejména na otázky prolínání a proměn vesnických tradic a utváření městských filiací způsobu života. Osobní kontakt mezi námi zintenzivnil v roce 1976 mým přechodem z brněnského pracoviště Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV na mateřský pražský ústav, na němž Mirjam byla již odborně respektovanou vedoucí nově koncipovaného oddělení pražského dělnictva, navazujícího na předchozí etnografické studium průmyslových oblastí. Přestože jsem byla svou orientací na tradiční obřadní kulturu zařazena do oddělení současné vesnice (tehdy vedené Jiřinou Svobodovou), měla jsem možnost inspirovat se metodologickými postupy Mirjam Moravcové a její houževnatostí, s níž přistupovala k řešení tématu, které nemělo v té době jen politické zadání, ale neslo i významný odborný přesah k porozumění procesu translace a proměn starších a novodobých etnologických jevů. S nevšední vstřícností měla (a to nejen ke mně) upřímný zájem o hledání odpovědí na nastolené problémy, dokázala otevřeně formulovat svá stanoviska, podělit se o výsledky vlastních výzkumů. Již tehdy mě zaujala její důslednost, úsilí dobrat se odborně koncizního poznání bez zjednodušujících schémat, k nimž si zachovávala kritický nadhled. Tyto její vlastnosti mně imponovaly právě tak jako schopnost spojovat historické, etnografické a slavistické přístupy a vyváženě interpretovat získané poznatky na veřejných prezentacích. Po návratu do Brna jsem mohla jako vedoucí pracoviště využívat kontaktů s Mirjam Moravcovou při řešení širší problematiky studia průmyslového města, a i když šlo o odlišné přístupy, trval mezi námi oboplný zájem a dělná součinnost. Zatímco pražské pracoviště se soustředilo na dělnictvo jako novou socioprofesionální skupinu (viz syntéza *Stará dělnická Praha*), brněnští etnografové se spolu s folkloristy zaměřili na výzkum kultury a způsobu života širších vrstev obyvatel města Brna a předměstí (monografie *Město pod Špilberkem*). Novou expozici etnologické problematiky od roku 1991 pak představovala orientace na širší pojetí urbánní etnologie při celoustavním řešení projektu *Etnická a kulturní identita českého města* (Praha, Brno). Vědeckovýzkumné zaměření Mirjam Moravcové bylo ovšem mnohem širší – historickou průpravu plně uplatnila zejména při výzkumu středověkých textilií a studiu lidového, národního a stavovského oděvu (*Národní oděv*

1 TURKOVÁ, Miroslava – BITTNEROVÁ, Dana: Významné životní jubileum Mirjam Moravcové. *Národopisný věstník* 38 (80), 2021, č. 1, s. 113–117.

2 NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: Přátelská zdravice Mirjam Moravcové. *Národopisná revue* XXVI, 2016, č. 1, s. 72–73.

roku 1848) nebo při studiu závažných otázek balkánské problematiky, zvláště Bulharů a dalších.

Důležitou etapou v jejím životě byl přechod do Institutu základů vzdělanosti Univerzity Karlovy, který se roku 2000 stal základem Fakulty humanitních studií UK v Praze a poskytl jí možnost rozšířit své dosavadní vědeckovýzkumné zaměření o další témata, která jsou nepochybně přínosem do koncepce studia národní identity – spolkový život, obyčej a slavnosti, problematika sociálně vyloučených a menšinových skupin a migrantů aj. Publikační výstupy Moravcové v tomto plodném období jejího života názorně ukazují na její porozumění novodobým jevům v perspektivě proměn způsobu života i setrvalosti některých tradičních institutů soužití. Své vědecko-organizační schopnosti uplatnila jako zakladatelka a šéfredaktorka časopisu *Lidé města* a spoluzakladatelka Nadace pro výzkum etnických, národnostních a sociálních otázek, při vedení ediční řady *Etnické komunity*. Mezi jiným poskytovala také intenzivní podporu a odbornou záštitu balkanistickým vědeckým setkáním.

Nepominutelná byla její účast na konferencích a seminářích, na nichž aktivně diskutovala, přičemž dokázala mnohé „nakazit“ svou odbornou euforií, zajímavými myšlenkami a podněty. Významnou a svým dosahem nesmazatelnou oblastí její práce bylo pedagogické působení, výuka, vedení a hodnocení studentských a doktorandských prací, vědecko-výzkumných projektů. Dovedla vytvořit atmosféru zájmu o práci druhých a projevit uznání k výsledku práce svých kolegů, a to bez ohledu na generační rozdíly. I krátká setkávání s ní byla přínosem, měla schopnost poskytovat impulzy pro další tematické nasměrování, i debatovat s lidmi, kteří měli na problém různá hlediska. Mirjam Moravcová zůstane v mé paměti živou připomínkou doby, v níž se v české etnologii vedly často vyhraněné spory o profilaci a poslání oboru, k nimž přispívala odborně fundovanými studii zaměřenými na reflexi tradičních a současných jevů sociokulturního formování společnosti. Její život a práci prostupovala odborná svědomitost, tematická kreativita i schopnost pragmatického utváření konkrétních platforem k rozvíjení vědeckého bádání. V těchto směrech je odkaz Mirjam Moravcové inspirující.

Alexandra Navrátilová
Brno

PhDr. Alena Plessingerová, CSc. (17. 1. 1928 – 16. 3. 2023)

V březnu letošního roku přišla česká etnografická obec o jednu ze svých výrazných osobností, které pomáhaly utvářet podobu oboru ve druhé polovině 20. století, PhDr. Alenu Plessingerovou, CSc.

Profesní život Aleny Plessingerové byl, s výjimkou krátkého působení ve Státním památkovém úřadě, kde pracovala po absolvování studií národopisu a slovanské filologie na FF UK, spjat především s Národopisným oddělením Národního muzea. Působila zde po dlouhá desetiletí od roku 1952 až do počátku 90. let a v období 1968 až 1986 jej také vedla. Pamětníci z řad jejích kolegů vzpomínají na tento čas jako na zvláště činnou dobu, kdy oddělení pořádalo nebo spolupřádalo řadu tematických výstav, mělo bohatou publikační činnost a úzce spolupracovalo s odbornou i laickou veřejností včetně folklorních souborů, ÚLUV a dalšími soudobými představiteli tradice lidové kultury. Bylo i její zásluhou, že se tehdy podařilo realizovat vícero zahraničních výstav československého lidového umění, a to na obou stranách zelené opony.

Odborně se zaměřovala na řadu témat spojených s materiálními i duchovními stránkami lidové kultury; jedním z jejích prvořadých témat bylo například studium lidového stavitelství a bydlení, kde často spolupracovala s Josefem Vařekou. Zajímala se ale také o lidové zvyky a umění, kterému věnovala několik výstavních projektů. Za zmínku zde stojí, že neopomíjela ani nové podoby těchto fenoménů a představila veřejnosti mimo jiné práce současných lidových řezbářů nebo díla Alžběty Landsfeldové a Rudolfa Dzurka. Její terénní výzkum a výstavní aktivity se přirozeně spojovaly i s rozšiřováním muzejních sbírek. Etnografické oddělení Národního muzea díky ní dnes disponuje rozsáhlými soubory předmětů získaných v rámci systematických sběrů, které prováděla v 50. a 60. letech v souvislosti s přípravou své doktorské a kandidátské dizertace zejména na východní Moravě, v Javorníkách a v Horním a Dolním Pováží. Srovnatelné výzkumně-sběratelské činnosti se ale také věnovala například na Turnovsku, Českokrumlovsku nebo ve Slezsku. Významně napomohla rovněž rozšíření fondu betlémů, kterým v letech 1966 až 1973 věnovala celkem osm různých výstav.

Kromě svého muzejního působení byla i jednou z neaktivnějších osob Národopisné společnosti, jejíž čestnou členkou se stala, a její jméno nese *Dárcovský fond PhDr. Aleny Plessingerové, CSc., a PhDr. Josefa Vařeky DrSc.*, který slouží k podpoře studentských terénních výzkumných projektů a jehož vznik podpořila štědrými dary. Připomenout můžeme i její členství v mezinárodním komitétu UNICEF v 70. letech nebo dlouhodobé působení v redakčních

radách odborných periodik a v poradních komisích řady institucí od Ministerstva kultury po různá česká muzea.

Odchod Aleny Plessingerové je smutnou událostí, která nevyhnutelně vyplývá z povahy lidského života. Lze ale konstatovat, že v jejím případě šlo o život naplněný a že odborné dědictví, které svým následovníkům zanechala, i sbírky, které se jí podařilo systematicky ustavit a zpracovat, budou ku prospěchu ještě mnoha budoucím generacím.

Výběrová bibliografie Aleny Plessingerové

- Bačování na papradských kopanicích. *Český lid* 38, 1951, s. 118–126.
- Studujeme lidový oděv. *Český lid* 42, 1955, s. 170–179.
- Materiály k lidovému stavitelství v Morávce a okolí u Frýdku. *Národopisný věstník československý* 33, 1956, č. 3–4, s. 335–368.
- Vrkoč. Příspěvek ke studiu zimních obyčejů. *Český lid* 45, 1958, s. 82–84.
- Vývoj lidového interiéru a bydlení ve slovenských dědinách pod Javorníky. In: *Lidové stavitelstvo a bývanie na Slovensku*. Bratislava: SAV, 1963, s. 179–241.
- Vývoj topeniště, jeho využívání a význam ve slovenských obcích pod Javorníky. *Sborník Národního muzea v Praze, řada A – historie*, 1963, s. 149–235.
- Lidová řezbářství Pavol Bavlna ze Štiavniku a Josef Chvála z Prachatic. *Český lid* 53, 1966, s. 211–233.
- Lidové jesličky ze sbírek Národopisného muzea v Praze*. Praha: Národní muzeum, 1969.
- K otázce architektury zemědělských usedlostí pozdního středověku v Čechách. *Vlastivědný sborník Podbrdská* 8–9, 1977, s. 218–229 (s J. Vařekou).
- Ruská lidová řezba a malba na dřevě 17.–20. století ze sbírek Státního historického muzea v Moskvě*. Praha: Národní galerie, 1979.
- Zasięg karpackich elementów budownictwa mieskalnego na terytorium Moraw zachodnich i Czech. *Etnografia Polska* 25, 1981, s. 133–144 (s J. Vařekou).
- Objev vyobrazení českého roubeného domu z konce 15. století. *Český lid* 69, 1982, s. 210–218 (s J. Vařekou).
- Čižba v Krkonoších a krkonošském podhůří. *Časopis Národního muzea – řada historická* 151, 1982, s. 184–199.
- Hrnčířské náhrobní štítky v Chlumu u Třeboně. *Časopis Národního muzea – řada historická* 152, 1983, s. 131–143.
- Židle v lidovém interiéru. *Časopis Národního muzea – řada historická* 155, 1986, č. 3–4, s. 167–179.
- Mobiliář vesnického domu v Čechách od konce středověku do počátků národního obrození. *Český lid* 75, 1988, s. 202–211 (s J. Vařekou a L. Petrářovou).
- Bouře a hromový kámen v lidových představách, víře a obyčejích. In: *Kult a živly. Studie Slováckého muzea* 4/1999. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1999, s. 207–213 (s J. Vařekou).

Dřevěné kostely, kaple, zvonice v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. In: *Etnologia a kulturné dedičstvo. Zborník venovaný jubileu Soni Kovačevičovej*. Bratislava: Ústav etnologie SAV, 2011, s. 117-128.

Vybrané výstavní projekty

Současní lidoví řezbáři. Národopisné muzeum NM, 1966.

Obrázky Alžběty Landsfeldové ze Strážnice. Národopisné muzeum NM, 1967.

Lid Československa očima národního umělce Karla Plicky. Národopisné muzeum NM, 1975.

Stará dělnická Praha. Národopisné muzeum NM, 1976-1977.

Láska a svatba v lidovém umění. Národopisné muzeum NM, 1982-1983.

Jan Pohunek

Etnografické oddělení NM Praha

PhDr. Alena Plessingerová, CSc., bývala pro mne od poloviny padesátých let 20. stol. (tedy od mých 19 let) vzácným příkladem člověka, který se odvažoval zkoumat způsob života a kulturní tvorbu osobností žijících v prostředí prostých venkovanů. Bylo mi to blízké, protože i u nás doma (ať už v Adamově u Brna anebo na okraji Hanspaulky v Praze) při častých návštěvách rodin sourozenců mé maminky, otce a dalších příbuzných (oba pocházeli z venkova střední Moravy) jsem býval svědkem rodinných debat. Jejich vzpomínky dosahovaly až ke druhé polovině 19. století. V Praze jsem rád chodíval do národopisného muzea a věděl jsem, že Alena bydlí ve vile, která dominovala na střešovickém hřebenu, který jsem měl před očima, když jsem běžel od svého bydliště (z Hanspaulky v pražských Dejvicích) dolů k tramvaji na Hadovku.

Protože moji rodiče pocházeli z venkova severního a východního okolí Brna a já v dětských letech jsem se „vzdělával“ také v rodinách jejich sourozenců, tak jsem si od dětství všímal krajových rozdílů nejen nářečních, ale i v tehdejší způsobu života. Proto mne zajímaly Aleniny publikované texty a od studia historie mne přitáhly k odskokům na katedru etnografie a častým návštěvám Národopisného muzea v Praze na Smíchově, kde pracovala. Tyto kontakty vyústily také v přátelství a odbornou spolupráci. Moje oborová publicistika se od historie stále více klonila k etnografii. Od dosažení dospělosti v 18 letech jsem chodíval ze strážnických slavností pěšky do středního Pováží a pak na horní Oravu, kde jsem u jedné bezdětné rodiny pomáhal při kosení luk a prací se senem až po uložení ve dvoře. Také jsem po celé léto spával většinou v senících. To jsem mnohokrát obešel velký kus středního Slovenska a jižního Polska, až jsem se nakonec s manželkou usadil na Oravě a pracoval v tamním muzeu (současně

založil a vybudoval Múzeum oravskej dediny i Múzeum liptovskej dediny), řadu let spolupracoval s Krajským střediskem památkové péče v Banské Bystrici, než jsem se s manželkou usadil v Rožnově pod Radhoštěm a pracoval v tamním Valašském muzeu v přírodě. Takže stálé kontakty s Alenou Plessingerovou i po dobu mého slovenského působení navazovaly také na její etnografickou činnost a při návštěvách rodičů v Praze jsem ji obvykle vyhledal na zajímavé debaty, na jaké se v životě nezapomíná.

Jiří Langer

Rožnov pod Radhoštěm

Kruh se uzavřel: se vzpomínkou na Věru Kovářů

Počátkem letošního května oslavila Věra Kovářů v kruhu svých blízkých již devadesáté první narozeniny; jen tři dny po jejich završení dospěla ale její pozemská dráha k definitivnímu konci. Když jsme se s ní v pátek 19. května 2023 v brněnské katedrále sv. Petra a Pavla loučili, pestrá skladba účastníků smuteční bohoslužby symbolicky odrážela široké pole působnosti této etnografky a čestné členky České národopisné společnosti. Vedle rodiny, přátel a členů farního společenství zde byli hojně zastoupeni pracovníci památkové péče, muzeí a dalších odborných institucí, nechyběli ani členové folklórních souborů napříč téměř celou Moravou. Zazněly přitom četné vzpomínky, v nichž byly opakovaně zmiňovány tytéž atributy osobnosti Věry Kovářů: vitalita a temperament, ochota naslouchat a být nápomocna, niterný vztah k folklóru. Mnohým jistě vyvstal obraz, který jsme mohli ještě před několika lety, rok co rok, spatřit na Mezinárodním folklórním festivalu ve Strážnici. Drobná energická žena s batůžkem na zádech v červnovém úpalu neúnavně křižovala festivalový areál. Neopomenula přitom navštívit ani ta nejzazší zákoutí folklórního dění v Muzeu vesnice jihovýchodní Moravy. Se zvědavostí, vlastní jí do posledních okamžiků života, sledovala zdejší pořady, po jejich odeznění dokázala pochválit, ale s grácií vznést i drobné výtky a připomínky.

Věra Kovářů nebyla kabinetní vědec, byl to člověk terénu. Od chvíle, kdy jí prof. Antonín Václavík zadal pro připravovanou regionální monografii Valaška výzkum tradičního stavitelství na Rožnovsku, stal se terén polem její celoživotní působnosti – ať již v roli muzejnice, pracovnice památkové péče i coby aktivní členky folklórního hnutí. I v požehnaném věku nelenila nasednout na vlak či autobus a vydat se na další terénní výzkum, odborná setkání, jednání různých komisí a rad či folklórní vystoupení.

Většinou svého života byla svázána s Brnem, kde se 7. května 1932 narodila do železničářské rodiny Nováků. Strávila zde většinu svého osobního i profesního života a ve „svých“ Černovicích se až do konce života aktivně zapojovala do společenského a kulturního dění. Ačkoli si oblíbila i jiné etnografické regiony Moravy, Brněnsku byla oddána nejvíce. Zvláště při spolupráci s folklorními soubory se snažila přispět k lepšímu poznání tohoto poněkud opomíjeného regionu. Ne nadarmo proto oblékla brněnský kroj, když před několika lety přebírala při zahájení festivalu ve Strážnici cenu ministerstva kultury.

Univerzitního vzdělání se Věře Kovářů dostalo na Filozofické fakultě dnešní Masarykovy univerzity, kde v letech 1950–1955 absolvovala studium národopisu a hudební vědy a v desetiletí následujícím i postgraduální studium muzeologie. V roce 1978 zde navíc obhájila rigorózní práci, na jejímž základě získala titul PhDr. Po ročním působení v brněnském Krajském domu kultury strávila druhou polovinu padesátých let v tehdejšímu Gottwaldově v Oblastním muzeu jihovýchodní Moravy. Práce s muzejními sbírkami, zvláště těmi textilními, zúročila i po svém opuštění muzejního světa nejen v roli poradce folklorních souborů, ale i coby autorka příručky o lidovém kroji na Valašsku (1982). Řada členů folklorních souborů opakovaně vítala její praktickou část s nákresy oděvních součástí a jejich střihů. O hlasu, který si tato publikace v regionu získala, svědčí ostatně i její druhé vydání v roce 2008.

Na počátku šedesátých let se Věra Kovářů vrátila zpět do Brna, zprvu byla činná v rámci Moravského muzea, posléze téměř čtyři desetiletí na půdě památkového ústavu (od 1969) jako specialista na lidové stavitelství. Jako „terénní“ památkář se dostávala do kontaktu s vlastníky objektů, zástupci samosprávy i stavebních firem. Jak mnozí pamětníci vzpomínají, dokázala být ve svých postojích nekompromisní, ale při jednáních umně využívala i svého šarmu a schopnosti přirozeně navazovat neformální komunikaci s místními aktéry.

Své zkušenosti z terénní praxe dokázala zúročit v řadě časopiseckých a sborníkových článků a kapitol kolektivních monografií, včetně regionálně koncipovaných svazků *Vlastivědy moravské*. Její jméno můžeme nalézt na titulních stranách samostatných publikací, ať již ryze odborných (např. *Vinohradnické stavby na Moravě* – spolu s Jitkou Matuszkovou; *Venkovské stavby na Moravském Horácku* – spolu s Janem Kučou), tak i těch popularizačních (např. *Lidové stavby v Jihomoravském kraji*; *Jihlavské vrchy. Lidové stavby*; *Památky lidového stavitelství v okrese Žďár n. S.*; *Valašsko. Lidový dům*; *Lidové stavby známé a neznámé – Zlínský kraj* – spolu s kolektivem autorů). Na počátku nového tisíciletí se podílela na tvorbě návodných videodokumentů Národního ústavu lidové kultury přibližujících praktické činnosti spojené se stavbou a údržbou roubeného, hliněného a kamenného domu. Při práci v terénu si uvědomovala hodnotu starších vrstev dokumentace, které se stávaly cenným zdrojem poznání i oporou pro její

působení v terénu. Ať již sama nebo ve spolupráci s kolegy stála u vydání několika svazků edice zpřístupňující tzv. Kuralův archiv (okresy Hodonín, Kroměříž, Třebíč, Žďár nad Sázavou). Snaha sdílet své poznatky a zkušenosti získané především na území Slovácka, Valašska, Podhorácka a Horácka nezůstaly ovšem omezeny jen na tištěnou formu. S Věrou Kovářů jsme se mohli coby s aktivní účastnicí opakovaně setkávat na seminářích a konferencích památkové péče, Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení či Subkomise pro lidové obyčejy České národopisné společnosti i řady dalších odborných akcí.

Ryze aplikovaný charakter nabývala aktivita Věry Kovářů ve folklorním hnutí. Již během studií se podílela na terénních výzkumech hudebního a tanečního folklóru realizovaných brněnskou pobočkou dnešního Etnologického ústavu AV ČR. Svoji lásku k písni a tanci uplatnila v několika folklorních souborech v tehdejších Gottwaldově a Brně. Postupně se její aktivita začala rozšiřovat i do oblasti choreografie. Dlouholetá byla její spolupráce se soubory jako instruktorky při nácvicích a víkendových školeních, v nichž navázala na svou starší kolegyni Zdenku Jelínkovou, k jejímuž odkazu se vždy hlásila. Výsledky své práce v souborovém prostředí zužitkovala nejen v dílčích tanečních choreografiích různých folklorních uskupení, ale také coby autorka či spoluautorka pořadů na folklorních festivalech ve Strážnici, Brně, Rožnově pod Radhoštěm i na jiných místech.

Věru Kovářů jsem poprvé potkal na jedné z exkurzí katedry pořádaných v devadesátých letech prof. Richardem Jeřábkem. Byla jednou z těch, která udržovala se svojí alma mater trvalé kontakty, neopomenula přitom vždy hrdě připomenout, že je jednou z žaček zakladatele pracoviště Antonína Václavíka. Účastnila se nejen domácích a zahraničních výjezdů, byla pravidelnou účastnicí neformálních setkání, seminářů či doktorských čtení. I v pokročilém věku se vždy živě zajímala o naše studenty a témata jimi řešených prací. Při osobním kontaktu se nezdřáhala vést s nimi zasvěcené rozhovory nad řešenou problematikou. Byl to nejspíše trvalý kontakt s mladými lidmi – v souborech i na odborném poli – který ji dodával energii a zachovával až mladické nadšení.

I ten nejvydatnější pramen může ovšem vyschnout. Dne 10. května 2023 byl přeřat i zdroj životní energie Věry Kovářů. Za několik let budou možná některé publikované práce překonány, její obraz v živé paměti začne také blednout, nic to ale neznění na faktu, že Věra Kovářů byla díky své pracovitosti, nasazení a neúnavnosti nepřehlédnutelnou postavou české etnologie druhé poloviny 20. a počátku 21. století.

Daniel Drápala

Ústav evropské etnologie FF MU Brno

Pozdrav k životnímu jubileu Marii Náplavové (*1. 5. 1943)

Milá Marie, zdá se to neuvěřitelné, ale je to už přes třicet let, kdy jsme spolu ve Slováckém muzeu sdílely jednu pracovnu, dva pracovní stoly vždy proti sobě a denně řešily to, co nám bylo pracovně či osobně blízké. A je to dalších dvacet let, kdy se příležitostně sejdeme a vzpomínáme na to, co nás spolu drželo, když to nebylo úplně dobré, a naopak z čeho jsme se spolu radovaly. Uběhly roky, generace se vyměnily a současným pracovníkům Slováckého muzea Tě může připomínat jen Tvá odvedená práce.

Ty jsi patřila k první generaci etnografů, která v době vedení muzea dr. Josefem Jančářem začala muzejní práci pojímat odborně a systematicky. Spolu s etnografem Josefem Peškem a konzervátorkou Doubravkou Šotolovou jste začali budovat depozitáře a zavedli do muzejní praxe odbornou péči a přehledný způsob ukládání muzejní textilní sbírky. Stopa po Tvé práci zůstala v zápisech v několika evidenčních knihách a na tisících kartách evidence druhého stupně.

I když jsi musela každodenně překonat dvacetikilometrovou trasu z Osvětiman do pracovního kolotoče v muzeu, přispěla si svou bodrou náturou a dobrou náladou ke zvládnutí ne vždy jednoduchých úkolů, mnohdy i fyzicky náročných prací, jako bylo stěhování rozsáhlého sbirkového fondu muzea v Bojkovicích nebo přesun sbírek do nově zbudovaných depozitářů Slováckého muzea v Topolné. Měla jsi největší zásluhu na získávání krojových kompletů do nově instalované národopisné expozice a podílela ses na jejím vybudování a otevření v roce 1972. Nejvíce úsilí jsi vkládala do dlouholeté práce s kronikáři uherskohradištského okresu, které jsi s trpělivostí a systematickostí metodicky vedla. Záslužná byla tvoje snaha oslovovat a školit nové kronikáře a s odbornou znalostí připomínkovat a hodnotit stávající obecní kroniky, které byly pod Tvým vedením pečlivě vedeny.

Vždy Tě nejvíc zajímala výroba lidové keramiky, kolem jejichž center výroby ses celý život pohybovala. Do dílen v Jalubí, Modré, Tupesích a Osvětimanech často mířily tvé výzkumy, které jsi zpracovala do mnoha studií a využila k tematickým výstavám. Bylo Ti blízké i zpracování textilního fondu muzea v drobných příspěvcích, především o lidovém oděvu v Osvětimanech.³ Ráda ses zapojovala i do řešení problematiky témat Mezinárodní komise pro výzkum lidové kultury v Karpatech a na Balkáně, kde ses setkávala s kolegy z oboru, se kterými vzniklo díky podobným odborným i lidským názorům dlouholeté přátelství.

---

3 Vyběrová bibliografie PhDr. Marie Náplavové byla publikována v Národopisném věstníku 30 (72), 2013, č. 1, s. 81-83.

Tvoji osobnost jako etnografku znaly především děti ve školách, folklorní soubory a nejrůznější spolky v obcích po celém okrese, pro které jsi připravovala přednášky především s tématy rodinného a výročního zvykosloví. Po odchodu do důchodu jsi v Osvětimanech odvedla spoustu práce jako místostarostka obce, kdy jsi mohla zúročit pracovní zkušenosti z kulturní instituce a byla jsi aktivní v kulturní a sociální sféře.

Marie, život jde stále dál a je třeba si jej i v tomto věku zpříjemňovat v přítomnosti Tvé velké a pěkné rodiny a Tvých kamarádů na telefonu. Zdraví si opatruj, neboť je zrádné a často nás mnohé nečekaně překvapí. Přeji sílu, optimismus, dobrou náladu, a především alespoň tak dobré zdraví jako doposud.

Ludmila Tarcalová
Uherské Hradiště

Šedesát let v Polabském muzeu. Životní jubileum Jany Hrabětové

Začátkem dubna tohoto roku (9. dubna) oslavila svoje osmdesáté narozeniny výjimečná osobnost, jejíž jméno je neodmyslitelně spjato s Polabským národopisným muzeem, neboli se skanzenem v Přerově nad Labem. Touto osobností je etnografka, čestná členka České národopisné společnosti PhDr. Jana Hrabětová, která stála u samotného zrodu skanzenu a později pak byla hlavní hybnou silou při jeho budování a rozšiřování. Je obdivuhodné, že se na tvorbě expozic a chodu muzea podílí se zájmem a pílí sobě vlastní dodnes.

Jana Hrabětová vyrůstala od raného dětství v Poděbradech a tamní muzeum ji k sobě přitahovalo vlastně po celý život. Jak sama uvádí, už jako malé dítě byla fascinována množstvím exponátů a tajemnými zákoutími poděbradského muzea. Později coby větší děvče chodila do muzea na brigádu, a ještě později v roce 1963 zde začala pracovat na žádost tehdejšího ředitele Svatopluka Šebka jako pomocnice archeoložky Jarmily Justové. Postupně rozšiřovala pole své působnosti – podílela se na přípravě výstav, vedla vlastivědný kroužek pro děti a spolupracovala také s architektem Ladislavem Štěpánkem, krajským konzervátorem pro lidovou architekturu, jehož zásluhou pak přerovský skanzen vznikl. V roce 1966 totiž architekt Štěpánek objevil dnešní tzv. staročeskou chalupu v Přerově nad Labem a společně s ředitelem poděbradského muzea Svatoplukem Šebkem se zasloužil o založení skanzenu. Jana Hrabětová se tehdy

podílela jako asistentka na vzniku skromné národopisné expozice ve staročeské chalupě a o rok později v roce 1967 pak stála při slavnostním otevření.

Tímto okamžikem však ještě její budoucí etnografická kariéra zdaleka nezačala. Středem zájmu byl v tuto chvíli pro Janu Hrabětovou především archiv poděbradského muzea. Řadu cenných praktických zkušeností si postupně doplnila i o teoretické znalosti dvouletým nástavbovým studiem pro muzejníky na střední knihovnické škole v Praze. Teprve neúspěch při studiu archivnictví na FFUK a kontakty s profesorem Robkem, tehdejším vedoucím Katedry etnografie a folkloristiky na FFUK v Praze, jí přiměly nastoupit na dálkové studium etnografie, které zdárně dokončila v roce 1983.

V témže roce se také stává vedoucí národopisného oddělení Polabského muzea. Zpočátku se přesun působiště Jany Hrabětové z Poděbrad do Přerova nad Labem jevil jako nevídaná změna vynucená tehdejším vedením muzea. Začátky zde nebyly vůbec jednoduché, ale díky odhodlání a vydatné podpoře svého manžela, inženýra Jiřího Marečka, se pro Janu Hrabětovou nakonec stal skanzen místem, kde se mohla plně realizovat jak po stránce odborné, tak i organizační a výtvarné. Hned v prvních letech zajistila přesun několika objektů do dolní části skanzenu – chalupy z Dymokur, ze Střihova, z Kovanic a z Pojed ještě spolu s dalšími menšími hospodářskými budovami. Zasadila se také o renovaci bednárny, kde vznikly tři výstavní sály a zařídila rekonstrukci tzv. staré školy s plně vybavenou třídou a školním kabinetem. Interiéry chalup pak doplnila o vlastnoručně vyrobené figuríny, které dodnes tvoří ve světnicích malebné scény.

Stranou nezůstávala ani sbírkotvorná činnost. Během svých četných etnografických cest po středním Polabí sesbírala Jana Hrabětová celou řadu předmětů, jimiž bývaly dříve běžně vybavené venkovské usedlosti. Díky tomu vznikla v Přerově nad Labem rozsáhlá sbírka nábytku, domácího vybavení, zemědělských strojů, nejrůznějšího řemeslnického nářadí ale také bytového textilu a oděvů z konce 19. století a první poloviny 20. století. Velká část těchto sbírek je součástí stálé expozice.

Opomenout nelze také zjevné literární schopnosti jubilananky. Během svého života napsala Jana Hrabětová celou řadu čtivých textů k výstavám, odborných článků a knih na témata nejen etnografická, ale i historická. Z těch nejnovějších stojí za zmínku stále žádané publikace *Jaro na polabské vesnici*, *Zima na polabské vesnici* a dále trojdílná obsáhlá monografie *Poděbrady – město mého srdce*. Dále pravidelně přispívá do poděbradských periodik svými články na kulturně-historická témata.

Aby byl výčet dovedností Jany Hrabětové úplný, je třeba zmínit, že její další současnou velkou vášní se stala olejomalba především přírodních scénérií a lidové architektury. Její působivé obrazy, které maluje s obdivuhodným nadšením a pílí, dotvořily už nejednu výstavu v přerovském skanzenu.

Co zbývá dodat? Snad jen poděkování za vše, co PhDr. Jana Hrabětová během šedesáti let svého muzejního působení vytvořila pro přerovský skanzen a Polabské muzeum vůbec i za cenné zkušenosti, které ochotně předává dál. Své milé kolegyni přeji k jejímu krásnému jubileu ještě mnoho etnografických, literárních i malířských úspěchů, pevné zdraví, a hlavně neutuchající radost ze života.

Hana Šídová

Polabské muzeum Přerov nad Labem

K jubileu Ireny Štěpánové

Mám rád ten čas pozdního jara, kdy dloužící se večery plní těžká vůně květů a občasné májové dešťíky skrápějí zelenou krajinu plnou života, čas, v němž se 8. května 1948 narodila Irena Štěpánová, slavící letošního roku významné životní výročí.

Snad žádný etnolog není prost zvláštního vztahu ke „svému“ regionu a tak i práce příbramské rodačky prozrazují pevnou vazbu k rodnému kraji a ukotvení v národopisných oblastech na pomezí středních a jižních Čech; akcentace Podblanicka, Podbrdská i Kozácka prostupuje zřetelně jejím dílem, které přesto nezůstává u pouhého regionalismu a zcela naplňuje požadavky recentní evropské etnologie. Za ústřední téma své práce si Irena Štěpánová zvolila na jedné straně studium materiální kultury, lidový oděv, lidovou stravu a muzeologické aspekty etnologické praxe; na straně druhé se intenzivně zabývá dějinami ženské emancipace se zvláštním zřetelem k formování české občanské společnosti v průběhu 19. století.

Vrcholné tvůrčí období jubilatky koresponduje s osudy pražského Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, který po roce 1989 prodělal turbulentní vývoj. Transformaci katedry etnografie a folkloristiky v ústav směřující k modernímu pojetí evropské etnologie ovlivnila dobově příznačná vzedmutá poptávka po sociokulturní antropologii anglosaského typu. Zatímco na mnoha evropských univerzitách vyústila tato skutečnost ve vznik samostatné katedry pro rozvoj nového multivědního oboru, v rámci odborné diskuse, ale někdy i v důsledku ostrých střetů se v Praze ustavilo provizorní, avšak dodnes nevyřešené a do značné míry kolizní soužití evropské etnologie se sociokulturní antropologií na jediném pracovišti. Právě osobnost Ireny Štěpánové v době, kdy se vážně přemýšlelo o úplném vytěsnění evropské etnologie, představovala vůdčí sílu sehrávající zásadní roli pro kontinuitu oboru na Univerzitě Karlově, sílu,

kteřá nikoliv svou dominantností či průbojností, ale odborností a pedagogickými schopnostmi vytvořila v příhodném čase potřebný ostrov stability.

Ani po uklidnění situace v důsledku založení kateder sociální a kulturní antropologie na nově vzniklých fakultách i univerzitách neztrácela obliba Ireny Štěpánové mezi studenty na intenzitě; díky důrazu na živého člověka jako nositele lidové kultury dokázala vzbuzovat zájem o etnologická témata i u studentů jiných oborů, kteří pravidelně navštěvovali její přednášky. Poměrně velké množství absolventů na základě jejích kurzů zůstává nadále působit v oboru, ať již přímo profesně, nebo i zájmově, mnozí z nich se podílejí na obnově, rozvoji a zkvalitňování národopisného života v regionech, kde poslední dobou stále narůstá poptávka po lidové kultuře. I po svém odchodu z Ústavu etnologie (2017)⁴ poskytuje doc. Štěpánová odborné poradenství a neustává v aktivitách spojených s oborem.

Uvedené výzkumné zájmy přes jejich zdánlivou různorodost jednotí společné téma. S osobností jubilantky totiž zůstává pevně spojený fenomén feminismu. Nejedná se ovšem o radikální silový aktivismus, realizující se často prostřednictvím typicky „mužských“ prostředků. Feminismus Ireny Štěpánové nezaujímá polarizační stanoviska, vyznačuje se kultivovaností a reflektuje historické souvislosti při hlubokých znalostech dobového kontextu. Kategorii ženy nevyčleňuje konfrontačně z celku, ale představuje ji jako významného spolutvůrce kultury, ale i vědy, jako partnera a nikoliv nepřítele mužskému světu, neodmyslitelnou součást národní inteligence a hybatele rozvoje, iniciátora změn ve prospěch lidské společnosti jako celku. Nechybí zde souvztažnost k lidovému prostředí; činnost pražského elitního Amerického klubu dam, ale i dalších ženských spolků a vzorů ovlivňovala nejen městský národopisný ruch (zvláště krojový), ale posilovala i osobnosti regionálního významu. Také touto cestou probíhal dialog a cyklický proces živé kulturní výměny mezi městem a venkovem. Zcela výjimečný je z tohoto hlediska přístup Ireny Štěpánové ke studiu lidové stravy; doposud poměrně marginalizované téma interpretuje skrze společenský význam autorek kuchařských knih i pozdějších badatelek, akcentuje jejich roli v emancipačním procesu, touhu po seberealizaci, inklinaci k modernitě a podíl na vnášení nových myšlenek do konzervativního měšťanského prostředí 19. století. Také proto Irena Štěpánová pokaždé dokáže vybudovat kladný vztah k tématu i u těch, které problematika zpočátku příliš neoslovuje. Etnologický pohled z pozice historické vědy je zde přitom velmi cenný, většina významných žen v českém prostředí 19. století spojila svou činnost s národopisnými aktivitami a v nejednom případě se přímo podílely na formování oboru v Čechách i na Moravě.

4 Pěkný rozhovor s Irenou Štěpánovou s připojenou obsáhlou výběrovou bibliografií při této příležitosti publikoval JANEČEK, Petr: Rozhovor s etnologkou Irenou Štěpánovou. In: *Acta Universitatis Carolinae. Philologica et Historica. Studia Ethnographica* 2017, č. 1, s. 251–263

Badatelovo ústřední téma jen málokdy alespoň částečně nevyvěrá z potřeb jeho vlastní duše. Irena Štěpánová ovšem i svým charakterem plně náleží do společnosti osobností, jejichž životy a dílo zkoumá. Sama je takovou ženou.

Jubilantce přejme duševní i fyzickou svěžest, neutuchající tvůrčí sílu a radost ze života. Oboru pak přejme, aby následováníhodný vědecký i pedagogický přístup Ireny Štěpánové nepřestával oslovovat a ovlivňovat generace současných i budoucích etnologů.

Výběrová bibliografie Ireny Štěpánové

Monografie

Lidový oděv v Čechách 19. století. Praha: SPN, 1984.

Lidový oděv na Benešovsku. Praha: Univerzita Karlova, 1987.

Lidový oděv v okolí Tábora. Tábor: Husitské muzeum, 1995.

Renáta Tyršová. Praha – Litomyšl: Paseka, 2005.

Člověk a lidový oděv – lidový oděv v životě člověka. In: Malina, Jaroslav (ed.): *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie 23*. Brno: Masarykova univerzita, 2005.

Teréza Nováková. Praha: Mladá Fronta, 2008.

Kolektivní monografie

Brouček, Stanislav – Pargač, Jan – Sochorová, Ludmila – Štěpánová, Irena: *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*. Praha: Litera Bohemica, 1996.

Secká, Milena – Sochorová, Ludmila – Štěpánová, Irena: *Ženy rodiny Náprstkovy*. Praha: Argo, 2001.

Články

Lidový oděv na Litomyšlsku. *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica. Studia Ethnographica* II, 1974, s. 67–85.

Příspěvek k typologii středověkého oděvu. *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica. Studia Ethnographica* III, 1976, s. 9–22.

Lidový oděv na Podblanicku. *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 21, 1980, s. 275–301.

Lidový oděv na Vysocku v materiálovém sběru pro národopisnou výstavu. In: Robek, Antonín – Vařeka, Josef (eds.): *Člověk a kultura v Krkonoších a krkonošském podhůří. Zpravodaj koordinované sítě vědeckých informací pro etnografii a folkloristiku*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1985, s. 110–117.

Kostým Mařenky ze Smetanovy Prodané nevěsty na jevišti Národního divadla jako etnografický pramen. *Český lid* 72, 1985, č. 1, s. 23–32.

Renata Tyršová a národopis. *Český lid* 78, 1991, č. 1, s. 37–45.

- Słowiańskie echa przy położeniu kamienia węgielnego pod Teatr Narodowy w r. 1868. In: Kunachowicz-Steczowska, Anna (ed.): *Pragmatyka wypowiedzi etnograficznych. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne* 32, 1993, s. 65-70.
- Projevy svérázu v české společnosti 80. let 19. století. *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica. Studia Ethnographica* IX, 1998, s. 115-123.
- Formování a funkce sokolského kroje v české společnosti 60. a 70. let 19. století. *Český lid* 84, 1997, č. 2, s. 137-147.
- Symbolism in the Clothes Worn by Prague Students in 1848 and 1868. In: Pargač, Jan (ed.): *Cultural Symbols and Ethnic Consciousness*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1998, s. 72-84.
- Plastyczna realizacja kostiumów w inscenizacjach o tematyce słowiańskiej w pierwszych sezonach praskiego Teatru Narodowego. In: Maj, Małgorzata – Robotycki, Czesław (eds.): *Symbole słowiańskie – symbole narodowe. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego MCCCXXII. Prace Etnograficzne* 35. Kraków: Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1999, s. 29-36.
- Projevy svérázu v české společnosti 90. let 19. století. *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica. Studia Ethnographica* X, 2002, s. 143-150.
- Božena Němcová – Svatba jako osud, svatba jako obřad. *Česká literatura* 51, 2003, č. 1, s. 76-82.
- Symbolism in the Clothes Worn by Prague Students in 1848 and 1868. In: Tomandl, Miloš (ed.): *Ethnological Scripts 1990-2002*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2003, s. 159-168.
- Obrazy a zrcadla. Etnografika a slavika v díle manželů Zapových. *Český lid* 93, 2006, č. 2, s. 137-151.
- Feministické reflexe Arne Nováka. *Folia Ethnographica* 41, 2007, s. 3-11.
- Slovenské obrazy Boženy Němcové. *Český lid* 99, 2012, č. 3, s. 281-298.
- Česká expozice v Paříži 1892 a Zdenka Braunerová. *Středočeský vlastivědný sborník* 34, 2016, s. 30-39.
- Kuchařská škola Domácnost. Vaření jako (národní) umění a věda. In: Jedličková, Blanka – Lenderová, Milena – Kouba, Miroslav – Říha, Ivo (eds.): *Krajiny prostřených i prázdných stolů II. Evropská gastronomie v interdisciplinárním přístupu*. Pardubice: Univerzita Pardubice 2017, s. 222-229.

Daniel Dědovský
Praha

Daniel DRÁPALA (ed.): *Stopy lidského umu. Předindustriální technické provozy na území někdejšího panství Rožnov*

Brno: Masarykova univerzita
a Etnologický ústav Akademie věd
České republiky, 2022, 263 s.

V ediční řadě Ethnologica vyšla v loňském roce výpravná publikace *Stopy lidského umu*, kterou redakčně připravil Daniel Drápala a autorsky se na ní podíleli Vojtěch Bajer, Radek Bryol, Miroslav Bubík, Radim Červenka, Daniel Drápala, Přemysl Mácha, Václav Michalička, Jitka Petřeková, Samuel Španihel, Lenka Tlapáková a Jiří Woitsch. Publikace je jedním z výstupů stejnojmenného tříletého interdisciplinárního projektu zahájeného v roce 2020, na němž participují Etnologický ústav Akademie věd ČR a Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a který podpořilo Ministerstvo kultury České republiky v rámci Programu na podporu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity na léta 2016 až 2022 (NAKI II). Autoři pojali knihu jako rozšířený katalog výstavy, která se pod názvem *Stopy lidského umu* konala od 27. listopadu 2022 do 16. dubna 2023 v Karlovském muzeu ve Velkých Karlovicích na Vsetínsku.

S projektem a jeho výsledky je možno se blíže seznámit také na internetové adrese www.stopyumu.cz.

Jelikož pátrání po okolnostech vzniku a fungování předindustriálních technických provozů představuje mnohdy badatelský oříšek, přizvali si etnologové při přípravě této publikace ke spolupráci odborníky z oboru historie, geoinformatiky, geologie, archeologie či lesnictví a kniha je tak vzorovou ukázkou mezioborové spolupráce. Sbíráním informací o dochovaných dokladech někdejšího lidského umu, vlastními vzpomínkami nebo vyjádřením názoru na smysl jejich existence v současnosti se mohla do projektu zapojit i širší veřejnost. Řadu informací hledali autoři v archivech, ať už státních, obecních, farních, nebo v archivech muzeí a jiných institucí a úřadů. Plně byla využita historická mapová díla. Vedle klasických metod nechybělo ani využití geodatabáze propojené s mapovou aplikací, která sloužila výzkumníkům k syntéze poznatků, náhledu a editaci.

V úvodu hlavní řešitel projektu Přemysl Mácha, spoluřešitel Daniel Drápala a jejich kolektiv upozorňují na nedostatek zájmu o některé drobné technické památky v terénu, jako jsou pily, valchy, sklárny, kovárny či vápenky, které rychle zanikají. Zachránit se podaří jen některé, a to formou jejich přenesení do muzeí v přírodě nebo revitalizací in situ. Předindustriální technické provozy jsou přitom důležitou součástí kulturního dědictví, jsou místy paměti a inspirace a měly by se

proto stát předmětem soustavného odborného zájmu. Mnoho badatelů již v minulosti publikovalo řadu dílčích poznatků, kniha si však klade za cíl předložit první komplexní zdokumentování a interpretaci malovýrobních technických provozů na rozsáhlém území a v dlouhém časovém rámci.

V další z úvodních kapitol je panství Rožnov, které bylo pro výzkum zvoleno jako jedno z nejrozsáhlejších vrchnostenských dominií na východní Moravě, zařazeno do časoprostorových souvislostí a čtenáři je nabídnut exkurs do vlastnických a hospodářských vztahů souvisejících s ekonomickým vývojem na Valašsku, mezi jiným i s kolonizací – od středověké až po pasekářskou v 18. století. V centru zájmu autorů je území, zahrnující 25 vesnic a dvě města, tj. Rožnov pod Radhoštěm a Krásno. Dozvídáme se o obvyklých zaměstnáních, řemeslech a domáckých výrobcích v tomto regionu, o zdrojích obživy a významu zpracování dřeva.

Po úvodní pasáži následuje hlavní část, rozdělená na čtyři tematické části podle jednotlivých živlů či zdrojů, které byly v technických provozech převážně využívány: voda, země, les a oheň.

Kapitola *Voda pomáhá* je věnována vodním tokům a jejich významu pro život člověka; zaměřuje se na vodní mlýny, pily, valchy, plátenické provozy související především s bělením a mandlováním, a dále na transport dřeva. Autorem většiny příspěvků tohoto oddílu je Daniel Drápala z Ústavu evropské etnologie FF Masarykovy

univerzity, o valchách referuje pracovník Valašského muzea v přírodě Radek Bryol. Kapitola s názvem *Ze země dobývané* autorů Radka Bryola a geologa Miroslava Bubíka z Masarykovy univerzity sleduje těžbu surovin (železná ruda, kámen, hlína), pojednává o cihelnách a vápenkách. *Na okraji lesa a v jeho nitru* zní název oddílu věnovaného salsším, milířům a dalším lesním provozům. Podíleli se na něm lesní inženýr Vojtěch Bajer z Rožnova a Jiří Woitsch z EÚ Akademie věd ČR. Pojednání uzavírá kapitola *Když slouží oheň*, která se zaměřila na hamry, kovárny, ale také sklárny a sušírny ovoce. Hamry a kovárny zpracoval Václav Michalička z Muzea Novojičínska ve spolupráci s Radimem Červenkou z Akademie věd ČR, sklárny a jejich historie jsou doménou Samuel Španihela, archeologa Muzea regionu Valašsko ve Valašském Meziříčí, o sušárnách píše Radek Bryol.

Jak už názvy kapitol napovídají, nejedná se o suchopárný výčet faktů, ale velmi čtivý souhrn poznatků o jednotlivých oborech lidské činnosti na Rožnovsku a o dochovaných i nedochovaných stavbách a provozech s nimi souvisejících. Nechybějí technické údaje a nákresy jednotlivých zařízení, za důležité ale autoři považují také jejich začlenění do krajiny, vývoj vlastnických vztahů, získávání vstupních surovin, rentabilitu, dostupnost pro venkovské uživatele, možnosti odbytu výrobků, význam pro zaměstnanost obyvatel v okolí a v neposlední řadě také odraz v lidové slovesnosti, zejména v pověstech, které se týkají

mlýnů, starých tajemných rudných slojí a dalších staveb či ruin. Stránky a odstavce s vloženými doplňkovými pasážemi, které rozšiřují základní fakta, jsou pro přehlednost graficky odlišeny béžovou podkladovou barvou.

V pojednání nechybějí údaje o provázanosti jednotlivých provozů využívajících stejný zdroj energie, jako tomu bylo u vodních mlýnů, pil a valch, které se často nacházejí ve vzájemné blízkosti. Mapy ukazují například počet mlýnů a mlýnských složení v jednotlivých obcích panství dle vceňovacích operátů z roku 1843 nebo počet obyvatel na jedno mlýnské složení. Čtenář se dozvídá, co vše spadalo do pracovních povinností mlynáře a jak se do provozů mlýnů zapojovali tak zvaní krajánci. Podrobně jsou popsány technologie valchování sukna a bělení a mandlování plátna v návaznosti na konkrétní provozy rožnovského panství. V souvislosti s plavením dřeva jsou popsány plavební kanály, způsob splávky, ale také její destruktivní následky v krajině.

U těžby surovin je bádání historické doplněno stručnou geomorfologickou sondou, zmíněn je kámen jako stavební materiál i lomy jako živnost. Několik stran je věnováno práci cihlářů, nechybí např. řez cihlářským kozlem nebo vápenickou pecí. Podrobně je popsána salaš jako hospodářská jednotka. Pozornosti se po zásluze dostává milířům, a to jak z hlediska historického, tak i technologického, z hlediska životních podmínek uhlířů a rozmístění milířů na katastrech jednotlivých obcí.

Železářství a zkujňování železa v hamru je na Rožnovsku spojeno s obcí Zubří a autorům se podařilo dohledat například i zajímavý dokument o jeho výdajích, tedy i mzdách z roku 1726. Z oboru kovářství je pozornost zaměřena jak na kovářny neprofesní, tak i živnostenské, na sortiment kovářských prací i povinnosti kováře ve venkovském společenství. Sklářskou obcí bývalo Hutisko, jak napovídá jeho německý název Glaßhütten. V této souvislosti máme možnost se seznámit s harmonogramem taveb a připomenuta je i okolnost, že vzhledem k vysoké spotřebě dřeva ve sklářských hutích se tyto provozy stěhovaly stále výše do hor a lesů. Jsou zmíněny nejdůležitější sklárny a jejich produkce. O něco menší význam měly sušírny ovoce, ale i ony stojí za připomenutí jako jeden ze způsobů uchování sklizně.

U řady konkrétních technických provozů badatelé vysledovali celou historii jejich vzniku, fungování i zániku včetně majitelů a prezentují je čtenářům spolu s fotografiemi a další dokumentací. Nesporným kladem publikace je pozornost věnovaná postupným modernizacím jednotlivých dílen a zařízení ve snaze o jejich udržení, a nakonec i jejich neodvratitelnému krachu v konkurenci průmyslové velkovýroby.

Se získaným bohatým materiálem autoři dále pracují a zamýšlejí se nad odrazem technických provozů v paměti krajiny a jejich obyvatel, zejména v souvislosti se zeměpisnými návyky, individuální a kolektivní paměti,

mezigeneračním sdílením a ústní slovesností. V této souvislosti je nutno hovořit i o kulturním dědictví, identitě a vnímání domova, jejichž jsou tyto drobné stavby nedílnou součástí. Autory sumarizujících kapitol jsou Přemysl Mácha a Jitka Petřeková z AV ČR a editor Daniel Drápala.

Publikace – katalog je doplněn čtyřmi souhrnnými mapami staveb a provozoven, které zpracovala (stejně jako většinu map v textu) Lenka Tlapáková, geografka z Ostravské univerzity, dále obsáhlým seznamem pramenů a zdrojů, osmistránkovým soupisem obrazových příloh a anglickým resumé. Chybí snad jen jmenný seznam autorů a jejich domovských institucí. Nabízí se i otázka, do jaké míry měli řešitelé možnost konzultovat získané poznatky s odborníky z Technického muzea v Brně, kde se jistě rovněž nachází dokumentace k některým technickým provozům v terénu, z níž by se dalo čerpat.

V závěru lze konstatovat, že se vědcům zapojeným do projektu podařilo vyčerpávajícím způsobem podat informaci o historii i současnosti předindustriálních technických provozů na bývalém rožnovském panství. Publikace je opatřena bohatým poznámkovým aparátem a řadou odkazů, mapovou, fotografickou i obrazovou dokumentací. Stává se tak zdrojem studijního materiálu pro badatele, ale se zájmem po ní jistě sáhnou (nejen) zájemci o techniku a regionální historii.

Jarmila Pechová
Brno

Zdeněk VEJVODA: *Rokycansko a Plzeňsko v lidových písních, pověstech a zvykosloví ze sbírky Martina Kozáka*

Rokycany: Folklor Plzeň a Klub tanečních souborů Rokytka Rokycany, 2021, 280 s.

Když přípravný výbor Národopisné výstavy československé hledal spolupracovníky pro sběr projevů lidové kultury, vyslyšela tuto výzvu řada lokálních sběratelů, kteří začali soustřeďovat materiály ze svého bezprostředního okolí. Odkazu západočeského sběratele a učitele Martina Kozáka (1861–1924) se věnuje publikace etnomuzikologa Zdeňka Vejvody. Kozák se v roce 1891 přihlásil jako spolupracovník a za tímto účelem se pustil do sběratelství a národopisné práce. Vejvodova kniha je kritickou edicí Kozákových rukopisných i publikovaných sběrů, zahrnuje 150 v drtivě většině lidových písní a další vybraný materiál z oblasti slovesného folkloru, rodinného i výročního zvykosloví i aspektů hmotné kultury Rokycanska, resp. užšího okolí Plzeňska.

Obecně národopisný zájem směřoval Martina Kozáka nejen k hudebně tanečnímu folkloru, říkadlům, pověstem ale i k dokumentaci lidové stravy, místních podob oděvu nebo hospodářského nářadí. V neposlední řadě Kozák věnoval pozornost lokálně

specifickým profesím uhlířů a láterníků a ve stručnosti také lidem v obecních službách: kovářům, pastýřům, husopasům, hajným a ponocným. Čtenářům v tu chvíli mohou vytahnout práce Richarda van Dülmena k dějinám každodennosti a o tzv. nečestných povoláních raného novověku. Kozák se dále zajímal o slovesný folklor: pořekadla, pranostiky, pověsti atd. Zaznamenal také lokální podoby svatebních obřadů a popsal průběh lidových zvyků spojených s různými svátky a obdobími roku od sv. Řehoře (12. března), přes letnice, dožinky až po vánoční a tříkrálovou koledu. Součástí edice tak jsou i Kozákovy časopisecké články, v nichž se někdy objevují doplňující údaje o provozovacím kontextu písní.

Knihu v prvním oddílu *Studie* otevírá Kozákova osobní i profesní biografie, kterou Zdeněk Vejvoda detailně zpracoval na základě dochovaných archivních pramenů, ze zmínek o jeho osobě v dobovém tisku, ale i s ohledem na Kozákovy publikované časopisecké a další práce. Po absolutoriu učitelského ústavu Kozák nastoupil na obecnou školu v Chrástu u Plzně, po různých neshodách však byl přeložen do Tymákova, a nakonec působil v Rokycanech. Od začátku devadesátých let 19. století se datuje jeho zájem o národopisnou činnost a korespondenční kontakty s Čeňkem Zíbrtem. Je dobře, že Vejvodova publikace v této souvislosti ve stručnosti připomíná NVČ i její místní ohlas na Rokycansku. Podstatnou, ne-li nejpodstatnější částí

publikace jsou lidové písně. Prameny Vejvodovy kritické edice se tak staly zejména dvě Kozákovy rukopisné sbírky *Lidové písně z Plzeňska* a dále množství písní a dalšího materiálu, který Kozák publikoval časopisecky v *Brdském kraji*, *Českém lidu* a dalších periodikách. Do nich Kozák přispíval, motivován svým učitelským a osvětovým posláním. Vedle časopiseckých publikací vydal též vlastní překlady odborné pedagogické literatury, cizojazyčných anonymních folklorních textů pohádek a dalších vyprávění nebo sbírku dětského folkloru *Hry jarého věku* (Praha 1895), zejména v Rokycanech byl veřejně činný a do své smrti se zabýval osvětovou činností.

Následuje analytická část, v níž autor předkládá souhrnnou charakteristiku Kozákem sebraných písňových materiálů a jejich hudebních kvalit. Čtenáři to tak umožňuje vytvořit si celkovou představu o formě písní, jejich melodice a (výhradně durové) tonalitě, harmonickém plánu, metru, rytmických modelech i zhodnocení předepisovaných tempových označení. Jak Zdeněk Vejvoda konstatuje, lze písně charakterizovat jako lidovou hudbu tzv. západního typu s převahou dudáckého repertoáru zahrnujícího ve většině třídobá kolečka a dvoudobé vrtáky, méně často pak minety, lendlery nebo písně valčíkového typu. Zápisy Kozákem pořízené zhruba mezi lety 1890 a 1910 postihují materiál z Plzeňska, resp. blízkého okolí Plzně, a byť jsou písně v dané podobě regionálně specifické a v obecném povědomí již často

zcela neznámé, přirozeně lze v některých z nich rozeznat lokální variantu písně, sebrané v jiných oblastech nejen Čech. Hudebně analytická část se primárně vztahuje k předkládaným materiálům z Kozákových sběrů, v souvislosti s obecnějšími otázkami historie a typologie autor čtenáře odkazuje na publikaci *Česká lidová píseň*.⁵

Kozák získal hudební vzdělání především v rámci příprav na učitelské povolání. V mládí si osvojil základy hry na housle, klavír a varhany, které získal na plzeňské reálce a posléze na učitelském ústavu v Soběslavi, jako aktivní hudebník ale nikdy nevystupoval. Při pořizování písňových sběrů se zřejmě necítil být plně kvalifikován v zápisu nápěvů, takže určitá část jeho zápisů je bez nich. Stěžejním přínosem Vejvodovy kritické edice je tedy podložení Kozákem sebraných písňových textů nápěvy. Editor rovněž upřesňuje je místa zápisu písní nebo jiných pasportizačních údajů, jsou-li k dispozici. Autor tak zde mohl ke srovnávacímu studiu zúročit relevantní pramenné zdroje a data již zpracovaná v předcházející dvojdílné antologii *Plzeňsko v lidové písni*,⁶ která se zaměřuje na oblast širšího Plzeňska.

Je třeba ocenit popsanou metodologii koncipování kritické edice, resp. rekapitulaci zásad ediční praxe, která se uplatňuje v souvislosti s edicí písňových materiálů. Kniha přitom nechce oslovovat pouze etnomuzikology. Přestože se snaží vyjit vstříc aktivním zpěvákům transpozicí nápěvů do střední hlasové polohy a doplněním harmonických značek jako elementárního vodítka pro doprovody, neklesá z úrovně odborných publikací: nechybí srovnávací odkazy na relevantní regionální hudební prameny a na základní české písňové sbírky.

Nejobsáhlejší část publikace tvoří *Kritická edice* Kozákem sebraných materiálů. Vejvoda je rozčleňuje na několik samostatných oddílů podle funkce a tematiky. Vedle lidových písní tu jsou říkadla, pořekadla, rozpočítadla, napodobování zvuků, lidový humor, pověsti, rodinné a výroční zvykosloví, pověry a pranostiky a konečně lidová strava, oděv a hospodářství. První oddíl (*Lidové písně*) zahrnuje milostné a taneční písně (včetně písní žertovných, pijáckých nebo vojenských) a koledy v abecedním řazení podle písňových textových incipitů. Zvlášť jsou vyčleněny svatební rouchové písně. Další oddíly věnované slovesnému folkloru, rodinnému a výročnímu zvykosloví a místním projevům materiální kultury pak již předkládají dílčí Kozákovy časopisecké studie nebo jiné publikace, v textu se přitom objevují odkazy na písně z prvního oddílu. V tomto směru edice umožňuje nahlížet Kozákem popisované

5 TYLLNER, Lubomír – VEJVODA, Zdeněk: *Česká lidová píseň. Historie, analýza, typologie*. Praha: Bärenreiter, 2019.

6 VEJVODA, Zdeněk: *Plzeňsko v lidové písni I. Antologie historických zápisů hudebního folkloru 19. a 20. století*. Praha: Folklorní sdružení ČR a Etnologický ústav AV ČR, 2011; VEJVODA, Zdeněk – ULRYCHOVÁ, Marta – TRAXLER, Jiří: *Plzeňsko v lidové písni II. Antologie historických zápisů hudebního folkloru 19. a 20. století*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2015.

projevy ve vzájemných souvislostech. Jediným limitem publikace je skutečnost, že nepřekračuje rámec samotného materiálu. Na druhou stranu lze k tomuto faktu přistoupit jako k výzvě do budoucna. Edice by měly být předstupněm navazujícího bádání, které by s dalším teoretickým zakotvením mělo zhodnocovat působení sběratelů místního folkloru v dobových, nacionálních, politických a institucionálních kontextech a v širším regionálním záběru nejen jednoho státního útvaru, ale například i ze středoevropské perspektivy.

Kniha obsahuje bohatou a dnes již unikátní obrazovou dokumentaci zejména z archivních fondů Státního okresního archivu Rokycany a Západočeského muzea v Plzni, ale i z dalších zdrojů – mj. Kozákova rukopisná pozůstalost hudebních záznamů je dnes uložena v Archivu Národního muzea v Praze. Nechybí rejstříky textových incipitů písní a říkadel, lokalit a nápěvových kódů. Závěrem lze konstatovat, že pečlivě připravená publikace Zdeňka Vejvody fundovaně rozšiřuje poznání o často nedocenených a v obecném povědomí dnes neznámých výjimečných lidech, kteří jako sběratelé a zájemci o národopis zanechali pro dnešní dobu – byť vždy jen částečný a také vlastní pozicí poznamenaný – odkaz na projevy lidové kultury určitého období a lokality. Pohled do dnešní praxe v mnoha regionech ukazuje, že zdaleka ne všechny tyto projevy upadly v zapomenutí. V aktualizované a reinterpretované podobě

k nim lidé cítí potřebu vztahovat se i v současnosti.

Zita Skořepová

Etnologický ústav AV ČR Praha

Jana TICHÁ: Výroční obyčejová a obřadní kultura na Valašsku. Její geneze a identifikace na počátku třetího tisíciletí (na příkladech z Rožnovska, Valašskomeziříčska a Vsetínska)

Národní muzeum v přírodě: Rožnov pod Radhoštěm, 2022, 319 s.

V úvodní kapitole (*Namísto předmluvy. Drobné zamyšlení nad zvyky, obyčejí, obřady, slavnostmi, svátky*) se autorka zabírá terminologií s odkazem na studie Václava Frolce (1982) a Doroty Simonides (2009). Těžiště práce spočívá v obyčejích 19. a počátku 20. století, k nimž se vztahuje většina pramenů a literárních svědectví. Pasáže věnované novodobým tradicím vesměs druhé poloviny 20. století jsou v textu graficky odlišeny. V následné kapitole (*Ohlédnutí za prameny. Jejich význam pro studium zvykosloví*) podává autorka přehled autorů, zabývajících se způsobem života lidu Valašska

v jejich duchovním světě, obřadech a obyčejích, od vlastivědců a sběratelů národopisných reálií 19. století k etnografům 20. století.

V úvodu tematicky rozsáhlé kapitoly *Světlo světa a slunce spravedlnosti. Ve znamení Ježíše Krista* se autorka zabývá genezí vánočního svátku v evangeliích a pracích prvních církevních otců a podává přehled zvykosloví vánočních dnů (*Příběh křesťanských Vánoc*). Obyčeje adventního období na Valašsku sleduje v podkapitole *Čas přicházejícího, čas očekávání* (roráty a rorátní svíčky, občůzky masek ke svátku sv. Mikuláše a sv. Lucie, věštící praktiky ke dnu sv. Ondřeje). V dalších podkapitolách pojednává o širokém okruhu štědrovečerních obyčejů: o obřadní stravě (zaniklá *štědrá* či *hojná večere* jako pozůstatek slunovratového hodování, vánoční oplatky, pečivo pro dobytek, rituální zvaní na večeri), o úpravě štědrovečerního stolu, o původu vánočního stromu a jeho šíření na Valašsku a betlémské tradici, o koledování v širokém spektru dětí, mládeže, obecních a církevních služebníků, učitelů a pastýřů, o vánočních pastýřských hrách a hrách tříkrálových. Závěr věnuje vánočnímu *šťastíkování*, slavnostnímu proslovování obřadního přání hospodáři z úst jeho čeledě.

Kapitola *Za maskami my* je zaměřena na masopustní veselí, *fašank*, *končiny*, *ostatky*, jak je ten čas nazýván v krajích Valašska. V úvodním pojednání o původu masopustu autorka zdůrazňuje moment obřadních

a symbolických aktů souvisejících s počínající hospodářskou sezónou. Zaměřuje se na občůzky vedené chasou a zejména na maškary v typické skladbě starobylých zvířecích masek *medvěda*, *pohřebenáře*, koňských figur a novodobých postav představujících rozmanité profese v groteskním podání. Upozorňuje na občůzku s *klátem* na Rožnovsku, nejzápadnějším výběžkem zvyku rozšířeného v blízkých oblastech Slovenska a Polska, připomíná zábavu *pochovávaní basy* (dovozuje ji jako přímé propojení s kultem zemřelých), dále masopustní jídla, smažené šišky s jejich někdejší rituální úlohou, a doznívání masopustu na Popeleční středě (popíjení *zhřívance*, obřadní úkony žen k zajištění plodnosti drůbeže). Téma zakončuje pojednáním o tradici masopustních zábav, plesů, šibřinek 20. století v aktivitách spolků. V následných podkapitolách se zaměřuje na obyčeje, pověrečné představy a pranostiky o svátcích únorových světců (ochranná moc žehnaných svící hromniček, občůzky a občůzkové hry na den sv. Blažeje a sv. Doroty, apotropaické prostředky a úkony na den sv. Háty).

V *Příběhu rožnovské Mařeny* autorka analyzuje četná písemná svědectví z 19. a 20. století o obyčejí vynášení smrti a vystihuje onen posun z magického obyčejí plného dramatických okamžiků, neseného rovinou strachu, do poloh bujarých s množstvím žertovných až rozpustilých momentů (s. 123).

Rozsáhlý komplex zvykosloví *Velikonoc* s úvodním nástinem

o původu největšího křesťanského svátku začíná autorka obyčejí Svatého týdne. Pojednává o ochranné úloze svěcených zelených ratolestí na Květnou neděli, o věšení *kysela* na Sazometnou středu, o obchůzkách chudobných lidí s olistněnými březovými pruty a blahopřáním, o dřevěném zvoněním z hrkačů a *klapotek* a organizaci chlapec-kých obřadníků *klapotáčů* na Zelený čtvrtek, o očištné moci velkopáteční koupele v proudné vodě na Velký pátek a o rožnovské tradici Božího hrobu. Připomíná necírkevní procesí farníků v Kelči *Na Cedron*, po němž následovalo hromadné umývání potoční vodou. Obřady Bílé soboty v mnohém připomínají archaické vysvěcování živlů: světi se voda a oheň zažehnutý starověským způsobem, od něž si hospodáři opalovali jedlový šindel na zhotovení křížků vsazovaných do polí či nad dveře stavení a do svatého koutu na ochranu rodiny. V obyčejích Velikonoční neděle zmiňuje svěcení pokrmů v kostele a běh o závod ze mše (kdo doběhne poslední, nestihne polní práce) a sváteční oběd s pečínkou z kůzlete či jehněte. Velikonoční čas zakončuje pomlázkou (*budáčkou*, *šmigrusem*, *šlaháčkou*, *mrskutem* aj.), kolední pochůzkou *po cigánské*, obléváním dívek vodou na jihu a jihovýchodě Valašska a zvláště se zaobírá zdobením velikonočních vajec. Končí úvahou o měnícím se významu Velikonoc v myslích lidí ve 20. století.

Kapitola *Kde je máj, tam je děvča na vydaj* je zaměřena na tradici

květnových májů a májů s různým určením (májky v dekorování církevních staveb, májky zasazované chlapci jako výraz pocty a lásky děvčeti před dům, velká máje jako centrum společné májové zábavy, březové májky zapichované do hnojišť na ochranu proti čarodějnicím). V průběhu 20. století se májové zábavy jako akce spolků přerouávají ke kácení společného máje, jež vrcholí scénkou krádeže máje z pozice masek *cikánů* a *pytláků*, a soubojem o *fánu* z vršku máje. Valašskou zvláštností je průvod mládenců s vlajkou, k němuž se přidávají krojované dívky s májkem vyzdobeným pečivem, pentlemi, cigaretami; zavěšuje se na strop hospody, kde se koná zábava.

V kapitole *Letnice / Svatodušní svátky na Valašsku*, uvedenou pojednáním o původu a historii svátku, v němž pondělí svatodušní zůstalo vyhrazeno lidovým obyčejům začínajícího léta, se zabývá úkony apotropaické magie k ochraně příbytku (zdobení domu lipovými ratolestmi) a dobytka před výhonem na pastvu (okuřování zvířat vybranými bylinami a šlehání velikonoční pomlázkou, koulení vejcem po hřbetech krav, obřadní hlučení práskáním bičí atd.) a přibližuje ochranné úkony kolem ovcí na salaši (trojí obcházení ovcí kolem stromu, přecházení přes živý dřevěný oheň). Spolkové salaše Horního Vsetínska a Rožnovska si starobylé religiózní prvky uchovaly prakticky až do druhé poloviny 19. století (s. 168). Ve třech dalších oddílech pojednává o zvykosloví valašských pasetvců během svátku sv. Jana Křtitele

a o slavnostním ukončení pastevecké sezóny k svátku sv. Václava. Pastevci příslušeli k nejhudší vrstvě společnosti, a tak mimo pasteveckou sezónu přicházeli do stavení v úloze koledníků s přáním a zelenými větvíčkami na ochranu dobytka před čarováním.

Kapitola *Bůh otec opouští kostel, schází z oltáře, aby přišel mezi lid...* je věnována svátku Božího těla v církevních průvodech, v oslavném střílení a v lidových obřadních úkonech spjatých s posvěcenou zelení.

V úvodu kapitoly *Nepřijdou-li léta velkých such či janských plut...* pojednává autorka o oslavě letního slunovratu v konsekvencích křesťanské církve a archaických projevů lidové víry. Přibližuje svatojánské ohně, zvláště ohně zapalované na Radhošti. Pozornost věnuje výkladu obřadního ohně ze stanoviska katolické církve 18. století (upevnit spojení radhošťských ohňů s kultem sv. Jana Křtitele v odporu proti pohanským zábavám), z pozice cyrilometodějské tradice a české obrozenecké kultury 19. století. Nepomíná mládežnické aktivity na Radhošti druhé poloviny 20. století. Připomíná lidové projevy svatojánského zvykosloví spjaté se zelenou ratolestí a vodou (zdobení domů posvěcenou zelení, sběr léčivých bylin, věštění z věnečku ze svatojánského kvítí, koupele v ranní rose). V podkapitole *Za Jana Husa...* připomíná memoriální oheň v pálení *Husovy hranice*, rozšířené po roce 1918 zejména v evangelických obcích Valašska, jež se udrželo do 50. let 20. století.

Jádrem kapitoly *S valašskými hospodáři na louce či na roli* je lidová oslava dožatí (*dožínky, aldamáš, homola*), v níž se na Valašsku uchovaly staré obřadní prvky: blahopřejné vinše hospodáři ke zdaru úrody a dožínkový věnec jako symbol dobré sklizně a kontinuity úrody, uchovávaný do Vánoc, aby se z něj zrno dalo do nové setby. Ukončení žňových prací se původně slavilo na jednotlivých větších hospodářstvích. Ve 20. století se v dožínkových slavnostech pořádaných spolky zvýraznila formální stránka v bohatě vypravených průvodech a ve scéně předávání věnce s písněmi a blahopřejnými proslovy hospodáři. O jednotlivých takových akcích se autorka podrobně zmiňuje. Podkapitola *Se zelinkami za Pannou Marií* je věnována svátku Nanebevzetí Panny Marie, spjatého s přinášením svazků obilných klasů a léčivých bylin a také plodů a semen do kostela k posvěcení, aby pomáhaly při léčení, aby se udržela hojnost obilí na chleba. Liturgické svěcení bylin vycházelo patrně z pradávného svátku plodin (s. 239).

Kapitola *Hody, poutě, trhy a jarmarky* se soustřeďuje na tradici hodů a poutí. Jádrem hodů je setkání s rodinou, s příbuznými a kmotry při hostině s pokrmy ve více chodech a *pecovými* koláči, s nimiž se zvalo na slavnost, a vzpomínkovým uctěním zesnulých. Autorka zdůrazňuje význam obdarování jídlem jak pozvaných hostů, tak obecních služebníků, učitelů s žáky, kostelníků a žebráků, a hodové zábavy s tancem, při nichž

dívky obdařily své oblíbené mládence rozmarýnovou voničkou. Připomíná stínání berana, kterým kdysi vrcholila obchůzka chasníků s beranem po vsi, a starou tradicí posvícenského uctívání zemělých návštěvami rodinných hrobů po zádušní mši, jež se udržovalo ještě v polovině 20. století. Cílem putování valašských katolíků byla zejména polská Čenstochová, v 19. století vznikly poutě na Radhošť o svátku Cyrila a Metoděje (podle legendy o křesťanském zásahu slovanských věrozvěstů proti radhošťské pohanské modle), k vyhlášeným patřily ve 20. století místní poutě do Velkých Karlovic, Vidče, Valašské Bystřice. Samostatné oddíly jsou věnovány pouti do Zašové a životu v zašovském poutním centru, pouti ke kostelíku sv. Anny ve Valašském muzeu v přírodě, *růžencové slavnosti* v Rožnově a historii rožnovských výročních trhů.

V kapitole *Příběh dušičkový* se autorka zabývá původem svátku, seznamuje se zdobením hrobů a s rituálními úkony vycházejícími z představy o aktivitě duší o svátku zesnulých.

V závěru knihy autorka shrnuje poznatky o vývoji obyčejové tradice. Základní fond nese svébytné rysy staroslovanských náboženských představ, které se vlivem různých historických faktorů přizpůsobovaly se společenskému, kulturnímu a hospodářskému vývoji (s. 286).

V zemědělském hospodaření se na Valašsku uchovala rezidua náboženských a magických projevů, a to zvláště v souvislosti s chovem zvířat, s pastevectvím. Základ obyčejové tradice valašských salašníků položila pastevecká kolonizace. Pro vývoj zvykosloví obecně sehrála podstatnou roli křesťanská církev po zavedení gregoriánského kalendáře, a to upevněním výročních obyčejů k přesným datům, které tak významově propojila se svátky svých světců. Vývoj lidové kultury byl v pozdním období ovlivňován vlivy městské průmyslové aglomerace, lázeňství a turismu s jejich specifickými potřebami. Autorka zmiňuje rovněž tendence návratu k tradicím v druhé polovině 20. století, uvádí dosud živé obyčejové projevy na Valašsku a roli muzeí, zvláště Národního muzea v přírodě, s projekty udržování tradic.

Objemná, tematicky bohatá publikace Jany Tiché přináší souhrnný přehled o vývoji obyčejové tradice na Valašsku v historických pramenech i se vstupy do její geneze, a také svědectví o současné povaze výročního zvykosloví v regionu. Publikace obsahuje soupis literatury, pramenů a zdrojů, resumé v angličtině a seznam informátorů. Text provázejí fotografie a kresby Ludmily Vaškové.

Eva Večerková
Brno

Zápis vorařství na Reprezentativní seznam nemateriálního kulturního dědictví lidstva UNESCO

Konec roku 2022 se pro obor tradiční dopravy a etnologie zapsal jako významný milník. Došlo k zápisu vorařství na Reprezentativní seznam nemateriálního kulturního dědictví lidstva UNESCO. Stalo se tak při 17. zasedání mezivládního Výboru pro ochranu nemateriálního kulturního dědictví, které se uskutečnilo 1. prosince 2022 v Maroku. Na přípravě nominace voroplavby k zápisu na prestižní seznam ochrany s celosvětovým dopadem spolupracovalo po dobu několika let šest evropských států – Španělsko, Německo, Česko, Rakousko, Polsko a Litva.

Jedním z požadavků na zápis je, aby fenomén figuroval i na národních seznamech. Konkrétně v Česku figuruje tradiční voroplavba na Seznamu nemateriálních statků tradiční lidové kultury od roku 2017. Jednalo se tak o několika letou přípravu a usilovnou práci, na které se podílely mimo jiné i domácí instituce – Národní ústav lidové kultury ve Strážnici či spolek Vltavan. Rád bych se alespoň stručně zmínil nebo spíše zamyslel nad současným stavem tradiční evropské voroplavby a důvodech, pro které tento jev naplňuje kritéria ochrany.

Podle UNESCO Úmluvy z roku 2003 typickými rysy nehmotného

kulturního dědictví je generační přenos znalostí jevu a ztotožnění se s tímto jevem. Považovat ho za nehmotné kulturní dědictví musí samotní aktéři. Znalosti plavení dřeva se na evropském kontinentu předávají téměř tisíc let! V současnosti se voroplavba ve střední Evropě běžně nevyužívá ke svému původnímu účelu obživy – dopravy dřeva, kterému po dlouhou dobu sloužila. Nicméně voroplavba stále existuje, a to v podobě folklorismu. Dřevo ve svázaném stavu se splavuje pro zábavu, řemeslo má charakter i komerční obživy, například v podobě plavení turistů na pltích. Stále tak „žije“, ale jeho funkčnost je odlišná. Je zachována jeho životaschopnost a má i význam generační předávání jeho znalostí, které neslouží jen k zachování kolektivní paměti a připomínání historie. Udržuje se i praktická funkčnost, a tím význam pro současnou a budoucí generaci roste.

O udržitelnost a propagaci voroplavby se na celoevropské úrovni stará International Association of Timber Raftsmen, založená v roce 1991. Například historie zmiňovaného spolku Vltavan sahá až do roku 1871, kdy sdružoval rodiny plavců a zajišťoval v případě zranění a úmrtí sociální potřeby jejich členů. Činnost organizace ale především po skončení voroplavby na Vltavě začala mít funkci kulturní. Díky Vltavanu se do současnosti zachovaly znalosti vorařského folkloru, ale i samotná řemeslná výroba vorů, která je praktikovaná také mladou generací současných učňů pracujících se

dřevem. Členové Vltavanu a příznivci voroplavby se pravidelně setkávají, udržují toto řemeslo při životě a ztotožňují se s ním. To se děje i v sousedních a dalších evropských zemích, kde se každoročně koná pravidelná voroplavba a aktéři se hrdě k řemeslu hlásí, což je právě jedním z důležitých znaků a kritériem pro zahrnutí do prestižního seznamu vedeného UNESCEM. Právě díky setkávání příznivců voroplavby, spolkové činnosti, udržování plaveckého folkloru i techniky řemesla a ztotožnění se s tímto kulturním dědictvím se podařil zápis na seznam UNESCO.

Tento akt má určitě přínos pro budoucí udržitelnost řemesla. Pominu-li částečně i finanční aspekt (turismus, dotace aj.), tak zápisem se upozorní

na důležitost ochrany toho tradičního řemesla a zároveň se vyvolá zájem dalších generací udržovat hodnoty, které mají nezastupitelný společenský přínos. Je ale nutné si uvědomit, že budeme čelit i negativním jevům – umělé heritigizaci a také pozměňování autenticity dědictví, ať už záměrně anebo vzniklé neznalostí (leč třeba i s dobrým úmyslem) – vození turistů na gumových člunech prezentovaných jako voroplavba, plavení malých pramenů na šumavských kanálech, kde se ale dřevo plavilo jen v nsvázaném stavu atd. Podobné negativní jevy provází i další jinak přínosné kulturní aktivity.

Aleš Smrčka
Praha

Pramen u Davle (okr. Praha-západ). Foto A. Smrčka, 2021.

CONTENTS

Articles (peer reviewed)

Magdalena Maňáková: <i>Education through Folklore and for Folklore. The Teacher in the Transmission of Folk Culture at School and in Folk Ensembles, Using the Example of the Horňácko Region</i>	5
Anna Jagošová: <i>Slovácko Verbuňk as a Tradition and Performance</i>	29
Petr Drastil: <i>Whitsunday Procession of Královničky in Svatobořice-Mistřín. The Current Condition of the Customary Tradition</i>	41
Kristýna Blechová: <i>Christening Caps from the Collection of the Vysočina Museum in Pelhřimov in a Wider Cultural and Historical Context</i>	62
Daniel Drápala: <i>Housing for Farmers: the Adaptation of Urban Housing Standards to the Environment of Rural Settlements</i>	84

Material Articles (peer reviewed)

Jiří Hanzal: <i>An Unknown Product of Gypsy Blacksmiths in Moravia in the 18th Century</i>	115
--	-----

Contributions by Czech Ethnological Society's Correspondents	119
---	-----

Personalia	121
-------------------------	-----

Books	141
--------------------	-----

Reports	152
----------------------	-----

Národopisný věstník / Ethnographic Journal is regularly indexed or abstracted in:

AIO, CEJSH, CROSSREF, EBSCO, ERIH PLUS, SCOPUS

Pokyny pro autory, etická a ediční pravidla spolu s licenčními podmínkami a další informace jsou k dispozici na webové stránce časopisu. / Instructions for authors, ethic and edition rules and licence terms and conditions, and further information are available on journal's homepage: <https://narodopisnyvestnik.cz>

Príspevky zasílejte elektronicky na adresu redakce / Please, send your texts via electronic mail to the address: valka@phil.muni.cz

Jazykové korektury / Proofreading: doc. PhDr. Josef, Štěpán, CSc.

Překlad do angličtiny / Translation into English: PhDr. Zdeňka Šafaříková

Grafické zpracování, tisk / Layout, print: Metoda spol. s r. o., Brno

Toto číslo vyšlo v červnu 2023 / This number was published in June 2023

© Česká národopisná společnost, z. s. / Czech Ethnological Society

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

Ethnographic Journal

Založen 1906

Ročník XL (82) / 2023 / 1

Studie

Magdalena Maňáková: **Výchova folklorem a pro folklor. Učitel v transmisi lidové kultury ve škole a folklorním souboru**

Anna Jagošová: **Od tradice k performanci – slovácký verbuňk**

Petr Drastil: **Obchůzka královniček ve Svatobořicích-Mistříně. K současnému stavu obyčejové tradice**

Kristýna Blechová: **Křestní čepičky ze sbírky Muzea Vysočiny Pelhřimov v širším kulturním a historickém kontextu**

Daniel Drápala: **Bytový dům pro zemědělce: k procesu adaptace městských standardů bydlení v prostředí vesnických sídel**

Materiály

Jiří Hanzal: **Neznámý výrobek cikánských kovářů na Moravě 18. století**

Příspěvky dopisovatelů

Personalia

Knihy

Zprávy